

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (İSLAM HUKUKU)
ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA
FAİZİN İLLETİ İLE İLGİLİ İHTİLAFLAR

Yüksek Lisans Tezi

Selim ÇİMEN

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (İSLAM HUKUKU)
ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA
FAİZİN İLLETİ İLE İLGİLİ İHTİLAFLAR

Yüksek Lisans Tezi

Selim ÇİMEN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Şamil DAĞCI

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (İSLAM HUKUKU)
ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA
FAİZİN İLLETİ İLE İLGİLİ İHTİLAFLAR

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şamil DAĞCI

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....	
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	

Tez Sınavı Tarihi

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ.....	1
I. KONUNUN ÖNEMİ.....	2
II. KONUNUN AMACI.....	2
III. ARAŞTIRMADA İZLENEN YÖNTEM.....	3
IV. KONUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	3
V. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI.....	4
VI. KONUNUN SUNULMASI.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

FAİZİN MAHİYETİ VE TARİHSEL SÜRECİ

I. FAİZİN MAHİYETİ.....	7
A. Faizin Tanımı.....	7
1. Faizin Sözlük Anlamı.....	7
2. Faizin Terim Anlamı.....	11
B. Faiz Türleri.....	13
1. Borç Faizi	13
2. Alış-veriş Faizi	15
a. Fazlalık Faizi	16
b. Veresiye Faizi	18

C. Faizin Kira ve Kâr İle Mukayesesi.....	19
1. Faiz İle Kira Arasındaki Farklar.....	19
2. Faiz İle Kâr Arasındaki Farklar.....	22
II. TARİHSEL SÜREÇTE FAİZ.....	24
A. İlk Çağda Faiz.....	24
B. Orta Çağda Faiz.....	26
C. Yahudilikte Faiz.....	27
D. Hıristiyanlıkta Faiz.....	28
E. İslam Öncesi Cahiliye Döneminde Faiz.....	30
III. BEŞERÎ SİSTEMLERDE FAİZ.....	33
A. Liberalizmde Faiz.....	33
B. Kapitalizmde Faiz.....	35
C. Sosyalizmde Faiz.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM İKTİSADINDA FAİZ

I. KUR'AN'DA FAİZ.....	40
A. Faizin Yasaklanması.....	41
1. Faiz Yasağı İle İlgili Ayetler.....	41
2. Faizin Yasaklanış Aşamaları.....	43
a. Faiz Yasağına Hazırlık Aşaması.....	47
b. Faizin Yasaklanma Aşaması.....	51
B. Faiz-Zekât İlişkisi.....	57
II. SÜNNETTE FAİZ.....	60

A. Borç Faizi İle İlgili Hadisler.....	61
B. Alış-veriş Faizi İle İlgili Hadisler.....	63
1. Altı Malla İlgili Hadisler.....	64
a. Altı Malı Kendi Cinsiyle Değiştirme.....	65
b. Altı Malı Farklı Cins Mallarla Değiştirme.....	69
c. Paraları Günün Fiyatı İle Değiştirme.....	70
d. Taama Karşılık Taam.....	71
C. Hadislerdeki Yasağın Mahiyeti.....	71
III. SAHÂBE DÖNEMİNDE FAİZ.....	73
IV. FUKAHA ARASINDA FAİZ.....	79
V. FAİZİN YASAKLANMA SEBEPLERİ.....	81
VI. FAİZİN EKONOMİK VE SOSYAL HAYATTAKİ OLUMSUZ	
ETKİLERİ.....	85
A. Faizin Ahlâkî Zararları.....	87
B. Faizin Ekonomik Zararları.....	87
C. Faizin Toplumsal Zararları.....	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FAİZİN İLLETİ VE FAİZİN İLLETİNİN TESPİTİNDE ORTAYA

ÇIKAN İHTİLAFLAR

I. İLLET KAVRAMI.....	91
A. İlletin Tarifi.....	92
B. İllet İle Hikmet Arasındaki Münasebet.....	94
C. İlletin Şartları	96

D. İllet İle Hüküm Arasındaki Münasebet.....	98
E. İlletin Nevileri.....	99
F. İlleti Belirleme Metotları.....	100
II. FAİZİN İLLETİ İLE İLGİLİ İHTİLAFLAR.....	103
A. Faiz Yasağını Hadislerle Sınırlı Tutanlara Göre Faizin İlleti.....	105
1. Osman el-Bettî (v. 145/760)'ye Göre Faizin İlleti.....	105
2. Zahirî Mezhebine Göre Faizin İlleti.....	106
B. Hadislerdeki Yasağı Genişletenlere Göre Faizin İlleti.....	107
1. Hanefîlere Göre Faizin İlleti.....	109
2. Şafîîlere Göre Faizin İlleti.....	114
3. Malikîlere Göre Faizin İlleti.....	118
4. Hanbelîlere Göre Faizin İlleti.....	120
C. Faizin İlleti İle İlgili Diğer Bazı Âlimlerin Görüşleri.....	127
D. Faiz Konusunda Ortaya Çıkan Yeni ve Farklı Yaklaşımlar.....	129
1. Yasaklanan Asıl Faizin Ed'âf-ı Mudâafe Olduğu Düşüncesi	130
2. İlk Akidde Faiz Olmaz Düşüncesi	132
3. Şartların Değişmesi, Zaruret ve Maslahat Düşüncesi	134
4. Riba İle Faizin Aynı Olmadığı Düşüncesi.....	136
5. Enflasyon Oranın Altındaki Faizin Riba Olmadığı Düşüncesi.....	139
E. Faiz Konusunda Ortaya Çıkan Yeni ve Farklı Yaklaşımların Tenkidi	144
SONUÇ.....	151
BİBLİYOGRAFYA.....	158
ÖZET.....	170
ABSTRACT.....	171

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.y.	: Aynı yer
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
by.	: Baskı yeri yok
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
h.	: Hicrî
İAD	: İslami Araştırmalar Dergisi
İD	: İlahiyat Dergisi
İSAV	: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları
İst.	: İstanbul
md.	: Madde
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
m.y.	: Matbaa yeri yok
nşr.	: Neşreden
neş.	: Neşriyat

ör.	: Örneğin
sad.	: Sadeleştiren
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
t.y.	: Tarih yok
ünv.	: Üniversite
v.	: Vefatı
yay.	: Yayınları
yy	: Yüzyıl
y.y.	: Yayımcı yok

ÖNSÖZ

İnsanların iktisadî hayattaki en önemli problemlerinden biri şüphesiz faiz konusudur. Ödünç muameleleriyle ortaya çıkan faiz, ilk çağlardan itibaren başta din adamlarının sonra filozof ve iktisatçıların inceleme konusu olmuştur. Yalnız İslamiyet değil, Hıristiyanlık ve Musevîlik gibi aslı bozulmuş diğer tüm ilâhi dinler de faizi yasaklamış; bunun yanı sıra pek çok filozof, mütefekkir, hukukçu ve iktisatçı birçok gerekçelerle faize karşı çıkmıştır.

Faiz konusu İslam İktisadı açısından hayati bir öneme sahiptir. Faizin haram kılındığı bütün Müslümanlar tarafından kabul edilmekle birlikte, üzerindeki tartışmalar çeşitli sebeplerden dolayı çok yönlü bir şekilde ve uzun zaman devam etmiştir. Faiz konusundaki ihtilafların çok yönlü ve uzun sürmesinin nedeni, faizin iktisadî hayatın her alanına tam anlamıyla kök salması ve faizin uygulanan birçok çeşidinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Faizin cereyanında esas kabul edilecek faizin illeti konusunda pek çok görüş ortaya konmuş ve bu durum faiz meselesini daha da karmaşık bir hale getirmiştir. Nitekim bir görüşe göre faiz sayılan bir muamelenin diğer görüşe göre faiz sayılmaması ihtimaldir ki, kabul edilen illetin kusurundan ileri gelmektedir.

Faiz hakkındaki ihtilaf ve şüphelerin ortaya çıkmasındaki en önemli sebep, onun İslam tarafından niye yasaklandığının tam olarak anlaşılamamasıdır. Faizin haram kılınma sebebinin anlaşılması halinde, faiz hakkındaki ihtilafların büyük ölçüde ortadan kalkacağı düşünüyoruz.

İşte bu sebeplerle çalışmamızda ağırlı olarak faizde illet meselesi üzerinde duracağız. Faizin hangi mallarda ve ne şekilde gerçekleşeceği, faizin yasaklanmasına esas teşkil eden illet meselesi ve bu meseleyi ön plana çıkaran fıkıh mezheplerinin çok sayıda ve birbirinden farklı olan görüşleri, faizin mana, kapsam ve önemi; ferdi ve sosyal hayattaki yansımaları, illetin haiz olduğu vasıflar ve genel geçerliliği tezimizin esas tartışma noktasını oluşturmaktadır.

Tez çalışması boyunca beni teşvik eden, destek ve yardımlarını esirgemeyen çok değerli hocam Prof. Dr. Şamil DAĞCI'ya ve tez yazımında kıymetli fikir ve düşüncelerinden fazlasıyla istifade ettiğim çok değerli hocam Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR'a, ayrıca bu süreçte maddi ve manevi katkılarıyla beni motive eden çok değerli eşim Demet KILINÇ ÇİMEN'e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

İstanbul, 2010

Selim ÇİMEN

GİRİŞ

I. KONUNUN ÖNEMİ

Faiz meselesi sahâbe devrinden itibaren üzerinde önemle durulmuş ve tartışılmış bir meseledir. Bugün bu tartışmalar farklı versiyonlarıyla da olsa devam etmektedir. Fakat şu bilinmelidir ki, yapılan tüm bu tartışmalar İslam'ın faiz görüşü ya da faize bakış açısından değil, gelişen iktisâdi hayatta nelerin faiz kapsamına girip girmediğinin tam olarak bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Yoksa geçmişte olduğu gibi son yüzyılda gelişen İslam iktisat düşüncesinde de umumiyetle üzerinde ittifak edilen husus, faizin her türlüşünün İslam'ın ruhuna ve temel hükümlerine aykırı bulunduğudur.

Geçmişte fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilafların ağırlık noktasını faizde illet ve hangi malların faiz kapsamına girdiği meselesi teşkil etmekteydi. Günümüzde de bu ihtilâflar kısmen devam etmekle birlikte, faiz konusu daha girift bir hal almıştır. Zira faizin mana ve kapsamı, yeni iktisadî gelişmelere göre kazandığı genişlik ve karmaşa neyin faiz olduğunu ve nelerin faiz kapsamına girdiğinin anlaşılmasını güç kılmaktadır.

II. KONUNUN AMACI

Tez çalışmasındaki amacımız Kur'an, Sünnet ve İslâm Hukuku açısından faizin durumunu tetkik ve tahlil etmek; faizin mahiyetini kavramak ve faiz hakkında ortaya çıkan şüpheleri ve yeni yaklaşımları irdelemek; İslam'ın faizi yasaklamasındaki temel neden ya da nedenleri tespit etmek; faizin haram kılınmasına

esas teşkil eden illet konusunu günümüzde ortaya çıkan yeni fiili durumlar açısından ve fıkıh mezheplerinin görüşleri çerçevesinde bir değerlendirmeye tâbi tutmaktır.

III. ARAŞTIRMADA İZLENEN YÖNTEM

Şüphesiz faizin yasaklanmasında, onun ferdî, içtimai ve ekonomik alanda meydana getirdiği olumsuzlukların büyük etkisi bulunmaktadır. İşte faizin illeti mevzuunda ortaya konan görüşlerin hemen hemen hepsinde bu olumsuzlukların giderilmesi amacı güdülmüştür. Fakat ortaya konan görüşlerde daha çok Hz. Peygamber'in hadislerinin bir yönü dikkate alınmış diğer yönler ihmale uğramıştır. Biz ise Hz. Peygamber'in hadislerini bir bütün olarak ele almayı, faizin mana, kapsam ve yasaklanma sürecini Kur'an ve Sünnet ışığında değerlendirmeyi düşünüyoruz. Ayrıca faizin illetiyle alakalı ortaya konan görüşleri sebep-sonuç ilişkisi içinde ele almayı, özellikle de mezheplerin bu konudaki farklı yaklaşımlarını objektif bir şekilde değerlendirmeye tâbi tutmayı düşünüyoruz. Bunları yaparken faizle ilgili ayet ve hadislerden, mezheplerin faiz konusuyla alakalı görüşlerini ihtiva eden fıkıh kitaplarından ve de faizde illet meselesini konu alan çeşitli kitap ve makalelerden yararlanacağız.

IV. KONUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Tezimizde “faiz” ve “riba” kavramları üzerinde özellikle duracağız. Ayrıca Faiz türlerinden olan “ribe'd-deyn” (borç faizi) ve “ribe'l-bey”i (alış-veriş faizi) ve yine faizin alt unsurlarından olan “ribe'l-fadl” (fazlalık faizi) ve “ribe'n-nesîe”i

(veresiye faizi) kavramsal çerçevede ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız. Diğer yandan faiz hükmüne esas teşkil eden “illet” kavramı üzerinde duracağız. Çünkü bu kavram dildeki anlamının ötesinde, teknik bir anlam da ihtiva etmektedir.

V. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI

Sosyal bir varlık olan insanın üretim veya tüketime yönelik borçlanma ihtiyacından ortaya çıkan faizin kapsam itibariyle oldukça geniş bir konu alanı vardır. Fakat biz çalışmamızın amacına uygun bir şekilde ilerleyebilmesi için bazı sınırlamalar koymak zorunda kaldık. Zira günümüzde faizin, İslam iktisadı ve modern ekonomi açısından müteşekkil iki yönü bulunmaktadır. Modern ekonomideki faiz konusuna kısmen değinmekle birlikte çalışmamızı daha çok İslam iktisadındaki faiz konusuna hususiyetle de faizle ilgili ihtilafların müsebbibi sayılabilecek faizde illet konusuna yoğunlaştırmaya çalıştık.

Çalışmamızda faiz konusunu farklı bir işleniş tarzıyla ele almaya çalıştık. Konu bütünlüğünün bozulmaması için faizle ilişkili bazı konulara ya gerektiği kadar değindik ya da bu konuların bazılarına değinmeyi gereksiz gördüğümüz için bunları çalışmamızın dışında tuttuk. Böyle yaparak karmaşık olmayan, okunduğunda dikkat dağıtmayan; özlü ve anlaşılır bir çalışma ortaya çıkarmaya çalıştık.

VI. KONUNUN SUNULMASI

Çalışmamız bir giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Giriş bölümünde “İslam Hukukunda Faizin İlleti İle İlgili İhtilaflar” konusunun öneminden, amacından, yönteminden, kavramsal çerçevesinden, sınırlandırılmasından ve sunulmasından bahsettik.

Birinci bölümde faizin mahiyetini, tanımını, türlerini, kira ve kâr ile olan mukayesesini ele aldık. Diğer yandan tarihi seyir içerisinde filozofların ve semavî dinlere mensup insanların faize karşı olan yaklaşımlarından bahsettik. Ayrıca beşerî sistemlerdeki faiz konusuna değindik.

İkinci bölümde, Kur’an’daki faiz yasağını aşamalarıyla göstererek; faizle ilgili ayetlerin anlam ve önemini izah etmeye çalıştık. Ayrıca Zekât-faiz ilişkisinden ve faizle ilgili nazil olan bazı ayetlerin nüzûl sebeplerinden bahsettik. Yine bu bölümde Hz. Peygamber’in faizle ilgili hadislerini içerik açısından bir sınıflandırmaya tabi tuttuk. Sahâbe döneminde faizle ilgili ortaya çıkan ilk ihtilaflardan bahsettik. Fakihlerin faiz konusunda otaya koydukları görüş ve düşünceleri irdeledik. Bölümün sonunda faizin yasaklanma sebeplerine değindik ve yine faizin ekonomik ve sosyal hayattaki olumsuz etkilerinden bahsettik.

Üçüncü bölümde ise öncelikli olarak “illet” kavramını fıkıh usulü açısından bir değerlendirmeye tabi tuttuk. Daha sonra faizin illeti ile ilgili genel anlamda mezheplerin, özel olarak da bazı âlimlerin görüş ve düşüncelerini ele alarak kritiğini yaptık. Yine bu bölümde faizle ilgili ortaya çıkan yeni ve farklı yaklaşımlardan bahsettik. Ayrıca bu yeni ve farklı yaklaşımların eleştirel değerlendirmesini yaptık.

Son olarak tüm bölümlerde ayrı ayrı ele aldığımız konuların sentez ve değerlendirmesini sonuç bölümünde yapmaya gayret ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

FAİZİN MAHİYETİ VE TARİHSEL SÜRECİ

I. FAİZİN MAHİYETİ

A. Faizin Tanımı

Günümüz iktisadî hayatında ve hukuk literatüründe sıkça kullanılan faiz kavramına karşılık olarak klasik ve çağdaş İslam hukuku kaynaklarında riba kavramı kullanılmaktadır. İslam hukuku bakımından faiz ile ilgili konuların anlaşılmasına zemin oluşturması amacıyla bu kelimenin sözlük ve terim anlamlarına kısaca temas etmenin faydalı olacağını mülahaza ediyoruz.

1. Faizin Sözlük Anlamı

Lügatte ziyade (fazlalık), nema (artma)¹, çoğalma² ve gelişme³ gibi manalara gelen ربا (riba)'nın Türkçedeki karşılığı faiz'dir.⁴

Başka bir ifadeyle riba kelimesi sözlük anlamıyla ziyadeleşmek, fazlalaşmak⁵, yüksek yere çıkmak⁶ manasına mastar olup, faiz dediğimiz “artık değer” ismi olmuştur.⁷

¹ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, (v. 711/1311), **Lisânü'l-Arab**, Dârü'l-lhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1997/1417, V/126 ; İbrâhim Mustafa vd., **el-Mu'cemü'l-Vasît**, Çağrı Yay., İst. t.y. “babu'r-ra” s. 326 ; Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el-İsfahânî, (v. 502/1108), **el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân** ; thk. Muhammed Seyyid Kilani, Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1961, “Kitâbu'r-Ra” s. 186-187

² Ferit Devellioğlu, **Lûgat**, Aydın Kitabevi yay., XI. bs., Ank. 1993, “riba md.”, s. 892

³ Seyyid Ebu'l-A'la Mevdûdî (v. 1399/1979), **Faiz**, çev. M. Hasan Beşer, Hilal yay., 1966 İst. s. 80

⁴ Erol Zeytinoğlu, “İslam'da ve Diğer Sistemlerde Faiz”, **Para, Faiz Ve İslam**, İSAV, İst. 1987, s.104

⁵ Neziyye Hammâd, **İktisadî Fıkıh Terimleri**, çev. Recep Ulusoy, İz Yayıncılık, İst. 1996. S.279

⁶ Ömer Nuhu Bilmen, **Hukukî İslâmîyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Basım ve Yayınevi, İst. t.y., VII/104

Arapçada bir mal çoğalır veya gelişirse buna “*mal faize uğradı*” denilir. Bir kimse yüksek bir yere çıkarsa “*faiz etti yani tepeye çıktı denir*” denir. Una katılan suyun unu şişirmesi için “*faizleştirdi*” tabiri kullanılır. Büyümekte olan çocuklar için “*filanın kucağında çocuk faizlendi*” derler. Kişi bir şeyi çoğaltıp üretirse onu “*faizleştirdi*” yani çoğalttı denir.⁸ Biri ötekinden daha üstün veya sayıca fazla olduğu zaman “*اربي فلان على فلان*” denilir.⁹

Yine Arapçada “*راية*” ve “*ريوة*” gibi riba kelimesinden türeyen kelimeler tepe¹⁰, yüksek¹¹ olan yer ve kabaran yer gibi anlamlar ihtiva etmektedir.¹² Kur’an-ı Kerim’de geçen riba kelimesini ve onun türevlerini yukarıdaki lügat anlamlarına uygun bir şekilde görmekteyiz.

Kur’an-ı Kerim’de: “*Yeri de kupkuru görürsün, ama oraya Biz su indirince çok geçmeden kıpırdanır, kabarmır da gözü gönlü açan her güzel çiftten nice nebat bitirir*”¹³ mealindeki ayette riba (ربت), kabarmak ve yükselmek anlamındadır.¹⁴

“*Allah faizin bereketini eksiltir, Zekât ve sadakaları ise nemalandırır.....*”¹⁵ mealindeki ayette riba (يربي), çoğaltmak anlamındadır.

⁷ Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, Zehraveyn yay., İst. t.y., II/236

⁸ Mevdûdî, a.g.e., s.80

⁹ Vehbe Zühaylî, **İslam Fıkıh Ansiklopedisi**, çev. Ahmet Efe vd., Feza Yayıncılık, İst. 1994, V/495

¹⁰ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, (v.310/923), **Câmiü'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân** ; thk. Mahmûd Muhammed Şakir, Ahmed Muhammed Şakir, Dârü'l-Maârif, Kahire 1969, VI/7

¹¹ Ragıb el-İsfahânî, **Müfredat Elfâzi'l-Kur'an (Kur'an Kavramları Sözlüğü)**, çeviren ve notlandıran Yusuf Türker, Pınar yay., İst., 2007, s. 594

¹² Mevdûdî, a.g.e., s.81

¹³ Hac, 5

¹⁴ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer Fahrüddin er-Râzî, (v. 606/1209), **et-Tefsirü'l-Kebir (Mefâtiühü'l-Gayb)**, çev. Suat Yıldırım vd., Akçağ yay., Ank., 1989, VI/6

¹⁵ Bakara, 276

“ O, gökten yağmur indirir de vadiler, dereler kendi ölçülerince dolup sel olur akar. Sel, suların üstünde kabaran köpüğü alıp götürür....”¹⁶ mealindeki ayette riba (رأبأ), kabarmak anlamındadır.

“ Rablerinin elçisine isyan ettiler, Allah da onları şiddetli cezaya çarptırdı.”¹⁷ mealindeki ayette riba (رأبأة), şiddet bakımından fazlalık anlamındadır.

“ Bir topluluk, diğer bir topluluktan sayıca, nüfuzca veya malca daha çok olduğu için....”¹⁸ mealindeki ayette riba (رأبأ), sayıca çokluk ve artış anlamındadır.

“ Meryem’in oğlunu ve annesini birer ibret vesilesi kıldık ve onları suyu akan ve yerleşmeye elverişli yüksek bir tepeye yerleştirdik.” mealindeki ayette riba (رأبأة), yüksek yer anlamındadır.¹⁹

Diğer yandan mücerred lügat manasındaki riba yani fazlalık bazen bir şeyin kendisinde olur bazen de karşılıklı iki şey arasında mukayeseden doğan bir fazlalık olur. Kur’an-ı Kerim’de bu iki durumu da anlatan ayetler vardır.²⁰

Ör.1- Birinci hali yani bir şeyin kendisinde olan fazlalığı ifade eden ayet şöyledir: “Yeri de kupkuru görürsün, ama oraya Biz su indirince çok geçmeden kıpırdanır, kabarır da gözü gönlü açan her güzel çiftten nice nebat bitirir”²¹

Bu ayetin orijinal metninde geçen “رأبأ” kelimesi burada “kabarmak” ve “yükselmek” anlamındadır. Toprak, yağmur yağdığında yükselir ve artar. Bu yükseliş ve artış toprağın kendisinde olur.

¹⁶ Ra’d, 17

¹⁷ Hâkka, 10

¹⁸ Nahl, 92

¹⁹ Mü’minûn, 50

²⁰ İsmail Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, Nil yay., İzmir 1994, s.59

²¹ Hac, 5

Ör. 2- İkinci durumu ifade eden ayet de şöyledir: “ *Bir topluluk, diğer bir topluluktan sayıca, nüfuzca veya malca daha çok olduğu için....*”²²

Bu ayetteki “اربي” kelimesi sayıca daha çok manasındadır. Bu fazlalık ise, iki ümmet arasındaki mukabele ve mukayeseden doğan bir fazlalıktır.²³

Riba kelimesinin yapı ve anlamına baktığımızda malın yahut paranın kapital üzerinden çoğalması anlamının ortaya çıktığını görürüz.²⁴ Cahiliye döneminde Araplar vadedeki uzamayı dikkate alarak malın artması esasına göre borç alış-verişlerinde bulunur ve bu artışa riba derlerdi.²⁵ Görüldüğü üzere Cahiliye Arapları riba ve ondan türeyen diğer kelimeleri yalnız lügat manasında kullanmıyorlar ayrıca ribanın başka bir manasını da biliyorlardı. İşte onların riba kelimesine yükledikleri anlam, vadenin uzamasına göre maldaki artış miktarıdır.²⁶

Cahiliye dönemindeki Arapların riba kelimesinin lügat manasının dışındaki başka bir anlamını bildiklerini Kur’an-ı Kerim’deki şu ayetlerden de anlamaktayız:

“ *Başkalarının mallarıyla artış sağlasın diye faize verdiğiniz para, zahiren fazlalaşsa da Allah’ın nezdinde artmaz....*”²⁷

“ *Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve eğer mümin iseniz faiz olarak geri kalan kısmı terk edin*”²⁸

Bu iki ayetten de anlaşıldığı gibi Kur’an-ı Kerim riba kavramını hem mücerret lügat manasında ve hem de muhataplarının anladığı örfi bir manada

²² Nahl, 92

²³ Özsoy, a.g.e., s.60

²⁴ Mevdûdî, a.g.e., s.82

²⁵ Özsoy, a.g.e., s.60

²⁶ Sami Hasan Ahmed Hamûd, **Tatvirü'l-A'mali'l-Masrafiyye Bima Yettefikü ve's-Şeriatü'l-İslâmiyye**, Matbaatü's-Şark, II. bs. Amman 1982. s. 92

²⁷ Rûm, 39

²⁸ Bakara, 278

kullanmıştır. Yine bu ayetlerden anlıyoruz ki anaparanın üzerine “artım” olarak konan her fazlalığa riba denilmektedir.²⁹

2. Faizin Terim Anlamı

Faiz (riba)³⁰, ıstılahta karşılıklı faydaya yönelik bir sözleşmede karşılıksız kalan herhangi bir fazlalıktır³¹ ya da başka bir ifadeyle mübadeleli akitlerde taraflardan biri lehine şart koşulan karşılıksız fazlalıktır.³²

Başka bir tarife göre faiz, paranın değişim sürecinde vadeden doğan fazlalıktır.³³ Yani emeksiz olarak ve herhangi bir riske de girmeden sermayenin kazancıdır.³⁴ Faizi paranın kirası şeklinde tarif edenlerde vardır. Bu durumda faiz, parayı muvakkat bir zaman için kullanmanın bedeli olmaktadır.³⁵

İslam Hukukundaki en genel tarifıyla faiz, borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda ve belirli bir fazlalıkla yahut borç ilişkisinden doğan ve

²⁹ Mevdûdî, a.g.e., s.82

³⁰ Faiz, Arapça kökenli bir kelimedir. Lügat itibarıyla faiz ve riba arasında fark varsa da, teamülde faiz ve riba eş anlamlı iki kelime olmuştur.(bkz. Orhan Çeker, “Mecelle’de Ele Alınmayan Üç Konu: Faiz, Sarf ve Karz”, **İD**, sayı: 5, Konya 1994, s. 100) Dolayısıyla bize göre bu iki kavram müsavidir ve bu kavramları birbirlerinin yerine kullanmakta bir beis görmüyoruz.

³¹ Yazır, a.g.e., s.236

³² Burhanüddin Ebu’l-Hasan Ali b. Ebu Bekir Merginânî (v. 593/1197), **el-Hidâye**, çev. Ahmet Meylani, Hayrettin Kahraman neş., II. bs., İst. 1990, III/102

³³ Hüsameddin Affâne, **Fıkhî ve Ahlâkî Yönleriyle İslam’da Ticaret**, çev. Servet Bayındır, Polen yay., İst. 2007, s.173

³⁴ İsmail Mutlu, **Faiz**, Mutlu yay., İst. 2003, s.11

³⁵ Sabri Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, **Para, Faiz Ve İslam**, İSAV, İst. 1987, s.63

süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır.³⁶

Buraya kadar yapılan tariflerden anlaşılacağı üzere faizin en temel niteliği zarar ihtimalinin bulunmamasıdır. O halde faizi zarara katılmayan kâr olarak da niteleyebiliriz.³⁷

Faizin, Hanefilere göre tarifi *el-Kenz*'de şöyle yapılmıştır: Riba, malın mal ile bedelli olarak değiştirilmesi halinde, bedelsiz olarak bir mal fazlalığıdır. Riba ile hükmen dahi olsa mal fazlalığı maksat olarak gözetilir.³⁸

Şafîilere göre faiz, şer'i ölçülerde misli bilinmeyen yahut iki bedelini veya bunlardan birini geciktirmek suretiyle hususi bir bedel üzerinde yapılan anlaşmadır.³⁹

Hanbelîlerden İbni Kayyim'e göre faiz, borcu erteleme karşılığında malı ziyade etmek demektir.⁴⁰

Faiz Türkçede, işletmek için bir yere ödünç verilen paraya karşılık alınan kâr, getiri, ürem, nema gibi anlamlara gelir.⁴¹ İngilizcedeki karşılığı "interest"⁴² ve "usury"⁴³ olan faiz, iktisat ve işletmede ise üretim faktörlerinden sermayenin getirisi olarak isimlendirilir⁴⁴ ve aynı zamanda paranın kirası ya da paranın kullanım fiyatı

³⁶ Hayrettin Karaman vd., İlmihal, Divantaş neş., V. bs. İst. 2000, II/411; İsmail Özsoy, "**Faiz md.**", DİA, İst. 1995, XII/110

³⁷ Ali Sayı, "Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli", **Faiz Ve Faizin Tarihi Gelişimi**, İSAV, İst. t.y., s. 32

³⁸ Zühaylî, a.g.e., s.495

³⁹ Hasan Zeme, Muhammed Faruk Nebhân, **Faiz Tarihi ve İslam**, çev. Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İst. 1968, s. 31

⁴⁰ Zeme, a.g.e., s. 31

⁴¹ <http://tdkterim.gov.tr>, "faiz" sorgusu

⁴² Önder Renkliyıldırım (editör), Students' Dictionary, Best Kitabevi., İst. 2001, s.320

⁴³ Susan Maingay (editör), Longman Active Study Dictionary Of English, Harlow 1991, s. 731

⁴⁴ <http://tdkterim.gov.tr>, "faiz" sorgusu

olarak da tarif edilir.⁴⁵ Modern hukukta ise faizle ilgili yapılan yaygın tariflerden biri şudur: “Konusu bir miktar paranın ödenmesinden ibaret olan borçlarda, alacaklının bu paradan mahrum kaldığı süreye ve belirli bir orana bağlı olarak gerçekleşen bir karşılıktır.”⁴⁶

B. Faiz Türleri

Faiz, mübadeleli akitlerde taraflardan biri lehine şart koşulan karşılıksız fazlalıktır. Haram olan bu karşılıksız fazlalığın iki ayrı konuda tahakkuk edeceği hususunda İslam Hukukçuları görüş birliği içindedirler. Bunlardan birincisi “borç” diğeri de “alış-veriş” işlemleridir.⁴⁷

1. Borç Faizi

Borç faizi(ربا الدين / ribe'd-deyn), borçlunun alacaklısına ödemek zorunda olduğu karşılıksız fazlalığa denir.⁴⁸ Diğer yandan borcun ertelenmesinden dolayı ortaya çıkan faize de borç faizi (ribe'd-deyn) denir.⁴⁹ Borç faizinin bir diğer tarifi de şudur: “Zimmete geçen borca karşılık, ödenen malda veya parada şart kılınan fazlalıktır.”⁵⁰

⁴⁵ Sadun Aren, **100 Soruda Para ve Para Politikası**, Gerçek Yayınevi, İst. 1984, s. 69

⁴⁶ Mehmet Tefvik Eren, **Faiz Hukuku**, Net Matbaacılık, İst., 1987, s. 27

⁴⁷ Abdülaziz Bayındır, “İslam’da Faiz Mefhumu Ve Unsurları”, **Para, Faiz Ve İslam**, İSAV, İst. 1987, s.120

⁴⁸ Zeytinoğlu, a.g.e., s.102

⁴⁹ Süleyman Uludağ, **İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış**, Dergah yay. İst. 1988, s.46

⁵⁰ Hamûd, a.g.e., s.92

Tariflerde görüldüğü üzere borç faizinde, şartlı olarak verilen borç paranın getirdiği bir fazlalık söz konusudur.⁵¹

Cahiliye dönemindeki Araplar arasında çok yaygın bir faizli muamele olan borç faizi, işte bu yaygınlığı sebebiyle Cahiliye ribası olarak da isimlendirilmiştir. Bu dönemde alacaklı borçlusuna “ *Ya ödersin ya artırırsın*” derdi⁵² veyahut da borçlu, vadesi dolup da ödemediği borcu için alacaklısına: “ *Sen bana mehil ver, ben de sana anaparaya ilaveten fazla bir meblağ ödeyeyim*” diye teklifte bulunurdu.⁵³ Bu teklifin alacaklı tarafından yapıldığı da olurdu. İki taraf bu hususta anlaşınca faiz akdi yapılmış olurdu. Vade farkına tekabül etmek üzere alacaklının borçludan aldığı ilave meblağa ve fazla ödemeye faiz denirdi. Bu akit yapılırken borcunun tehir edilmesini ve mehil verilmesini ifade etmek için “nesie” kelimesi ve ondan türeyen fiil kullanıldığı için borç faizine ikinci bir isim olarak veresiye faizi (Ribe’n-Nesie) de denilmiştir.⁵⁴

Kur’an-ı Kerim’de yasaklanan faiz borç (deyn) faizidir. Zira faizle ilgili ayetlerin indiği sırada Arapların arasında yaygın olan faizli muamele türü borç faiziydi. Bundan dolayı borç faizine Kur’an faizi (ribe’l-Kur’an) de denmiştir.⁵⁵ Kur’an’daki bu faizin Hz. Peygamber’in hadislerinde bahsedilen alış-veriş faizi (ribe’l-bey’) ile bir ilgisi yoktur.⁵⁶

⁵¹ Hasip Asutay, **Alım, Satım Ve Faiz**, Hacegan yay., İst. 2003, s. 65

⁵² Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr (v. 774/1373), **Hadislerle Kur'an-ı Kerim tefsiri (Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm)** çev. Bekir Karlığa ve Bedreddin Çetiner, Çağrı Yayınları, İst. 1988, IV/1362

⁵³ İbn Rüşd Ebû Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (v. 520/1126), **Bidâyetü'l-Müctehid Ve Nihâhetü'l-Muktesid**, çev. Ahmet Meylani, Arslan yay. İst. 1976, II/173

⁵⁴ Uludağ, a.g.e., s.46

⁵⁵ Muhammed Zeki Abdülber, **er-Riba ve Ekele'l-mal bi'l-Batıl**, Dârü'l-Kalem, Kuveyt 1986, s.22

⁵⁶ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 81

Alış-veriş faizi mal mübadelelerinde ortaya çıkar. Aynı cinsten iki mal veya paranın birbiriyle mübadelesinde, bedellerden birinde bulunan ve karşılığı bulunmayan hakiki ve takdiri fazlalığa alış-veriş faizi denir. Böyle bir muamelede ise Kur'an'ın, “Eğer tevbe ederseniz anaparanız sizindir. Böylece ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz.”⁵⁷ diye buyururken ifade ettiği bir anaparadan söz edilemez. Öyleyse Kur'an'da ele alınan faiz, tamamen borç faizi olup, mal ve para mübadelelerinde cereyan eden alış-veriş faizi Kur'an'da yer almamıştır denilebilir. Ancak Kur'an'daki riba lafzıyla borçların üzerine yürütülen her türlü fazlalığın kastedildiğini kabul etmek gerekir.⁵⁸

2. Alış-veriş Faizi

Alış-veriş faizi(ربا البيع / ribe'l-bey'), Cahiliye dönemindeki Arapların Hz. Peygamber'e gelinceye kadar henüz bilmedikleri ve ilk defa Hz. Peygamber tarafından ortaya konduktan sonra öğrendikleri bir faiz çeşididir.⁵⁹ İslam hukukçularına göre alış-veriş faizi, “fazlalık faizi (ribe'l-fadl)” ve “veresiye faizi (ribe'n-nesie)” olmak üzere ikiye ayrılır.⁶⁰ Peşin alış-verişlerde ortaya çıkan faize “fazlalık faizi (ribe'l-fadl)”, vadeli alış-verişlerde ortaya çıkan faize “veresiye faizi (ribe'n-nesie)” denir.

Hiz. Peygamber, alış-veriş faizi hakkındaki ilk açıklamasını Hicretin VII. yılında Muharrem⁶¹ ayında gerçekleşen Hayber Gazvesi⁶² esnasında yapmıştır.

⁵⁷ Bakara, 279

⁵⁸ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s.81

⁵⁹ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s.81

⁶⁰ İbn Rüşd, a.g.e., s. 172

⁶¹ Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi İlk Dönem**, Bizim Büro Basımevi, III. bs. Ank. 1999, s. 390

Gazveye iştirak eden Ubâde b. Sâmit'in rivayet ettiği hadis, alış-veriş faizinin iki çeşidini de açıklamakta ve bu mevzudaki hadislerin en bütünlük arz edeni olmaktadır.⁶³

Hadis-i şerif şöyledir: “ *Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, misli misline birbirine eşit ve peşin olarak satılırlar. Malların sınıfları değişirse, peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın.* ”⁶⁴

Bu Hadis-i Şerif alış-veriş muamelelerinde ortaya çıkan iki faiz türünü de (ribe'l-fadl ve ribe'n-nesie) kapsamaktadır.

a. Fazlalık Faizi

Fazlalık faizi(ربا الفضل / ribe'l-fadl), tartılan veya ölçülen bir cins eşyanın kendi cinsine⁶⁵ karşılık peşin olarak fazlalıkla satılması ile meydana gelir.⁶⁶ Örneğin, ayarı aynı olan 60 gr. altını, 50 gr. altınla peşin olarak değiştirme ve kabzetme

⁶² M. Said Ramazan Bûti, **Fıkhu's-Siyre (Peygamberimizin Uygulamasıyla İslam)**, çev. Ali Nar ve Orhan Aktepe, Gonca Yayınevi, İst. 1986, s. 352 ; Mevlana Şiblî en-Numânî (v.1332/1914) **İslam Tarihi Asr-ı Saadet (Peygamberimizin Sireti)**; çev. Ömer Rıza Doğrul, sad. Osman Zeki Mollamehmedoğlu, Eser Neşriyat, İst. 1977., I/323

⁶³ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 88

⁶⁴ Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî Müslim b. el-Haccâc (v. 261/875), **Sahih-i Müslim**, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1956, Mûsâkât, 81; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî (v. 279/892), **Sünen-i Tirmizî tercemesi**, çev. Osman Zeki Mollamehmedoğlu, Yunus Emre yay. , İst. t.y., Büyû', 23

⁶⁵ Muhammed Ebû Şehbe, **Hulul li-Müşkileti'r-Riba**, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1409 h., s. 8

⁶⁶ Asutay, a.g.e., s. 65

böyledir. Yine 100 kile buğdayı, 150 kile buğdayla peşin satıp kabzetme fazlalık faizine bir örnektir.⁶⁷

Bir alış-veriş muamelesinde fazlalık faizi, şu unsurların bir araya gelmesiyle ortaya çıkar:

1. Ortada peşin bir mal ve para mübadelesinin bulunması.
2. Mübadelenin aynı cinsten iki mal veya para arasında bulunması.
3. Malların hadiste geçen faiz sınıflarından veya hadiste geçmediği halde bu sınıflara katılan mallardan olması.
4. Malların birinde diğerine göre fazlalığın bulunması⁶⁸

Fazlalık faizine örnek olarak Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hureyre'den rivayet edilen şu Hadis-i Şerifi gösterebiliriz:

“Resûlullah, bir zatı Hayber’e vali göndermiş, o da kaliteli bir hurma getirmişti. Resulullah:

- Hayber’in bütün hurmaları böyle midir diye sordular. O zat:

- Hayır, vallahi ey Allah’ın Resûlü! Biz bunun bir ölçüğünü iki ölçüğe, iki ölçüğünü üç ölçüğe alıyoruz, dedi. Bunun üzerine Resulullah:

- Öyle yapma. Adi hurmayı para ile sat. Sonra bu para ile kaliteli hurmayı al, buyurdular.”⁶⁹

Hiz. Peygamber bu hadiste, alış-veriş muamelesinde ortaya çıkan fazlalık faizinden uzak durulmasını öğütlemiştir.

⁶⁷ Cihangir Akın, **Faizsiz Bankacılık Ve Kalkınma**, Kayıhan Yayınevi, İst. 1986, s. 56

⁶⁸ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 89

⁶⁹ Müslim, Müsâkât, 81; Tirmizî, Büyû’, 23

b. Veresiye Faizi

Veresiye faizi(رباالنسيئة / ribe'n-nesie), aynı cinsten iki şeyin birini diğeri karşılığında veresiye olarak satmaktır. Veyahut da ayrı cinsten olup da, ölçüsü veya tartısı, ya da uzunluğu ve adedi olduğu hususunda fikir birliği bulunan iki şeyden birini, diğeri mukabilinde veresiye olarak mübadele etmektir.⁷⁰ Burada miktarın eşit olması bir şey değiştirmez. Yapılan mübadele faizli işlem sayılır.

Ödünç işlemiyle, borç işleminin birbirine karıştırmamak lazımdır. Şunu hemen belirtmek gerekir ki ödünç akdinde faiz cereyan etmez.⁷¹ Zira “borç (deyn)” ve “ödünç (karz)” bir yönüyle farklı muamelelerdir. Borç, bir akitten veya tazminattan doğan ödeme yüküdür. Ödünç ise, tüketmek ve daha sonra dengini vermek üzere alınan borçtur. Dolayısıyla her ödünç borçtur, fakat her borç ödünç değildir. Örneğin; daha sonra ödemek üzere alınan iki kile buğday hem borç ve hem de ödünçtür. O buğday, veresiye iki altına karşılık alınsa, bu iki altın borçtur, ama ödünç değildir.⁷²

Ödünçte (karz) vade söz konusu olmaz, şart koşulsa bile uymak gerekmez. Ayrıca ödünç, bir ihtiyaca mebni istenir ve yardım amacıyla verilir. Vadeli mübadelede ise süre bağlayıcı olur.⁷³

Ödünç, eksigi ve fazlası olmadan ödenir. İçinden gelerek, borcunu fazlasıyla ödeyen iyi bir iş yapmış olur. Bu, bir anlaşmaya dayalı olmadığı için faiz olmaz.⁷⁴

⁷⁰ Akın, a.g.e., s. 56

⁷¹ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 90

⁷² Abdülaziz Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, Süleymaniye Vakfı yay., İst. 2007, s. 52

⁷³ Hamdi Döndüren, “İslam’da Para-Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri” **İslami Araştırmalar**, y.y. 1987, I. c. sy. 3, s.64

⁷⁴ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 53

Eğer bir mübadelede bedellerden biri para olursa, alış-veriş hem veresiye ve hem de peşin caizdir. İster mal peşin para veresiye; ister para peşin mal veresiye⁷⁵ olsun durum fark etmez.⁷⁶

C. Faizin Kira ve Kâr İle Mukayesesi

Faizi, kâr ve kira kavramlarından ayıramama problemi hâlâ birçok kişinin zihninde mevcuttur.⁷⁷ Bunun sebebi, faizde olduğu gibi ticaret ve kira muamelelerinde de bir fazlalığın söz konusu olmasıdır. Ancak faiz muamelesinde bu fazlalığın her hangi bir karşılığı yoktur. Dolayısıyla faizli muamelelerin iktisadî hayat için bir gerekliliği yoktur. Hâlbuki hem ticaret ve hem kira muameleleri, iktisadî hayatın iki esaslı faaliyetini teşkil etmektedir. Ticaret ve kiralama yoluyla hâsıl olan ve helal kılınan fazlalık, hem insanlara sunulan bir hizmettir ve hem de beşerî kalkınmanın sebebidir.⁷⁸

Bu bölümde faizin, kira ve kâr kavramlarından farklarını ortaya koymaya çalışacağız.

1. Faiz İle Kira Arasındaki Farklar

İslam Hukukunda “icâre” terimiyle ifade edilen kira, “bir bedel karşılığında menfaatlerin temlik edilmesini ifade eden akid” şeklinde tarif edilmektedir. Kira akdi, eşyanın menfaatleri ve emek üzerinde cereyan eder.⁷⁹

⁷⁵ Para peşin mal veresiye olmak üzere yapılan satışlar İslam hukukunda “selem akdi” olarak isimlendirilmektedir.

⁷⁶ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 91

⁷⁷ Affâne, a.g.e., s. 171

⁷⁸ Hamûd, a.g.e., s. 236 vd. ; Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 137-138

⁷⁹ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 139

Kira bedeli, yani ücret ise, “iş, emek ve faydalanmanın bedeli”dir.⁸⁰

VI. ve VII. asırda Merkantilist iktisatçılar, ödünç paraya ödenen faizin meşrûiyetini ispatlayabilmek için onu araziden alınan kiraya benzetmişler ve nihayetinde faizin nakit paranın kirası olduğunu iddia etmişlerdir. Yani onlar, faizi kira gelirine benzetmiş ve onu “paranın zaman değeri” diye tanımlamışlardır.⁸¹

Kiralanan mal, tüketilmeden yararlanılan maldır. Ev kiralayan sadece içinde oturur. Otomobil kiralayan sadece ona biner. Süresi bitince ev de, araba da sahibine geri verilir. Tüketilen mal ise kiralanamaz. Mesela paranın kendisi, hiçbir ihtiyacı karşılamaz. Büyük bir hazineye sahip olan kişi, bir miktar yiyecek bulamazsa ölür, barınacak yeri yoksa açıkta kalır. Para onun ne yiyeceği ne de evi olur. Paradan yararlanmak için onu, bir mal veya hizmetle değiştirmek yani tüketmek gerekir. Dolayısıyla böyle bir mal kiralanamaz; kiralanamayan malın da zaman değeri olmaz.⁸²

Kira, kiralanan eşyadan temin edilen menfaatin karşılığı olması itibariyle açık bir şekilde faizden ayrılmaktadır. Taşıdığı menfaati ücret karşılığında kiralanan eşyanın temel özelliği ise, kendi maddesi tüketilmeden menfaatinden istifade edilmesinin mümkün olmasıdır.

Tüketimi birden olmayan mallarda kullanımdan dolayı aşınma ve yıpranma olacağı şüphesizdir. Bu tür malların kiralananabilir olmaları da bu özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Yani kira mallarda meydana gelen aşınma ve eskimenin karşılığı olmaktadır.

⁸⁰ el-Mu’cemu’l-Vasît, “e-c-r md.”

⁸¹ Anvar Iqbal Qureshi, **Faiz Nazariyesi Ve İslam**, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, II. bs. İst. 1972, s.40 ; Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 142

⁸² Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 38

Misliyyattan⁸³ olan mallarda kullanım değil tüketim söz konusu olmaktadır. Daha açık bir deyişle kullanımları bir defalık tüketim tarzında vuku bulur. Dolayısıyla bunlarda iade edilirken verilecek fazlalık faiz olacaktır.⁸⁴

Para ise, bilindiği gibi, kendi maddesi itibariyle menfaati olmayan ve faydası ancak ona sahip olanın harcamasıyla husûle gelen eşyadandır. Bu sebeple bu para karşılığında ödenen ücret, şer'an muteber bir menfaatin karşılığı değildir. Çünkü kendisinden istifa etmek ancak kendi maddesinin tüketilmesiyle mümkün olan şey, eğer kiralanırsa, kiralayanın zimmetine misliyle ödenmek üzere borç olarak intikal eder. Bu durumda karşılığı olmadan ödenen ücret, karz olarak zimmete geçen meblağdan fazla olarak ödenmiş olup, buna ister kira densin ister başka bir ad verilsin tam anlamıyla faizdir. Borç alan kişinin bu paradan istifade etmesi ancak onun tüketilmesiyle mümkün olduğuna göre, paranın sahibi ya borçlunun bu paranın kullanılmasından doğan kâr veya zararı dikkate almaksızın parasını misliyle talep edecek, ya da eğer kâr bekliyorsa, zarar rizikosunu da göze alacaktır. Çünkü paranın sağlayacağı kâr, kendi maddesi tüketilmeden faydalanılabilen eşyanın menfaati gibi kesin değildir.⁸⁵

Kiralanın eşyanın hem menfaati kesin, hem kendi maddesi baki kaldığı halde; borç verilen paranın sağlayabileceği fayda kesin olmadığı gibi, onun zimmete borç olarak intikal eden miktarının bile kurtarılıp kurtarılamayacağı belli değildir. Bir diğer önemli husus, borç paranın kâr getireceğinin kesin olması durumunda bile, bu kârın ne miktarda olacağının bilinmemesidir. O halde, borç paraya tahakkuk

⁸³ Misliyyât: Aynen iadesi mümkün olmayan fakat birbirinin yerine ödenebilen aynı cins şeylere verilen isim.

⁸⁴ Sayı, a.g.e., s. 34-35

⁸⁵ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 144-145

ettirilen ve nispeti önceden tespit edilen faiz, her halükarda iki taraftan birisi için haksızlık sebebidir.⁸⁶

2. Faiz İle Kâr Arasındaki Farklar

Kâr, lügatte “kazanç”⁸⁷ ve “alış-veriştten meydana gelen fazlalık”⁸⁸ gibi anlamlar içerir. Modern iktisatta ise, üretim faktörlerinden biri olan girişimcinin üretimden aldığı pay veyahut da toplam gelir ile toplam maliyet arasındaki pozitif fark olarak isimlendirilir.⁸⁹

Arapçada kâr, ticaretten elde edilen fazlalığa denir. Tacir, kâr ettiğinde Arapçada “ربحت تجارته (onun ticareti kâr etti)” denilir.⁹⁰ Aynı şekilde alış-verişin kazançlı olsun anlamında “تجارة رابحة” denir. Kur’an-ı Kerim’de de kâr kelimesi bu anlamda kullanılmıştır: “ *Onlar öyle kimselerdir ki, sapıklığı doğru yola karşılık satın alırlar. Alış-verişleri kar getirmez. (فما ربحت تجارتهم) Yola gelecek de değillerdir.*”⁹¹

Taberî, bu ayetin tefsirinde şöyle der: “ *Malını daha değerli bir mal ile değiştiren yahut o malı satın aldığı fiyattan daha yüksek bir fiyatla satan tüccar bu işten kâr etmiş demektir. Malını değerinden daha düşük bir malla değiştiren yahut o malı satın aldığı bedelden daha düşük bir bedelle satan kişi ise bu işten zarar etmiş*

⁸⁶ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 145

⁸⁷ el-Mu’cemu’l-Vasît, “r-b-h md.”

⁸⁸ el-İsfehânî, a.g.e., “ribh md.”

⁸⁹ <http://tdkterim.gov.tr>, “kâr” sorgusu

⁹⁰ Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık yay., İst. 1995, “ribh md.” s. 304

⁹¹ Bakara, 16

demektir.”⁹² Dolayısıyla kâr, sermayenin ticari faaliyette çalıştırılmasıyla elde edilen fazlalığa denir. Başka bir ifadeyle sermayenin ticaret, sanayi vb. meşru alanlarda çalıştırılması sonucu ortaya çıkan fazlalığa denir.

İslam hukuku açısından kâr, sermayenin artma yöntemlerinden biridir.⁹³ Fakihlere göre kâr, üretimin iki temel faktörü olan emek ve sermayenin üretim sürecine katılması sonucu ortaya çıkar. Kârın oluşumunda emeğin çok büyük katkısı vardır.⁹⁴ Faiz ise paranın değişimi sürecinde vadeden doğan emeksiz karşılıktır.

Kâr, sermayenin üzerinde işleyen ve onun vasfını değiştirip, halden hale geçmesini sağlayan bir tasarrufun neticesi iken; faiz, borç verilen paranın vade sonunda ziyadesiyle dönmesindeki gibi sermayenin sahibi adına kendiliğinden artan bir özelliğe sahiptir.

Kârda, sermaye sahibi vade veya teşebbüs sonunda nasıl bir netice ile karşılaşacağını bilmez. Doğacak her sonuca katlanmak zorundadır. Faizde ise sermaye sahibi vade sonunda anaparasıyla birlikte ne kadar faiz elde edeceğini bilir ve bu miktar artık onun müktesep hakkı haline gelir.

Faizde, sermaye sahibi hep kazanç sağlar, zarara uğramaz. Kârda ise sermaye sahibi kazanç sağladığı gibi bazen de zarara iştirak eder ve ortaklarıyla birlikte toplumun kaderini paylaşır.⁹⁵

Kâr güdülerek yapılan ticarete satan ile alanın menfaatleri arasında denge varken, faizli işlemlerde karşılıklı menfaatten ziyade bir tarafın sıkışmasından kaynaklanan tek taraflı istifade ve sömürü vardır.

⁹² Taberî, a.g.e., I/308

⁹³ Hamûd, a.g.e., s. 249

⁹⁴ Affâne, a.g.e., s. 172

⁹⁵ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 168-170

Ticarette kâr bir defa alınır ve biter, faiz ise devamlı katlanarak büyür. Ticaret üretken ve verimli, faiz ise âtıl bir kazanç yoludur.⁹⁶

II. TARİHSEL SÜREÇTE FAİZ

Faiz, hem dini ve hem de ekonomik yönü olan çok yönlü ve çok boyutlu sosyal bir olgudur. Bu nedenledir ki faizin gerek teori ve gerekse uygulama yönünden binlerce yıl öncesine kadar uzanan çok eski bir geçmişi vardır. Zira faiz, İslamiyet'ten ve Hristiyanlıktan çok daha önceki zamanlarda bile insanların büyük ilgisini uyandırmış ve başta Eski Yunan düşünürlerinden Eflatun ve Aristo olmak üzere pek çok filozof veya devlet adamı, faizin ne olduğu veya ne olmadığı konusu üzerinde durmuşlar ve faizin insan yaşamındaki önemini ve insan yaşamına olan etkilerini açıklayıcı çok çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.⁹⁷

A. İlk Çağda Faiz

Faiz, ilk çağlardan beri devam eden gelen bir uygulamadır. Bilinen ilk bankalar “tapınaklar” ve ilk bankacılar da “rahip”lerdir.⁹⁸ İlk defa Mezopotamya'daki “Kızıl Tapınak” rahipleri kendilerine emanet edilen kıymetli eşyaları korumuşlar ve 2000 yıl boyunca mevduat ve kredi işlemleri yapmışlardır. Zamanla kredi işlemlerinin yoğunlaşması ve tefeciliğin korkunç bir hal alması sonucunda ilk defa Babil'de

⁹⁶ Karaman vd., a.g.e., II. c. s. 420

⁹⁷ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 91

⁹⁸ Beşir Gözübenli, **Günümüz Faiz Problemleri**, Basılmamış Çalışma, Erzurum 1994, s. 5

devlet faizciliğe müdahale etmek zorunda kalmıştır.⁹⁹ İlk yazılı kanunlar olarak bilinen Hammurabi Kanunlarında bankacılık yapan mabetlerin borç verme işlemlerini nasıl yürütecekleri, borcun vadesi geldiğinde nasıl ödenmesi gerektiği, farklı mallar üzerinde alınması gereken faizlerin üst sınırı tespit edilmiştir.¹⁰⁰

İlkçağ filozofları, borç isteyen bir ihtiyaç sebebiyle buna yöneldiğini düşünerek faize karşı mücadele vermişlerdir.¹⁰¹

Eflatun (M.Ö. 427-347) ve talebesi Aristo (M.Ö. 384-322), faize karşı mücadele veren düşünürlerdendir. Bunlar, faizin zenginle fakiri karşı karşıya getireceğini, bunun da devletin selametini tehlikeye atacağını savunmuşlardır. Diğer taraftan faizi tabii kazançların dışında adaletsiz bir kazanç yolu olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰²

Eflatun, faizi ahlaka aykırı bularak reddetmiş ve yasaklanmasını istemiştir. Ona göre ideal bir toplumda fertler, maddi çıkar düşüncesinden uzak yaşamalı, böyle bir toplumda yokluğa da aşırı bolluğa da izin verilmemeli; para bizzat servet değil, servet edinmenin bir aracı olmalıdır. Diğer bir ifadeyle gaye değil vasıta olmalıdır. Öyle ise ideal bir devlette eşitsizliklere, kıskançlıklara, bencillığe, ahlaksızlığa ve şahsi çekişmelere yol açan faiz yasaklanmalıdır.¹⁰³

Hocası Eflatun gibi, ideal bir devletin tasvirini yapmaya çalışan; fakat Eflatun'a göre daha gerçekçi düşüncelere sahip olan Aristo ise, faiz aracılığı ile zengin olmayı tabiata aykırı bulmuş ve paranın bizzat hasıla yaratamayacağını ve

⁹⁹ Remzi Fındıklı, "Faizsiz Kredileşme Sisteminde Genel Hizmetler", **Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli**, İlmi neş., İst. 1990, s. 6

¹⁰⁰ Arif Ersoy, "Faizsiz Banka Ve İşlevleri", **Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli**, İlmi neş., İst. 1990, s. 65

¹⁰¹ Fritz Neumark, **İktisadi Düşünce Tarihi**, çev. Ahmet Ali Özeken, Güven Basımevi, İst. 1943, s.28

¹⁰² Feridun Ergin, **Para ve Faiz Teorileri**, Beta Basım/Yayım Dağıtım, İst. 1983, s. 133

¹⁰³ Mutlu, a.g.e., s. 24

paranın bir kazanç veya bir servet aracı olarak kullanılamayacağını söylemiştir.¹⁰⁴ Aristo'ya göre faiz, meşru ticarete girmeyen suni düzmece bir kazançtır.¹⁰⁵ Yine ona göre faiz, kısır tavuktan yumurta almaya çalışmak gibi yanlış bir düşüncedir. O, kestirmeden, "Para parayı doğurmaz." demektedir.

B. Orta Çağda Faiz

İlkçağda ileri sürülen ve faizin kabul edilmemesi ile yasaklanması gerektiğini savunan düşünce biçimi, Hristiyanlık ve İslamiyet'in söz konusu olduğu Ortaçağda da genellikle aynen benimsenmiş ve başta kutsal kitaplar ile din adamları olmak üzere pek çok düşünür, bilgin ve devlet adamı faiz alınmasının günah olduğunu ve yasaklanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁶ Bu durum uygulamada faizin katı bir şekilde yasaklanmasıyla kendisini göstermiştir. Bu dönemde faiz yasağı dine dayalı bir yasak olmasından dolayı toplumda dini bir dogma olarak telakki edilmiştir.¹⁰⁷

Ortaçağ boyunca faiz ile ilgili görüş ve inanışlar, İslamiyet'te hiçbir değişikliğe konu olmadan aynen muhafaza edildiği halde aynı görüş ve inanışlar, Hristiyanlıkta kilisenin nüfuz ve etkisin giderek azalmasıyla yavaş yavaş değişmeye başlamış, Ortaçağ sonlarında ise faiz yasağı hemen hemen tamamen ortadan kalkmıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 92

¹⁰⁵ M. Ahmet ez-Zerkâ, A. Muhammed Abdülaziz en-Neccar, **İslam düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta**, çev. Hayrettin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 127

¹⁰⁶ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 92

¹⁰⁷ Qureshi, a.g.e., s. 37

¹⁰⁸ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 92

C. Yahudilikte Faiz

İlkçağlardan itibaren kaynağını dinden almayan hukuk sistemlerinde faize ve onun türevlerine karşı yapılan mücadele, semavi dinlerden biri olan Musevilikte daha da netleşerek faizin kökten yasaklanması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bunun böyle olmasında Tevrat'ta geçen şu ifadelerin büyük bir etkisi olmuştur:

*“ Eğer kavmime, yanında olan bir fakire ödünç para verirsen, ona murabahacı olmayacaksın, onun üzerine faiz koymayacaksın. ”*¹⁰⁹

*“ Para faizi olsun, zahire faizi olsun, yahut ödünç verilen herhangi bir şeyin faizi olsun kardeşine faiz karşılığında borç vermeyeceksin. ”*¹¹⁰

*“Eğer kardeşin fakir düşer ve senin yanında zayıf olursa, ona yardım edeceksin; senin yanında misafir gibi yaşayacak. Ondan faiz ve kâr alma ve Allah'tan kork; ta ki kardeşin senin yanında yaşasın. Ona gümüşünü faizle vermeyeceksin.... ”*¹¹¹

Hız. Peygamber, Nahl suresinde geçen: “Biz Musa'ya apaçık dokuz ayet verdik”¹¹² şeklindeki Kur'an ifadesinin izahını yaparken, “faiz yeme yasağını” bu dokuz ayetten biri olarak saymıştır.¹¹³ Diğer yandan Kur'an- Kerim'de, Yahudilere faizin haram kılındığını şu ayette görmekteyiz:

*“ Zulmetmeleri, pek çok kimseyi Allah'ın yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu halde faiz almaları..... ”*¹¹⁴

¹⁰⁹ Tevrat, Hurûc, 22/25

¹¹⁰ Tevrat, Tesniye, 23/19

¹¹¹ Tevrat, Levililer, 25/35-37

¹¹² Nahl, 101

¹¹³ Mutlu, a.g.e., s. 27

¹¹⁴ Nisa, 160-161

Ancak Yahudiler, Tevrat'ta geçen “faiz yemeyiniz” şeklindeki ifadelerden ortaya çıkan hükmü; “*Yabancıya faizle para verebilirsin. Fakat kardeşine faizle verme*”¹¹⁵ ifadesindeki hükümle değiştirerek¹¹⁶ faiz yasağını sadece kendi aralarında uygulamışlar,¹¹⁷ yabancılardan faiz almakta bir sakınca görmemişlerdir.¹¹⁸ Onların bu davranışı, faizin dünyada bugüne kadar devam edip yaygınlaşmasının önemli bir sebebini teşkil etmiştir.¹¹⁹

D. Hristiyanlıkta Faiz

Ortaçağ Hristiyan Avrupa'sında felsefe, dolayısıyla iktisadî düşünce tam anlamıyla teolojinin etkisi altında bulunuyordu. Bu nedenle de başta faiz olmak üzere ücret, kâr, mülkiyet, fiyat ve para gibi pek çok iktisadî müessese yalnızca kilise hukukuna göre düzenleniyor ve bu konularla ilgili sorunların açıklığa kavuşturulmasında yalnızca din adamlarının görüşleri geçerli olabiliyordu.¹²⁰

Yaklaşık XI. ve XII. yüzyıllara kadar devam eden ve kilise hukukunun tam ve kesin bir etkisi altında bulunan Ortaçağ iktisadî hayatında faize karşı genelde olumsuz bir tavır takınılmış ve ondan uzak durulmaya çalışılmıştır.¹²¹

XII. yüzyıldan itibaren ise birer iktisadi ünite olarak belirmeye başlayan şehirlerde fuarların kurulması, ticari ve sanayi faaliyetlerinin canlanması, iş

¹¹⁵ Tevrat, Tesniye, 23/20

¹¹⁶ Mutlu, a.g.e., s. 27

¹¹⁷ Hüseyin Tevfik Rıza, **er-Riba fi'ş-Şeriatî'l-İslâm**, Dâru't-Türâs, Kahire, t.y., s. 32

¹¹⁸ Seyyid Sâbık, **Fıkhu's-Sünne**, çev. Mehmet Yılmaz, Pınar yay., İst. 1992, IV/63

¹¹⁹ Özsoy, “**faiz md.**”, DİA, XII. c., s. 110

¹²⁰ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 92

¹²¹ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 93

bölümünün ve paralı mübadelenin yaygınlaşması, bu yüzyıllara kadar devam eden gelen faiz yasağıyla ilgili düşüncelerin değişmesine neden olmuştur.¹²²

Ortaçağ Hristiyan Avrupa'sında kilisenin koyduğu faiz yasağı en başta tüketim kredilerini hedef alıyordu. Ancak Avrupa'da sanayi ve ticaret hacminin genişlemesi, ödünç sermaye ihtiyacını ortaya çıkardı. Hatta bizzat kilise erbabı iş kurmak ve Haçlı seferlerini finanse etmek için büyük miktarlarda ödünç paraya gerek duydu. Daha sonra kilise geniş servet sahibi olarak kendisi de ödünç vermeye başladı. Bu durum kilise mensuplarını, İncil ayetlerini bu tür faaliyetlerine imkân tanıyacak şekilde yorumlamaya sevk etti. Bunlar, ticaretin bile hırs ve tamah duygularına dayanan kötü bir şey olduğu yolundaki eski görüşlerini terk etmekle kalmayıp faiz konusunda çok yumuşak bir çizgi takip ederek kapitalizmin tohumlarını da atmış oldular. Bu şekilde ortaya çıkan ekonomik gelişmeler Hristiyan Avrupa'sında daha sonraki dönemleri de kapsayacak bir şekilde faiz yasağının tedrici olarak gevşemesine ve hatta yasağı tamamıyla kaldırma teşebbüslerinin ortaya çıkmasına sebep oldu.¹²³

İlk olarak kilise çevrelerince büyük bir otorite olarak kabul edilen İtalyan Katolik din bilgini "Saint Thomas d'Aquin (1225/1274)", faizi hem doğal hukuk ve hem de Hristiyanlık ahlakı açısından incelemiş ve faizin hangi durumlarda meşru, hangi durumlarda ise gayr-i meşru olacağını açıklayarak ilk kez Hristiyan Avrupa'sında faiz yasağını bir miktar hafifletmiştir. O, bu konudaki fikirleriyle kendisinden sonra gelen ve başta Calvin(1509-1564) olmak üzere faizi kesin bir biçimde meşru kabul eden Hristiyan din adamlarına;¹²⁴ yine faizi meşru göstermek

¹²² Zeytinoğlu, a.g.e., s. 93

¹²³ Özsoy, "faiz md.", DİA, XII/110-111

¹²⁴ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 93

için teoriler ortaya koyan Merkantilistlere, Fizyokratlara, klasik iktisatçılardan Jean Baptiste Say, Roscher, Adam Smith ve David Ricardo'ya öncülük etmiştir.

Öte yandan faizin Hristiyanlık dininde giderek kabul edilmesinde ve yaygın bir kullanım biçimi bulmasında, bu dinde ki büyük reform hareketlerinin öncülerinden sayılan Alman din adamı Martin Luther(1483-1546) ile Fransız asıllı din adamı Calvin'in önemli rolleri olmuştur.

Martin Luther, her ne kadar faizle borç para verme işlemlerine karşı çıksa da, onun kiliseye karşı başlatmış olduğu mücadele birçok yeni mezhebin doğmasına neden olmuş, bu da faizin kabul edilmesine imkân veren bir ortamın hazırlanmasını mümkün kılmıştır. Diğer yandan Calvin ise açık bir şekilde faizin günah olmadığını açıklamış ve servet hırsı peşinde koşmanın meşru olduğunu ileri sürmüştür.¹²⁵

E. İslam Öncesi Cahiliye Döneminde Faiz

İslam'ın ortaya çıktığı VII. yüzyıl Arap toplumunda faiz bütün çeşitleriyle biliniyor ve uygulanıyordu.¹²⁶ Cahiliye dönemi adını verdiğimiz bu dönemde Araplar, faizi borçtan elde edilen bir gelir¹²⁷ olarak görüyorlardı. Bu sebeple sermayedarlar mallarını belli bir süreye kadar borç verirler, üzerinde anlaşılan süreye karşılık bir miktar fazlalık almayı da şart koşarlardı. Bu fazlalığın miktarı aylık

¹²⁵ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 96

¹²⁶ Karaman vd., a.g.e., II/412

¹²⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessas (v. 370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dârülhilâfetilaliyye, Matbaatü'l-Evkafi'l-İslâmiyye, y.y., 1335, I/464

taksitler şeklinde veya vade sonunda bir defada ödenmek üzere tarafların rızası ile belirlenirdi.¹²⁸

Herhangi bir borcun vadesi geldiği zaman, borçlu borcunu ödeyemeyecekse alacaklısına: “*veremeyeceğim, irbâ et*” yani arttır derdi. Yine bir miktar daha faiz eklenir ve böylece her vade yenilendikçe borcun miktarı da artardı ve arta arta anaparanın bir veya birkaç mislini bulurdu. Borcun aslına anapara anlamına gelen “*re’sü’l-mal*”¹²⁹ ve ona eklenen fazlalıklara da “*riba*” adı verilirdi.¹³⁰

Cahiliye döneminde faiz bir kazanç vesilesi olmakla birlikte, bazılarınca “*habis*” ve “*pis*” olarak değerlendiriliyordu. Mesela Hz. Peygamber henüz yirmi beş yaşındayken Kabe’nin yeniden inşası esnasında Ebû Vehb isimli birisi bunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Ey Kureyş halkı! Kâbe’nin yeniden inşasına ancak temiz kazancınızla katkıda bulunun. Buraya ne zinadan kazanılan para ile ne faizden kazanılan para ile ne de insanlardan zulüm yoluyla alınmış mal girmesin.”¹³¹

Kur’an-ı Kerim’in yasakladığı faizin, *riba’l-cahiliyye*¹³² olduğu hususunda İslam bilginlerinin çoğu ittifak etmişlerdir.¹³³ Kemâlüddin b. El-Hümmam (v.861/1457) ise ayetlerdeki yasağın hem *riba’l-cahiliyyeyi* ve hem de Resulullah’ın

¹²⁸ Ömer b. Abdülazîz Metrek, Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd, **er-Riba ve'l-Muamelatü'l-Masrafiyye fî Nazari's-Şeriatî'l-İblamiyye**, Dârü'l-Asıme, Riyad 1994, s. 157

¹²⁹ Osman Keskiöglü, **Fıkıh Tarihi Ve İslam Hukuku**, DİB yay., Ank. 2003, s. 220

¹³⁰ Yazır, a.g.e., II/237

¹³¹ Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm (v. 213/828), **Siret-i İbn-i Hişâm Tercemesi, İslam Tarihi** çev. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İst. 1985, I/257 ; Hamûd, a.g.e., s. 93

¹³² Cahiliye dönemindeki Araplar arasında çok yaygın bir faizli muamele olan borç faizi, işte bu yaygınlığı sebebiyle Cahiliye ribası olarak da isimlendirilmiştir.

¹³³ Bayındır, **Para, Faiz Ve İslam**, s. 122

hadisleriyle yasaklanmış olan bazı alım-satım çeşitlerini kapsadığını söylemektedir.¹³⁴

Hiz. Peygamber de Veda Hutbe'sinde faizi anlatırken Cahiliye dönemine vurgu yaparak şöyle demiştir:

“ *Dikkat edin. Cahiliye döneminin faizlerinin hepsi de kaldırılmıştır. Anaparanız sizindir. Bu suretle ne haksızlığa uğratılmış, ne de haksızlık yapmış olursunuz...* ”¹³⁵

Arafat'ta toplanan yüz bin¹³⁶ civarındaki sahabî, Cahiliye faizini iyi bildikleri için söyleneni anlamış ve bu konuda bir soru sorma ihtiyacı duymamışlardı. İbn Mâce, Hiz. Peygamber'in yukarıdaki sözlerinden sonra şöyle buyurduğunu rivayet eder:¹³⁷

“-Bakın ey ümmet! Tebliğ ettim mi?

Onlar,

- Evet, dediler

Bunun üzerine Hiz. Peygamber:

-Allah'ım şahit ol, Allah'ım şahit ol, Allah'ım şahit ol.”¹³⁸ dedi.

Tebliğ, bir konuda yeterli bilgi demektir.¹³⁹ Demek ki Peygamberimiz “Cahiliye faizi” kavramını faizi anlatmak için yeterli görmüştür.¹⁴⁰

¹³⁴ Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm (v. 861/1457), **Şerhu Fethü'l-Kadîr**, el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, Bulak 1898, V/274

¹³⁵ Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Dâvûd es-Sicistani (v. 275/889), **Sünenu Ebî Dâvûd**, İzzet Ubeyd ed-De'as, Muhammed Ali es-Seyyid, Humus 1970, Büyü' 5

¹³⁶ Hizmetli, a.g.e., s. 408

¹³⁷ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 78

¹³⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mâce (v. 273/887), **Sünenu İbn Mâce**, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1952/1372, Menâsik 76; Said Havva, **el-Esas Fi's-Sünne ve'l-Fıkhihâ**, çev. M. Ahmet Varol vd., Aksa yay., İst. 1997, X/382

Cahiliye döneminde faizin yaygınlığından dolayı sermaye belli kesimin elinde yoğunlaşmış, gittikçe katlanan faiz borcunu ödeyemeyen kimseler veya bunların çocukları köle olarak satılmaya başlanmış, sonuç itibarıyla az bir kesim büyük çıkar sağlamasına karşı geniş halk kesimi perişan olmuştu.

İşte Kur'an bu yaygın âdeti aşamalı bir şekilde yasaklamış, Hz. Peygamber de yaşadığı dönemde, bilinen ve yapılan faizli işlemlerin faizden arındırılmasına kılavuzluk etmiş, bu konudaki emir ve yasaklarıyla, belli ölçü ve ilkeleri çıkarmaya elverişli bir uygulamayı başlatmıştır.¹⁴¹

III. BEŞERÎ SİSTEMLERDE FAİZ

Bir yandan Hristiyan din adamlarının faizin günah olmadığı biçimindeki görüşlerinin giderek yoğunlaşması; diğer yandan monotonlaşmış Ortaçağ ekonomisinin, fikri ve maddi alanda elde edilen ve ekonomik hayatı büyük ölçüde etkileyen olaylar nedeniyle hızla değişmesi ve kapitalist bir nitelik kazanması, XVIII. yüzyıl Avrupa'sında sırasıyla "Liberalist", "Kapitalist" ve "Sosyalist" ekonomik sistemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

A. Liberalizmde Faiz

Liberalizm, devletin ekonomik hayata müdahalesini en aza indirmeyi amaçlayan bir doktrindir. XVIII. Yüzyıl sonunda Fransa'da ve İngiltere'de ortaya

¹³⁹ El-İsfahânî, a.g.e., "b-l-ğ md." ; Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, 79

¹⁴⁰ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, 79

¹⁴¹ Karaman vd., a.g.e., II/412

çıkıştır. Bu sistemin hukuki çerçevesini yalnızca doğal nitelikli ve kendi kendine çalışan ekonomik kanunlar oluşturur. En ileri düzeyde hürriyet ile en ileri düzeyde menfaate dayanır. Avrupa’da pek çok iktisatçı ve ilâhiyatçı bu sistemi benimsemiş ve ısrarlı bir şekilde savunmuştur.¹⁴²

Bu sistemi savunan Adam Smith (1723-1790), David Ricardo (1772-1823), Thomas Robert Malthus (1766-1834), Jean Baptiste Say(1768-1832) , Frederic Bastiat (1801-1850) ve Stuart Mill (1806-1873) gibi iktisatçılar, ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri kabul etmişler, hatta böyle bir eşitsizliği faydalı bulmuşlar ve faizin meşru bir gelir, haklı ve vazgeçilmez bir kurum olduğunu ısrarla vurgulamışlardır.¹⁴³

Liberalizm sistemini benimsemiş ve sistemin gelişmesi için çalışmış iktisatçıların başında yer alan Adam Smith¹⁴⁴ ve onun ekolüne mensup liberal iktisatçılar,¹⁴⁵ “Laissez faire; laissez passe (bırakınız yapsınlar; bırakınız geçsinler)” formülünü benimsemişlerdir. Bunun sonucu olarak da hem faizin ve hem de faiz oranlarının hiçbir müdahaleye maruz kalmaksızın tayin ve tespit edilmesini istemişlerdir.

Bu dönemin önde gelen temsilcilerinden Fransız devlet adamı Turgot (1727-1781), faizi haklı ve meşru göstermek istemiş¹⁴⁶ ve yaptığı çalışmalarla 1789 yılında Fransa’da faiz yasağının kaldırılmasını sağlamıştır.¹⁴⁷

¹⁴² Mutlu, a.g.e., s. 36

¹⁴³ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 97

¹⁴⁴ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 97

¹⁴⁵ Mutlu, a.g.e., s. 36

¹⁴⁶ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 97

¹⁴⁷ Mutlu, a.g.e., s. 36

B. Kapitalizmde Faiz

XIX. ve XX. yüzyılda Liberalizme tepki olarak ortaya çıkan Kapitalizm,¹⁴⁸ özel mülkiyetin üretim araçlarının ağırlıklı bir bölümüne sahip olduğu ve işlettiği; yatırım, dağılım, gelir, üretim ve mal ve hizmet fiyatlarının piyasa ekonomisi tarafından belirlendiği sosyal ve ekonomik bir sistemdir. Bu sistemde genellikle bireylerin ya da grupların oluşturduğu tüzel kişiliklerin ya da şirketlerin emek, yer, üretim aracı ve para ticareti yapabilmeye hakkı vardır.

Kapitalist ekonominin vazgeçilmez unsurlarından olan faiz¹⁴⁹ konusunda ekonomistler arasında çok farklı görüşler vardır. Adam Smith ve David Ricardo gibi klasik ekonomistlere göre faiz, parayı ödünç alanın, paradan sağladığı kâr karşılığında ödünç verene ödediği fazla paradır.¹⁵⁰

Kapitalizmin sisteminin Fransız temsilcilerinden Jean-Baptiste Say (1768-1832), İngiliz iktisatçılarından Thomas Robert Malthus (1766-1834) ve Alman iktisatçılardan Johann Heinrich Von Thünen (1783-1850) ile Wilhelm Roscher (1817-1894) faizi, sermayenin prodüktivitesi¹⁵¹ olarak açıklamak istemişlerdir. Adı geçen iktisatçılara göre faiz, sermayeli üretim sermayesiz üretime kıyasla daha prodüktif olduğu için meşrudur. Zira sermayesini başkasına ödünç veren bir kimse, sermayeyi borç alan ve onu üretime dâhil eden müteşebbisin büyük gelirler elde etmesine neden olmaktadır. O halde, sermayesini başkasına borç veren bir kimsenin,

¹⁴⁸ Mutlu, a.g.e., s. 37

¹⁴⁹ Mutlu, a.g.e., s. 38

¹⁵⁰ Özsoy, “faiz md.”, DİA, XII/111

¹⁵¹ Prodüktivite: Verilen emeğe ve yapılan masrafa oranla üretilen miktar, ürün verme gücü; üretkenlik, verimlilik.

kendi sayesinde hâsıl olan bu gelirden faiz adı altında bir pay alması, bu iktisatçılara göre zorunlu dolayısıyla alınan kısım da meşrudur.¹⁵²

Bohm Baverk (1851-1914) gibi Avusturyalı ekonomistler faizi, zaman tercihinin sonucu olarak görmektedirler. Bunlara göre kişi, şimdiki malı gelecekteki mala tercih etmekte ve böylece maldan ileride sağlayacağı doyumunu bugün elde etmektedir. Bunun neticesinde, kendisine borç verene belli miktar fazladan ödemede bulunur. Bu türden zaman tercihinin faize sebep olması da, geleceğin belirsizliği, bugünkü malların gelecektekilere oranla daha kıt ve dolayısıyla, daha kıymetli ve daha zor alınabilir olması ve bugünkü malların gelecektekilere oranla daha üstün olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁵³

Kapitalizmde bazı ekonomistlere göre faiz, borcu verenin verdiği paradan yararlanmaktan mahrum kalması karşılığında ödenen bir taviz ve kararlaştırılan müddet zarfında o parayı beklemesine karşılık verilen bir mükâfattır.

Diğer bazı ekonomistler, faizi tasarrufla açıklamaya çalışmışlardır. Böylelerine göre, kişi, faiz karşılığında sermayesini tasarrufa yatırır ve böylece âtil sermayenin piyasaya çıkması sağlandığı gibi, yatırımların artması ve piyasanın hareketlenmesi neticesi de doğar.

Kapitalizm açısından faiz ve ticari mübadele arasında temelde bir fark yoktur. Dolayısıyla, kapitalist düzende bu ikisi, bir işin yapılmasında temel rol oynamaktadır. Kapitalizmde ticaret için faiz ve faiz için ticaret, ayrılmaz birer parçadır; her biri diğeri olmadan meydana gelmez, gelişemez. Zaten faiz olmadan Kapitalizmin varlığı düşünülemez.

¹⁵² Zeytinoğlu, a.g.e., s. 99

¹⁵³ Akın, a.g.e., s. 51

C. Sosyalizmde Faiz

Sosyalizm, Liberalizm ve Kapitalizmin yol açtığı sosyal adaletsizliğe, özellikle işçi sınıfının istismar edilmesine bir tepki olarak XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu sistemde, sosyal sınıfların kaldırılması savunulur. Bu sisteme göre, üretim araç ve gereçlerine devlet sahiptir.¹⁵⁴ Üretimi devlet düzenler, yine arz ve talep dengesini devlet korur. Ne kadar üretileceğine, ne kadar tüketileceğine ancak devlet karar verir. Bunun tabii bir sonucu olarak rekabet, kişisel çıkar, müteşebbis kredi ve benzeri unsurlar fonksiyonunu kaybetmiştir. Sosyalizmde kişisel teşebbüsün yerini devlet teşebbüsü aldığından, faiz, fiyat, para, sermaye kavramlarının geçerli olduğu serbest piyasadan söz edilemez.¹⁵⁵

Sosyalizmin kurucusu olan Carl Marx (1818-1883), faiz konusunda şöyle der:

“Paranın para karşılığında fazlasıyla değiştirilmesi, paranın tabiatına uymayacak bir şekildir... bu sebeple faizci, haklı olarak en nefret edilen kişidir.”

Marx, faizi *“Kim verdiğiinden daha fazlasını yahut daha iyisini alırsa bu faizdir ve hizmet değildir”* şeklinde tarif eden Martin Luther’e de katılır.¹⁵⁶

Her ifrat, yani aşırılık bir tefrite yani başka bir aşırılığa sebep olur. Kapitalizme tepki olarak ortaya çıkan Sosyalizm’de de bu kaide bozulmamıştır. Marx sadece faize değil, ticaretten elde edilen kâra da karşı çıkmıştır.¹⁵⁷

Fakat sonraları Sosyalizm de faizi kabul etmek zorunda kalmış, ancak bunun tarafları devlet kurumları veya işletmeleri olmuştur.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Sadun Aren, **100 Soruda Ekonomi El Kitabı**, VII. bs., Gerçek Yayınevi, İst. 1980, s. 90

¹⁵⁵ Mutlu, a.g.e., s. 41

¹⁵⁶ Carl Marx, **Capital**, Progress Publishers, Moscow, 1965, I/164

¹⁵⁷ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 136.

¹⁵⁸ Ahmet Atılgan, **İslam’ın Ekonomik Politikaları**, Nesil Basım-Yayın, İst. 1996, s. 80

Batı’da XVII. yüzyıldan sonra ortaya çıkan iktisadi beşeri sistemler ve yine XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren ileri sürülmeye başlanan ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha da yoğunluk kazanan faiz teorileri, genelde faizi ilke olarak benimsemekle birlikte faizin kaynağını, haklılığını ve dayandığı gerekçeleri açıklamada net ve kesin bir hükme varamamışlardır. Bugün faiz konusundaki tartışmalar, artık onun haklılık ve meşruiyetini ispatlama gayretinden ziyade faiz haddinin hangi seviyelerde olması gerektiği meselesine yönelmiştir. Tartışma konusundaki bu değişiklik, faizin haklılık ve meşruiyetinin kabul edilmiş olmasından değil bu konuda herkesin benimseyebileceği açık ve kesin bir izahın yapılamamasından dolayıdır.¹⁵⁹

İslam, ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri kabul eden Liberalizmden, aşırı giderek kazanmak için her yolu mübah gören Kapitalizmden, bir başka yönden aşırı gidip kâr dahil her türlü gelir imkanına karşı çıkan sosyalizmden farklıdır.

İslam, bu ekonomik sistemlerin ötesinde orta bir yol çizer ve ılımlı bir düzen kurar. Bunun temel ilkesi hem bireye her türlü kişisel ve doğal hakları vermek ve hem de servet dağılımının dengesini bozmamaktır. Ayrıca helal dairesinde, haksızlık ve faiz içermeyen hiçbir kazanca ve kâra da karşı çıkmamıştır.

¹⁵⁹ Özsoy, “faiz md.”, DİA, XII/112

İKİNCİ BÖLÜM
İSLAM İKTİSADINDA FAİZ

I. KUR'AN'DA FAİZ

İslam'dan önce Arap Yarımadasında iktisadî hayat hemen hemen faiz esası üzerine kuruluydu. Birer banker ve tefeci olan zenginler faiz karşılığında borç para vererek servetlerini büyütüyorlardı. Vadesi gelen borç ödenmediğinde faiz anaparaya ekleniyor, yeni bir vade ile yeni bir faiz nispeti tatbik ediliyordu. Mürekkep (bileşik) faiz olarak isimlendirilen bu tatbikat, muhtaç ve yoksul durumda olan kimselerin borç yükünü devamlı artırıyor.¹⁶⁰ Böylelikle Arap toplumunun önemli bir kesimi sürekli ve ağır bir borç tazyiki altında bulunuyor, buna karşılık sınırlı bir kesimi ise verdiği borçlar ve bu borçlarla birlikte talep ettikleri faiz yani kat be kat fazlalık sayesinde emeksiz ve rahat bir gelir elde ediyordu.¹⁶¹ Dolayısıyla zengin daha zenginleşiyor, fakir daha da fakirleşiyordu.¹⁶² Kısacası İslam'dan önce Arap toplumunda faiz, toplumun fakir sınıfına nüfuz etmiş ve bir istismar ve sömürü müessesesi haline gelmişti.

İşte Kur'an-ı Kerim, içtimai dengelerin son derece bozulduğu bir dönemde, Hz. Muhammed'e vahyolmuş ve Arap toplumunu kemiren ve bir sınıfın diğer bir sınıfı istismar etmesine neden olan faiz müessesesini sert ve kesin bir şekilde yasaklamıştır.¹⁶³

¹⁶⁰Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif Zebîdî (v. 893/1488), **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi**, çev. Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., VII. bs., Ank. 1984, VI/387 ; Mutlu, a.g.e., s. 45

¹⁶¹ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 103

¹⁶² Mutlu, a.g.e., s. 45

¹⁶³ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 103

A. Faizin Yasaklanması

1. Faiz Yasağı İle İlgili Ayetler

Kur'an-ı Kerim'de faizin yasaklanma sürecinde nazil olan ve faizi büyük bir günah ve haram kabul eden ayetler sırasıyla şunlardır:

a. *“Daha çoğunu almak maksadıyla iyilik yapma.”*¹⁶⁴

b. *“İnsanların mallarında faiz gibi nemalanarak, fazlasıyla karşılığını almak için verdiğiniz bağışlar (hediyeler), Allah yanında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz Zekât ise böyle değildir. İşte onlar; sevaplarını kat kat artıranlardır.”*¹⁶⁵

c. *“Yasaklandıkları halde faiz almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden (önceleri helal olan temiz ve iyi şeyleri Yahudilere haram kıldık) ve içlerinden inkara sapanlara acıklı bir azap hazırladık.”*¹⁶⁶

d. *“Ey Müminler! Kat kat katlanan faizi yemeyin. Allah'tan sakının ki, kurtuluşa eresiniz.”*¹⁶⁷

e. *“Faiz yiyen kimseler (kabirlerinden) tıpkı şeytan çarpmış kimseler gibi çarpılmış olarak kalkarlar. Onların bu hali, alışveriş de faiz gibidir demelerindendir. Oysaki Allah alışverişi helal faizi ise haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse geçmişte olan kendisinindir ve işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı*

¹⁶⁴ Müddessir, 6 ; Ayetin meali ve açıklaması için bkz. Yazır, a.g.e., VIII/ 417-418

¹⁶⁵ Rum, 39 ; Ayetin meali ve açıklaması için bkz. Yazır, a.g.e., VI/259-260

¹⁶⁶ Nisa, 161

¹⁶⁷ Âl-i İmran, 130

kalırlar. Allah faizi mahveder, sadakaları çoğaltır. Allah hiçbir günahkâr kâfiri sevmez.”¹⁶⁸

“Ey müminler! Allah’tan korkun! Eğer inanmış kişilerseniz faizden geriye ne kaldıysa bırakın! Bunu yapmadınız mı bilin ki; Allah’a ve Resulü’ne karşı savaş halindesiniz. Eğer tövbe ederseniz, anaparanız sizindir. Ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrarsınız. Eğer borçlu darlık içinde ise genişliğe çıkıncaya kadar beklenir. Ama bağışta bulunmanız sizin daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz. Allah'a döneceğiniz ve sonra hiç kimseye haksızlık edilmeksizin herkese kazancının eksiksiz olarak verileceği günden korkun.”¹⁶⁹

Görüldüğü gibi Kur’an-ı Kerim’de faiz meselesi beş ayrı surede ele alınmıştır. Bunlardan Müddessir ve Rûm suresi Mekke’de, Nisa, Âl-i İmran ve Bakara sureleri ise Medine’de nazil olmuştur.¹⁷⁰ Faizin tam olarak haram kılındığı dönem hakkında ise farklı rivayetler vardır. Bu rivayetlerden birine göre faiz, Hicretin VIII. veya IX. senesinde haram kılınmıştır.¹⁷¹ Diğer bir rivayete göre ise faizin haramlığıyla ilgili hüküm bildiren ayetler Mekke’nin fethi (h. VIII. yıl) sırasında nazil olmuştur.¹⁷²

Kur’an-ı Kerim’de haram kılınan faizin halka duyurulması ve faiz yasağının ilk uygulaması da Veda Haccına rast gelmiştir. Hz. Peygamber, Veda Hutbesini irad ettiği gün Arafat’taki meşhur hutbesinde on binlerce insana hitaben : “*Cahiliye*

¹⁶⁸ Bakara, 275-276

¹⁶⁹ Bakara, 278-281

¹⁷⁰ Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûti (v. 911/1505), **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, çev. Sakıp Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik, Hikmet neş., İst. 1987, I/4-5

¹⁷¹ Zühaylî, a.g.e., V/496

¹⁷² Yazır, a.g.e., II/239

devrindeki faizlerin hepsi geçersizdir. Kaldırdığım ilk faiz de, Abdulmuttalib'in oğlu Abbas'ın faizidir.” diye buyurmuştur.¹⁷³

Şüphesiz Kur'an-ı Kerim, bütün kötülükleri yasaklamış ve bazılarının üzerinde bilhassa durmuştur. Fakat faizin haramlığını ilan eden ayetlerdeki üslubun şiddeti ve kesinliği, Kur'an'ın muhataplarının dikkatinden kaçmamıştır.

Ancak, Kur'an-ı Kerim'in faizi çok kesin ve sert bir şekilde yasaklayan ayetlerinde faizin ne olduğu, niçin yasaklandığı ve neden günah olarak kabul edildiği; faizin, onunla ilgili olanlara veya topluma ne gibi zararlar verdiği ve faiz ile ilgilenenlerin nasıl ve ne tür bir ceza ile cezalandırılmaları gerektiği hususu açık bir şekilde zikredilmemiştir.¹⁷⁴

2. Faizin Yasaklanış Aşamaları

İslam'da, içki ve faiz gibi toplumun fertleri tarafından genel kabul görmüş, toplumda iyice yerleşmiş, üstelik örf, adet ve gelenek haline gelmiş, bu yüzden yasaklanış hikmeti ilk bakışta kavranamayacak, dolayısıyla yasaklanması sıkıntı doğurabilecek kötü alışkanlıkların ve fasit muamelelerin uygulamadan kaldırılması, şartlar uygun hale gelinceye kadar geciktirilmiş, hatta bazı kötülüklerin yasaklanmaları ile ilgili ayetlerin vahyedilmesi Medine döneminin ilerleyen

¹⁷³ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, **Müsnedü'l-İmam**

Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), el-Mektebetü'l-İslamiyye, Dâru Sadır, 1895/ 1313 Mısır (Kahire) Matbaatü'l-Meymeniyye baskısından ofsettir. Beyrut 1969/1389, V/573 ; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-Dârimî, (v. 255/868), **Sünenü'd-Dârimî**, thk. Fevvez Ahmed Zümerli ve Hâlid es-Sebi' Alemi, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1987, Menâsik 34

¹⁷⁴ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 105

zamanlarına kadar tehir edilmiş, yasaklanmaları ise birden değil aşamalı olarak gerçekleşmiştir.¹⁷⁵

Toplumda iyice yerleşmiş kötülüklerin hiçbir ön uyarı yapılmadan ve insanlar psikolojik olarak hazırlanmadan aniden kaldırılması olumsuz tepkilere ve itirazlara yol açabilir. Diğer taraftan fonksiyonları, faiz muamelesinde olduğu gibi, eğer varsa özellikle faydalı fonksiyonları açısından alternatifi bulunmadığı için boşluk doğurabilir. Bu durumda yasaklama işleminin daha baştan tamamen başarısızlığa uğraması ve amaçlanan hedeflerin gerçekleşmemesi bir yana, kötülük toplumda daha cazip hale gelerek yaygınlaşabilir. O halde, bu tür kötü alışkanlıkların ve fasit muamelelerin bir defada değil, hedef kitle psikolojik bakımdan hazırlandıktan ve yeni uygulamanın doğuracağı boşluk ve olumsuzlukların nasıl ve hangi araçlarla giderileceği açıkça belirtildikten sonra kaldırılması gerekir.¹⁷⁶

Kur'an-ı Kerim'de topluma iyice yerleşmiş, insanların ruhlarında kökleşmiş kötülükler birden değil, insanların tepkilerini yumuşatmak, uyumlarını sağlamak gibi maksatlarla belli bir program dahilinde ve belli bir zaman sürecine yayılarak yasaklanmıştır. Böylesi alışkanlıklar ve örfler karşısında, Kur'an'da ruhi hazırlığı ve toplumsal psikolojiyi ihmal etmeyen, içtimai ortamı dikkate alan, akli, terbiyevi ve metodik bir süreç izlenmiştir. Teknik tabirle bu yöneme "tedrici yöntem" adı verilmektedir.¹⁷⁷ Bu süreç içerisinde, muhatap toplumun ulaştığı ruhi olgunluk seviyesi ve ihtiyaçları gereğince ayetler nazil olmuştur. Konularına göre farklılık arz

¹⁷⁵ Ebû İshak eş-Şâtibî (v. 790/1388), **el-Muvâfakât**, çev. Mehmed Erdoğan, İz Yayıncılık, İst., 1993, II/91-92

¹⁷⁶ Ali Rıza Gül, **Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur'an'da Faiz Yasağı**, y.y., Ankara 2006, s. 210-211

¹⁷⁷ Mehdi Bazergan, **Kur'an'ın Nüzul Süreci**, çev. Mela Muhammed Feyzullah, Yasin Demirkıran, Fecr yay. Ank. 1998, s. 221

etmekle birlikte ayetlerde böylesi örf, adet ve alışkanlıkların önce zararlarına dikkat çekilmiş, sonra kısmen, daha sonra da tamamen yasaklanmıştır.¹⁷⁸

Kur'an'ın tedricen nazil olmasını değerlendiren Hz. Aişe, hüküm ifade eden ayetlerin, muhataplar iyi bir psikolojik eğitim aşamasından geçtikten, aklen ve ruhen hazırlandıktan sonra nazil olduğunu belirtmiş ve şunları söylemiştir:

*“...Zamanla insanlar İslam'a yönelince, helal ve haramlar nazil olmuştur. Şayet içki yasağı ile ilgili ilk ayet 'İçki içmeyiniz' ayeti olsaydı, 'İçkiyi ebediyen terk etmeyiz' derlerdi. Aynı şekilde 'Zina yapmayınız' ayeti inseydi, 'Zinayı ebediyen terk etmeyiz' derlerdi.”*¹⁷⁹

Bazı kötülüklerin Kur'an tarafından tedricen kaldırılmasının sebebinin sadece toplumda iyice yerleşmiş olmasına bağlamak eksik bir değerlendirmedir. Zira Hz. Aişe'nin “ zamanla insanlar İslam'a yönelince...” şeklindeki açıklamalarından da anlaşılacağı gibi, birtakım kuralların uygulanması siyasi, hukuki ve askeri yönden hâkimiyet ister. Fazlur Rahman, tedriciliğin bu yönüne dikkat çekerek, faizi doğrudan yasaklayan ayetlerin Müslümanların Medine'deki siyasi hâkimiyetlerinden sonra nazil olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁰

Cahiliye Döneminde faiz alabildiğine yaygındı ve zengin kişiler faizden büyük kazançlar sağlıyordu. Borçlanmada söz konusu olan faydalı fonksiyonlarını da göz önüne aldığımızda, hiçbir hazırlık dönemi geçirilmeden faizin kesin ve sert ifadelerle yasaklanmasının muhatap toplumda tepkiyle karşılanacağı açıktır. Çünkü

¹⁷⁸ Ali Rıza Gül, a.g.e., s. 212

¹⁷⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari (v.256/870), **Sahih-i Buhari (el-Câmiu's-Sahih)**, Dârü't-Tibâati'l-Âmire, İst. 1898, Fedâilu'l-Kur'an, 6 ; Mehmet Dikmen, **İslam İlmihali**, Cihan yay., İst., 2002, s. 420

¹⁸⁰ Fazlur Rahman, “Riba and Interest”, **İslamic Studies** (Journal of the Central Institute of Islamic Research), Karaçi 1964, IV/I, s. 3

faiz, emeksiz ve zahmetsiz kâr getirmektedir. Hiç kimse emeksiz ve zahmetsiz kârını terk etmek istemeyecek, başka kılıflar veya isimler altında ya da gizli olarak onu elde etmeye çalışacaktır. Diğer yandan hazırlık dönemi olmaksızın getirilen faiz yasağı, zaten toplumdan büyük ölçüde dışlanmış ilk Müslümanları borç bulmakta daha da zor ve sıkıntılı durumlara sokacaktı.

İşte bu ve benzeri hikmet ve gerekçeler, faizin tedricen yasaklanması gereğini ortaya koymuştur. Gerçekten de faiz ile ilgili olarak Mekke’de ve Medine’de nazil olan ayetler, Kur’an’da faizin birden değil tedrici bir yol izlenerek yasaklandığını göstermektedir.¹⁸¹

Muhammed Abdullah Dıraz’ın tespitine göre faiz dört aşamada yasaklanmıştır. İlkinde sadece faizin kötülüğüne dikkat çekilmiş, ikincisinde kendilerine yasak olduğu halde faiz yiyen Yahudilerin düştükleri acıklı durum gözler önüne serilmiş, üçüncü ayette faiz kısmen, dördüncüsünde tamamen yasaklanmıştır. Dıraz, ayrıca faizin yasaklanmasında esas aldığı tedriciliği, içkinin dört ayrı ayetle haram kılınmasına benzetmiştir.¹⁸²

Gerçekten de Dıraz’ın ifade ettiği gibi, faiz ile ilgili olarak nazil olan ilk ayetlerde faiz doğrudan yasaklanmamış, onun ahlaken doğru olmayan kötü bir uygulama olduğu anımsatılarak dolaylı olarak faiz yasağı hissettirilmiştir. Daha sonra sırasıyla Yahudilerin acıklı durumları tasvir edilmiş, sonrasında kısmi bir şiddetle yasaklama gelmiş ve son olarak faiz tamamen sert bir şekilde yasaklanmıştır.

Bununla beraber, hükümlerin konmasında Kur’an’ın tuttuğu bu tedricilik metoduna rağmen faizin yasaklanması yine de içkiden farklı olmuştur. Zira içkiyi yasaklayan ayet Müslümanlar arasındaki bir tartışma anında gelmiş, daha önceki

¹⁸¹ Ali Rıza Gül, a.g.e., s. 212 vd.

¹⁸² Bayındır, **Para, Faiz Ve İslam**, s. 118

safhalarda ise bu nehiy, namaz vakitleri gibi belirli bir vakit ve hallerle ilgili olarak sınırlı bir yasaklama şeklinde olmuştur.

Esasında faiz yasağının, içki yasağından farklı olmasının sebebi, onun ihtiva ettiği tehlikenin boyutlarında saklıdır. Yani bir bakıma faiz, içkiden çok daha tehlikeli ve zararlı sonuçlar içermektedir. Şöyle ki, içkinin zararı ilk önce onu tüketene isabet eder ve toplum bundan dolayı olarak etkilenir. Ancak faizde durum çok farklıdır. Zira onun olumsuz etkileri doğrudan topluma isabet eder. Hz. Peygamber bir hadisinde: “ *Yemeyene bile onun tozu isabet eder*”¹⁸³ diyerek faizin toplumsal açıdan ortaya çıkan umumi zararlarına işaret etmiştir.¹⁸⁴

Dıraz’ın, faizin ve içkinin yasaklanma sürecindeki hangi aşamalarını birbirine benzettiğini kendi konu akışımız içinde yeri geldikçe göstereceğiz.

Biz faizin, Kur’an’da tedrici olarak yasaklanmasını “Faiz Yasağına Hazırlık Aşaması” ve “Faizin Yasaklanma Aşaması” şeklinde iki aşamalı olarak ele aldık ve her iki aşamada da ayetleri sırasıyla tahlil ve tetkik ederek bazı izahatlar ortaya koymaya çalıştık.

a. Faiz Yasağına Hazırlık Aşaması

aa. “Daha çoğunu almak maksadıyla iyilik yapma.”¹⁸⁵

Aralarında İbn-i Abbas (v. 68/687), Mücahid b. Cehr (v. 104/722), Atâ b. Ebi Rebah (v. 114/732), İkrime (v. 107/725), Tavus b. Keysân (v. 106/724), Katâde b.

¹⁸³ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî (v. 303/915), **Sünenü'n-Nesâî**, haz. Abdülfettah Ebû Ğudde, Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, III. bs. Beyrut 1988, Büyû', 2 ; Ebu Dâvûd, Büyû', 3

¹⁸⁴ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 63

¹⁸⁵ Müddessir, 6

Di'âme (v. 118/736) Süddi (v. 128/746), Ebu'l-Ahvas (v. 259/872), İbrahim en-Nehâî (v. 95/714) ve Dahhâk b. Müzâhim (v. 106/723)'in bulunduğu pek çok müfessir ayeti yukarıdaki anlamıyla açıklamışlardır.¹⁸⁶

İbn Abbas, bu ayetin açıklamasını yaparken şunları söylemiştir.¹⁸⁷

“Faiz ikidir. Bir faiz (burada haram olan faizi kastediyor) vardır ki, doğru değildir. Bir faiz daha vardır ki, bunda bir beis yoktur. Bu, kişinin daha fazlasını umarak verdiği hediyedir.” demiş ve ardından şu ayeti okumuştur:

*“İnsanların mallarında faiz gibi nemalanarak, fazlasıyla karşılığını almak için verdiğiniz bağışlar (hediyeler), Allah yanında artmaz.”*¹⁸⁸

Yine bir başka rivayete göre Dahhâk, faizin biri helal biri haram olmak üzere iki kısma ayrıldığını; helal faizin daha fazla karşılık almak amacıyla hediye vermekten ibaret olduğunu, haram faizin ise bilinen anlamıyla faiz olduğunu belirtmiş, bu ayette helal faizin kastedildiğini, ancak bu yasaklamanın herkesi kapsamadığını, yalnızca Hz. Muhammed'e has olduğunu savunmuştur. Bu ayet hakkında Hz. Ebubekir de benzer bir değerlendirmede bulunmuştur.¹⁸⁹

Bu ayete göre, birisine daha çoğunu almak maksadıyla iyilik yapmak, ahlaki bakımdan doğru bulunmamıştır ve bundan kaçınmak gerektiği bildirilmiştir. Böylece, şeklen verdiğini daha fazlasıyla geri almanın bir türü veya onun çok daha acımasız bir şekli sayılabilecek faizin de içinde bulunduğu kazanç yollarının meşruiyet zeminlerinin sorgulanmasının önü açılmış ve bu kazanç yollarının kötü

¹⁸⁶ İbn Kesîr, a.g.e., XIV/8178

¹⁸⁷ İbn Kesîr, a.g.e., XII/6377

¹⁸⁸ Rum, 39

¹⁸⁹ Gül, a.g.e., s. 234

olduğu dolaylı yollardan hissettirilmiştir. Dolayısıyla bu ayet, faizle ilgili bir yasaklamayı, kabul etmeye hazır hale getirmenin bir hazırlığını amaçlamaktadır.

ab. *“İnsanların mallarında faiz gibi nemalanarak, fazlasıyla karşılığını almak için verdiğiniz bağışlar (hediyeler), Allah yanında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz Zekât ise böyle değildir. İşte onlar; sevaplarını kat kat artıranlardır.”*¹⁹⁰

Aralarında İbn-i Abbas (v. 68/687), Mücahid b. Cehr (v. 104/722), İkrime (v. 107/725), Muhammed b. K'ab el-Kurezî (v. 108/726), Katâde b. Di'âme (v. 118/736), eş-Şa'bî (v. 103/721) ve Dahhâk b. Müzâhim (v. 106/723)'in aralarında pek çok müfessir ayeti yukarıdaki anlamıyla açıklamaya çalışmışlardır.¹⁹¹

Dahhâk'a göre bu ayette Hz. Peygamber'e mahsus bir yasak vardır. Bunu da Müddessir suresinin VI. ayetiyle delillendirmektedir. Yani daha fazlasını isteyerek bir iyilikte bulunma, hediye verme demektir.¹⁹²

Çağdaş mütefekkir Seyyid Kutub'da bu ayetle umumi manadaki her türlü faizin kastedildiğini ve ayetin hediyeleşme yoluyla ortaya çıkan faiz üzerine nazil olduğunu söylemektedir.¹⁹³

Yazar, bu ayetin açıklamasında şunları söylemektedir:

“Birçok tefsirci, buradaki riba (faiz) deyiminin mecaz olup maksadın, fazlasıyla karşılığı gözetilerek verilen fazla hediyeler, bağışlar olduğunu söylemişlerdir ki, bu mana İbn-i Abbas'tan rivayet edilmiştir. Buna göre fazlasıyla

¹⁹⁰ Rum, 39

¹⁹¹ İbn Kesîr, a.g.e., XII/6377

¹⁹² İbn Kesîr, a.g.e., XII/6377

¹⁹³ Seyyid Kutub, (v. 1386/1966), **Fî Zılâli'l-Kur'an**, çev. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler ve Bekir Karlığa, Hikmet yay., İst. 1971, II/434

karşılığı gözetilerek verilen hediyeler bir çeşit faizciliğe benzetilerek verilmiş olacağından dolayı faizin yasaklanmasında daha belîğ olmuş olur. Nitekim bilinen faiz deyimi hakkında “yemek” ifadesi kullanılmıştır. Şu halde mana şöyle olur: Halkın (insanların) mallarında faiz gibi nemalanarak fazlasıyla karşılığını almak için verdiğiniz bağışlar, hediyeler, Allah yanında nemalanmaz, artmaz. Faizin Allah yanında hiçbir sevabı olmadığı gibi, halktan karşılığı fazlasıyla alınmak niyetiyle verilen hediyeler de öyledir. Gerçi bu günah değildir, fakat sevabı da yoktur.”

Bu ayet, faizin kendisi olan karşılıksız fazlalığı açıkça yasaklamamakla birlikte Allah katında çirkin görüldüğüne ve bereketsizliğine değinerek onu dolaylı olarak reddetmekte, Müslümanlara bu yönde uyarıda bulunmaktadır.

Bu ayette dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur: Faiz, hak edilmeden karşılıksız olarak alınan maldır. Zekâtı alan da buna bir karşılık ödemez. Ayette, faiz alanlarla zekât alanlar, “alan el” olmaları sebebiyle aynı konumda görünmektedir. Hâlbuki bunlardan birincisi mevcut malını artırma amacıyla, ikincisi de yaşayabilmesi için ihtiyaç duyduğu şeyleri karşılama düşüncesindedir. Birincisi bir mala sahip olduğu için, başkalarına yük olmakta, ikincisi güçsüz olduğu için yardım almaktadır. Kapital sahibine verilen faizin topluma bir faydası olmadığı halde, zekâtlar topluma canlılık, müteşebbise ümit, güçsüzlerin yüzüne sevinç ve kapital sahiplerine hayırlı dualar edilmesine sebep olmaktadır.¹⁹⁴

Dıraz, yukarıdaki ayette faiz konusunun ele alınış tarzını, içkinin haram kılınması sürecinde inen ilk ayete benzetir:¹⁹⁵

“Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem içki, hem de güzel rızıklar edinirsiniz”¹⁹⁶

¹⁹⁴ Bayındır, **Para, Faiz Ve İslam**, s. 118-119

¹⁹⁵ Bayındır, a.g.e., s. 119

Bu ayette Allah, “içki” için “güzel” nitelemesi yapmayarak, onun güzel bir rızık olmadığını ifade etmiş ve haram kılınacağına dair ipuçları vermiştir.

ac. *“Yasaklandıkları halde faiz almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden (önceleri helal olan temiz ve iyi şeyleri Yahudilere haram kıldık) ve içlerinden inkâra sapanlara acıklı bir azap hazırladık.”*¹⁹⁷

Medine’de inen bu ayetle birlikte birinci aşama yani “Faiz yasağına hazırlık aşaması” sona ermiştir. Zira Nisa suresindeki bu ayetle birlikte faiz yasağına dolaylı olarak son defa temas edilmiş ve artık faizin haram kılınacağı içten içe iyice hissedilmeye başlanmıştı.

Dıraz, tedricilik konusunda Nisa suresindeki bu ayeti, içkinin yasaklanma sürecinde nazil olan Bakara suresindeki şu ayete benzetmektedir:¹⁹⁸

*“Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar; de ki, ikisinin de insanlar için büyük günahı ve hem de yararları vardır. Fakat ikisinin de günahı yararlarından daha büyüktür.”*¹⁹⁹

Bu ayetle birlikte içki kesin bir şekilde yasaklanmamış, fakat aynen faizin yasaklanma sürecinde nazil olan Nisa suresindeki ayet gibi, artık yasaklanma sürecinin çok yakın olduğuna dair kuvvetli işaretler verilmeye başlanmıştır.

b. Faizin Yasaklanma Aşaması

ba. *“Müminler! Kat kat katlanan faizi yemeyin. Allah’tan sakının ki, kurtuluşa eresiniz.”*²⁰⁰

¹⁹⁶ Nahl, 67

¹⁹⁷ Nisa, 161

¹⁹⁸ Bayındır, **Para, Faiz Ve İslam**, s. 119

¹⁹⁹ Bakara, 219

²⁰⁰ Âl-i İmran, 130

Uhud savaşının akabinde nazil olan bu ayet, faizi kesin olarak yasaklayan ilk ayettir. Yoksa bazılarınca zannedildiği gibi, bu ayetteki faiz yasağı hüküm olarak kısmilik içermez Bir başka deyişle bu ayet, faizi doğrudan ve tam bir şekilde yasaklamıştır. Kısmilik hükümde değil, hükmün ortaya konuş şeklidir. Yani bu ayette faiz yasağının ifade tarzındaki içerdiği şiddet Bakara suresindeki ayetler kadar büyük değildir.

Ayetteki “*yemeyin*” ifadesiyle yasak nihai gayesine ulaşırken, tabir olarak “faiz yemek” ifadesinin seçilmesi yasağın kısmi şiddetini göstermektedir. “Faiz yiyici” sıfatıyla tavsif edilmekten pek çekinen Araplar üzerinde bu kelimenin tesiri düşünöldüğü zaman, onlara yöneltilen bu hitaptaki yasaklamanın ortaya çıkan kısmi şiddeti anlaşılabilir. Zira Cahiliye Döneminde bile faizi iğrenç ve habis kabul eden Araplara, bu iğrenç olan faizi “almayın” yerine “yemeyin” ifadesinin seçilmesi, Kur’an’ın bu yasak konusunda ne kadar kararlı olduğunu göstermektedir.²⁰¹

Müfessirler, kat kat olma şartının, ihtirazi olmayıp o zamanki durumun cereyanına göre vaki olmuş olduğunu ve buna göre yasaklamanın aslının mutlaka faizi haram kılmaya yönelmiş olduğunu açıklamaktadırlar.²⁰² Bir başka deyişle “kat kat” kaydı, tek dereceli yani katlanmamış faizin helal olduğu anlamında olmayıp o günkü olguyu açıklamak için gelmiştir.²⁰³ Dolayısıyla bu ayet faizin sadece “katlı” şeklini değil bütün şekillerini yasaklamıştır.

Diğer yandan Hz. Peygamber’in, borç faiziyle alakalı olmadığı halde kaliteli bir hurma ile kalitesiz bir hurmayı, kalitesizin miktarını fazla tutarak mübadele eden

²⁰¹ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 68-69

²⁰² Yazır, a.g.e., II/422

²⁰³ Karaman vd., a.g.e., II/413

hizmetçisine “*Katladın, riba yaptın...*”²⁰⁴ buyurması yani peşin bir mübadelede cereyan eden faizi bile “katlamak” olarak nitelendirmesi faizin her halinin “katlamak” manası taşıdığını göstermektedir. O halde “kat kat olma” hali, bir borcun yeni vadeye karşılık yeni bir faizle ertelenme halini değil, faizin her çeşidinin temel vasfını ortaya koymaktadır.²⁰⁵

Bu konuda Seyyid Kutub’un söyledikleri de kayda değer ifadelerdir:

*“Günümüzdeki bazı insanlar, bu ayetteki hükmün gerisine sığınarak, ‘Haram olan sadece kat kat faizidir. Ama yüzde üç, dört, beş, yedi, dokuz kat kat değildir. O yüzden de haram olmaz’ demektedirler. Şunu kesinlikle söylememiz lazımdır ki, kat kat tabiri hükmün talluk ettiği şart değil, bir vakıa şeklidir.”*²⁰⁶

Dıraz, yukarıdaki ayeti içkinin kısmen yasaklandığı şu ayete benzetmektedir:²⁰⁷

*“Ey Müminler! Ne söylediğinizi bilene kadar sarhoş iken namaza yaklaşmayın.”*²⁰⁸

Burada Dıraz’a, şu eleştiriyi yapmak lazım gelmektedir: İçki ayetinde evet hükümde kısmen haramlık vardır. Yani yasak belli bir zaman dilimiyle sınırlıdır. Yasak olan zaman dilimi de, namazı karşılama vaktini kapsamaktadır. Diğer zamanlarda içki halen yasak değildir. Fakat faizi yasaklayan ayetin (Âl-i İmran, 130) hükmünde bir kısmilik söz konusu değildir. Yasak kesin, net ve tamdır. Aynı zamanda bu yasak bütün zaman dilimlerini de kapsamaktadır. Bu ayette sadece,

²⁰⁴ Müslim, Müsâkât 99

²⁰⁵ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 70

²⁰⁶ Kutub, a.g.e., II/449-450

²⁰⁷ Bayındır, **Para, Faiz Ve İslam**, s. 119-120

²⁰⁸ Nisa, 43

yasaklığı ifade eden tarzın kısmen bir şiddet ihtiva ettiğini görüyoruz ki onu da yukarıda izah ettik.

bb. *“Faiz yiyen kimseler (kabirlerinden) tıpkı şeytan çarpmış kimseler gibi çarpılmış olarak kalkarlar. Onların bu hali, alışveriş de faiz gibidir demelerindendir. Oysaki Allah alışverişi helal faizi ise haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse geçmişte olan kendisininindir ve işi Allah’a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar. Allah faizi mahveder, sadakaları çoğaltır. Allah hiçbir günahkâr kâfiri sevmez.”*²⁰⁹

*“Ey müminler! Allah’tan korkun! Eğer inanmış kişilerseniz faizden geriye ne kaldıysa bırakın! Bunu yapmadınız mı bilin ki; Allah’a ve Resulü’ne karşı savaş halindesiniz. Eğer tövbe ederseniz, anaparanız sizindir. Ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrarsınız. Eğer borçlu darlık içinde ise genişliğe çıkıncaya kadar beklenir. Ama bağışta bulunmanız sizin daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz. Allah’a döneceğiniz ve sonra hiç kimseye haksızlık edilmeksizin herkese kazancının eksiksiz olarak verileceği günden korkun.”*²¹⁰

Faizin yasaklanma aşamasında inen bu son ayet grubu, çok net ve şiddetli bir üslup kullanarak faizi kesin bir şekilde yasaklamış, faizi bırakanlara bazı imkânlar tanıtmış, faizde ısrar edenlere ise acı ve çetin sonuçlar bildirmiştir.

Faizin yasaklanma aşamasının son halkasını oluşturan bu ayet grubunun ilk ayeti (Bakara/275), faiz yiyenleri şeytan çarpmış kimselere benzeterek aşağılamıştır. Miraç gecesinde Hz. Muhammed, faizcileri bu ayetin tasvir ettiği şekilde görmüş,

²⁰⁹ Bakara, 275-276

²¹⁰ Bakara, 278-281

bunlar kimdir diye sorduğunda da Cebrail bu ayeti okumuştur.²¹¹ Yine bu ayette faizcilerin mantık oyunları ile faizi asıl kabul edip, alışverişi de onun bir ayrıntısı olarak telakki etmeleri deşifre edilmiştir. Zira onlar, “riba da alışveriş gibidir” demeleri lazımken bunun yerine “alışveriş de riba gibidir” demişlerdir. Böylece ribayı yani faizi, alışverişe bir esas, bir temelmiş gibi gösterip helal saymak istemişlerdi.

Diğer bir ayette (Bakara/276), Allah faizi mahvettiğini, sadakaları ise çoğalttığını söylüyor. Burada faiz yasaklanırken aynı zamanda onun getirilerinin bereketsizliği de ortaya konulmuş oluyor. Bir bakıma faizli işlemlerden elde edilen gelirlerin yok olmaya mahkûm olduğu söylenerek, insanların bereketi olmayan haksız fazlalıklara aldanmaması gerektiği vurgulanıyor. “*De ki; haramın çokluğu hoşuna gitse bile, haram ile helal bir değildir*”²¹² ayeti bu görüşümüzü desteklemektedir. Hz. Peygamber de “Faiz çok olsa bile, akıbeti azalmaktır”²¹³ buyurarak, faizin her türlü getirisinin mahvolmaya mahkûm olduğunu ifade etmiştir.

Diğer yandan aynı ayette sadakaların çoğaltılacağına söylenmesi ise teşvik ifade etmektedir. Zira çoğu zaman borçlanma bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ihtiyaç durumu daha çok fakir tüketicilerin günlük yaşamlarında hâsıl olan zaruri gereksinimlerden kaynaklanır. İşte İslam, ihtiyaç sahibi fakirlerin durumunu göz önünde bulundurarak zengin Müslümanlara sadakayı ve onun türevlerini teşvik etmiş, böylece ihtiyaç sahibi fakirlerin sıkıntılarının gidererek faiz bataklığına girmelerini engellenmek istemiştir.

²¹¹ Yazır, a.g.e., II/241

²¹² Mâide, 60

²¹³ İbn Mâce, Ticârât, 58

Sakîf kabilesinden ‘Amr b. ‘Umeyr’in dört oğlu Mes’ud, Abdulaleyli, Habîb ve Rebîa , Mekke’de bulunan Benî Mahzûn’dan Muğire oğullarına borç verirlerdi. Hz. Muhammed Taif’i fethedince bu kardeşler Müslüman oldular. Daha sonra Muğire oğullarından faiz alacaklarını istediler. Bu olay şu ayetlerin iniş sebebi oldu:

*“Ey müminler! Allah’tan korkun! Eğer inanmış kişilerseniz faizden geriye ne kaldıysa bırakın! Bunu yapmadınız mı bilin ki; Allah’a ve Resulü’ne karşı savaş halindesiniz. Eğer tövbe ederseniz, anaparanız sizindir. Ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrarsınız.”*²¹⁴

Bunun üzerine bu dört kardeş dediler ki:

“Biz tövbe edip Allah’ın emrine uyuyoruz. Bizim Allah ve Resulü ile savaşmaya gücümüz yetmez”

Böylece faizden vazgeçerek yalnız anaparalarını almaya razı oldular ve Muğire oğullarından anaparalarını istediler. Bunun üzerine Muğire oğulları darda olduklarını belirterek: *“Ürünler yetişinceye kadar bize müsaade edin”* dediler. Dört kardeş mühlet vermeye yanaşmadılar. Bu olay da şu ayetin iniş sebebi oldu:

*“Eğer borçlu darlık içinde ise genişliğe çıkıncaya kadar beklenir. Ama bağışta bulunmanız sizin daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz.”*²¹⁵

İşte faizi kesin bir şekilde yasaklayan bu ayetler, Peygamberlik yıllarının sonuna doğru nazil olmuş, daha önce de ifade ettiğimiz gibi halka duyurulması ve ilk uygulaması da Veda Haccı’na denk gelmiştir. Hz. Ömer’in, *“ En son inen ayet faiz ayetidir. Resulullah, onu bize bütün yönleriyle açıklamadan irtihal eyledi. Bu sebeple faizi ve faiz şüphesi taşıyan şeyleri terk edin.”*²¹⁶ şeklindeki ifadeleri işte tam bu

²¹⁴ Bakara, 278-279

²¹⁵ Bakara, 280

²¹⁶ İbn Mâce, Ticârât, 58

sıralarda nazil olan, “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam’a razı oldum*”²¹⁷ ayeti gereğince İslam dinin ikmal dönemlerini yaşadığını gösteriyordu. O halde, faizin ortadan kaldırılması bir tekâmülü ve gelişmişliği hedef tutmaktadır.

Diğer yandan Bakara suresi 279. ayette dikkat çeken bir husus da, faizli işlemlere devam edenlerin, Allah’a ve Resulü’ne karşı savaş ilan etmiş sayılacak olmalarıdır. Bu ayetten çıkacak bir diğer anlam da şudur: “Eğer faizi terk etmezseniz, Allah’ın ve Resulu’nun size savaş açtığını bilin.” Allah’ın ve Resulu’nun faizcilere karşı savaş açmasının nedeni, faizin ihtiva ettiği olumsuz neticelerden kaynaklanmaktadır. Zira o, öyle bir sosyal hastalık ve toplumsal fitnedir ki, toplumda sürüp gittiği müddetçe tek tek kişilerin ondan kaçınmaları zordur. O halde faizi ve faizli işlemleri ortadan kaldırmak, çok mühim içtimai bir farizadır.²¹⁸ Fakat bunun için de güçlü bir siyasi ve askeri iradeye ihtiyaç vardır. İşte bu yüzden Asr-ı Saadet’te Müslüman ümmeti kemal derecesini bulup da savaş edebilme güç ve kabiliyetini kazanmadıkça faizin haram oluşu ilan edilmemiştir.

B. Faiz-Zekât İlişkisi

Kur’an-ı Kerim, faiz ile zekât ve infakın karşılaştırmasını yaparak zekât ve infakın değerli ve kalıcı, faizin ise değersiz ve bereketsiz olduğunu bildirmektedir.

²¹⁷ Mâide, 3

²¹⁸ Yazır, a.g.e., II/252

“İnsanların mallarında faiz gibi nemalanarak, fazlasıyla karşılığını almak için verdiğiniz bağışlar (hediyeler), Allah yanında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise böyle değildir. İşte onlar; sevaplarını kat kat artıranlardır.”²¹⁹

“Allah faizi mahveder, sadakaları çoğaltır. Allah hiçbir günahkâr kâfiri sevmez.”²²⁰

Gerçekten de zekât ve infak sosyal adaleti ve refahı arttırıcı olduğundan değerli ve bereketlidir. Özellikle ibadet olarak emredilen zekâtın, ahlakî hedefleri ve iktisadî gayeleri vardır. Sosyal dayanışma sisteminin temelini teşkil eden ve sosyal güvenliğin finansmanında zarara uğrayan insanların zararlarını gideren mükemmel bir kurumdur.²²¹ Bu yüzden Kur'an-ı Kerim, toplumdaki sosyo-ekonomik dengesizliklerin yol açabileceği muhtemel olumsuz sonuçların azaltılabilmesi için faize karşı hem zekâtı ve hem de infakı alternatif araçlar olarak sunmuştur.

Zekât, ister malî ister sosyal güvenlik kurumu olarak ele alınsın, bir nesil içinde servet ve mülkiyetin yaygınlaşmasının en önemli aracıdır. İslam'ın en önemli esaslarında olan infak olgusu da, arz yönlü toplum oluşturma projesidir. Bütün toplum, kişinin kendisinden başlayarak, en yakınlarından dış halkalara kadar infak ile birbirine bağlanır. İşte bu noktada arz yönlü ekonomi gündeme gelir.²²²

Hem zekât ve hem de infak, bireysel ve toplumsal açıdan pek çok fayda içerir. Bireyleri bencillik ve cimrilik gibi kötü duygulardan arındırırken aynı zamanda toplumun bünyesine sirayet etmiş olan faiz gibi mikro-organizmaları

²¹⁹ Rum, 39

²²⁰ Bakara, 276

²²¹ Mehmet Erkal, **Zekât Bilgi ve Uygulama**, MÜİFV yay., İst., 2008, s. 42-43

²²² Ahmet Tabakoğlu, **İslam İktisadı**, Kitabevi yay., İst., 2005, s. 25

temizler ve yok ederler. Böylece toplumun sosyo-ekonomik açıdan gelişmesine ve büyümesine katkı sağlamış olurlar.

İnsan fitratında zaten var olan cimrilik duygularını iyice kamçılایarak onu doyumsuz ve duygusuz bir birey haline getiren faiz ise gelir akışını belli ellerde toplayıp sosyal refahı önleyeceğinden, tekelleşmeye neden olup zengini daha da zengin yapacağından, geniş bir kesimin tüketim eğilimini ve imkânını azaltacağından, bazen de sosyal patlamalara neden olacağından dolayı bereketsiz ve değersiz bir yoldur.

Para, mal ve hizmet akışını sağladığı için ekonominin ana direğini teşkil eder. O, vücuttaki kan gibi sürekli dolaşmalıdır. Zira dolaşan kan, nasıl hücrelere gıda taşırsa para da insanlara mal ve hizmet taşır. Fakat faiz, paranın dolaşımına ya az katkı yaptığı için ya da hiç izin vermediği için mal ve hizmetlerin zayı olmasına neden olur ki, bu sebeple ticari hayat durur; açlık ve sefalet başlar.

Diğer yandan zekât ve infak, piyasanın canlanması, güven ve tatmin ortamının doğması ve bütün kesimlerin faydalı işlere yönelebilmesi için gerekli ve zorunludur. Aksi durumda tehlikeli durumlar baş gösterir ki, Allah Kur'an'da bu durumu şöyle ifade etmektedir:

*“Allah yolunda infak edin. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Güzel davranın. Allah güzel davrananları sever.”*²²³

Faiz, servetin zenginlere akmasına yol açar. Zekât ve infak ise servetin zenginlerden fakirlere dönmesini sağlar. Bu da halkın alım gücünü artırarak, onları piyasanın yeni müşterileri haline getirir.

²²³ Bakara, 195

II. SÜNNETTE FAİZ

H. Muhammed'in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olan Sünnet,²²⁴ İslam Hukuku'nda Kur'an'dan sonra ikinci aslî ve naklî delildir.²²⁵

*“Allah ve Peygamber'i bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah'a ve Peygamber'e baş kaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olur.”*²²⁶

*“Ey iman edenler! Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin, işittiğiniz halde O'ndan yüz çevirmeyin.”*²²⁷

*“Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!”*²²⁸

Bu ve benzeri ayetlerde Allah, insanlara hem kendi emrine, hem de peygamberinin emrine uymalarını istemiş, peygamberine itaatin kendine itaat olduğunu bildirmiştir.²²⁹ O halde H. Peygamber'in Sünneti, Kur'an'dan bağımsız değildir;²³⁰ aksine Sünnet'in getirdiği hükümler, bazı durumlarda Kur'an'daki hükümleri ya açıklayıp tamamlar, ya teyid eder, ya da Kur'an'ın hiç temas etmediği konularda ortaya hükümler koyar.²³¹

Faiz konusunda Sünnet'te var olan hükümleri iki kısımda ele almak gerekir:

²²⁴ Talât Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, TDV yay., Ank. 1998, s. 10

²²⁵ Hayrettin Karaman, **Ana Hatlarıyla İslam Hukuku**, Ensar neş., İst. 1984, I/110

²²⁶ Ahzâb, 36

²²⁷ Enfâl, 20

²²⁸ Nisa, 80

²²⁹ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (h. 150-204), **Er-Risâle (İslam Hukukunun Kaynakları)**, çev. Abdulkadir Şener vd., TDV yay., Ank. 1997, s. 57

²³⁰ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 29

²³¹ Karaman, 1984, I/119

Birincisi, Kur'an'da yer alan borç faiziyle ilgili hükümler ki, Hz. Peygamber hadislerinde Kur'an'daki faiz yasağından bahsetmiş ve yine hadislerinde bu yasağı teyid ederek faizle ve faiz yiyenlerle ilgili olumsuz tavsif ve tasvirler yapmıştır.

İkincisi, Kur'an'da yer almayan ve Sünnet'in ortaya koyduğu hükümler ki, Hz. Peygamber hadislerinde Kur'an'da işaret edilmeyen bazı işlemleri de faiz olarak nitelendirip yasaklamıştır.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in Sünnet'inde faiz, "borç faizi" ve "alış-veriş faizi" olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır.

A. Borç Faizi İle İlgili Hadisler

Faizle ilgili ayetler, Cahiliye döneminde yaygın bir şekilde varlığını sürdüren faizle ilgili muameleleri açıkça yasaklamıştır. Faizin yasaklanma sürecinde nazil olan ayetlerde geçen "riba" kavramı, biri "örfi" biri "şer'i" olmak üzere iki anlam içeriyordu. Örfî anlamı ribe'l-cahiliyyedir ki, muhatapları bunun ne anlama geldiğini çok iyi biliyorlardı. Ribanın şerî anlamı ise örfî anlamını da içine alacak genişliktedir. Şer'î anlamın kapsamına giren ribayı Hz. Peygamber hadisleriyle açıklamıştır.²³² Böylece Allah'ın koyduğu yasağı birtakım bağlarla örgülemiş ve bu yasağın delinmesini önlemeye çalışmıştır.²³³ Kur'an-ı Kerim'de geçen riba kavramı da şerî anlamda olduğu için, İslam âlimlerinin bir çoğu -bilhassa Şafîîler- bu

²³² Bayındır, **Para, Faiz Ve İslam**, s. 123

²³³ Mevdûdî, a.g.e., s. 94

kavramın “salat”, “zekat” ve “savm” lafızları gibi mücmel olduğunu²³⁴ ve kapsamını Hz. Peygamber’in açıkladığını ifade etmişlerdir.²³⁵

Borç faiziyle(ribe’ d-deyn) ilgili hadislerin sayısı oldukça azdır. Bunun böyle olmasının sebebi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Cahiliye Dönemindeki Arapların örfi anlamdaki ribe’ l-cahiliyyeyi yani borç faizi mefhumunu iyi bilmelerinden kaynaklanıyordu.

Borç faiziyle ilgili hadisler:

““Cahiliye devrindeki faizlerin hepsi geçersizdir. Kaldırdığım ilk faiz de, Abdulmuttalib’in oğlu Abbas’ın faizidir.” diye buyurmuştur.”²³⁶ Veda Haccı’nda varid olan bu hadisin rivayet edilen bir başka versiyonu da şudur :

“Cahiliye faizlerinden olan bütün faizler kaldırılmıştır. Ancak anaparanız sizindir. Ne haksızlık edin ne de haksızlığa uğrayın”²³⁷

“Menfaat sağlayan her ödünç faizdir”²³⁸

“ Ebû Bürde’den: Medine’ye geldiğimde Abdullah b. Selâm ile karşılaştım. Bana şöyle dedi: ‘Sen faizin yaygın olduğu bir yerdesin; bir kimseden alacağın olsa, o da sana bir yük saman veya arpa yahut da kuru yonca hediye etse bunu asla alma, çünkü bu faizdir.’”²³⁹

²³⁴ Beşir Gözübenli, “Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba”, **I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi**, Ed. Mehmet Bayyığıt, Kombad yay., Konya 1997, s. 607

²³⁵ Bayındır, **Para, Faiz Ve İslam**, s. 123

²³⁶ Ahmed b. Hanbel, V/573 ; Dârimî, Menâsik 34

²³⁷ Ebu Dâvûd, Büyû’ 5

²³⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani Şevkânî (v. 1250/1834), **Neylül’l-Evtâr Şerhi Münteka’l-Ahbâr**, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire 1971, V/202

²³⁹ Buhari, Büyû’ 79; Müslim, Mûsâkât, 86; Nesâî, Büyû’ 79; İbn Mâce, Ticârât, 49; Dârimî, Büyû’ 43

B. Alış-veriş Faizi İle İlgili Hadisler

Sünnet, Kur'an-ı Kerim'deki faiz yasağını teyid ederken buna ilave olarak, Araplar arasında cârî olup pek faiz olarak görülmeyen bazı ticari işlemleri ve mübadele şekillerini de yasaklamıştır. Bu, o günkü Arap toplumu için de yeni bir durum olup daha sonra İslam literatüründe “alış-veriş faizi(ribe'l-bey’)” adıyla anılır olmuştur.²⁴⁰ Dolayısıyla alış-veriş faizi İslam'dan önce kimsenin bilmediği, ancak İslam Peygamber'inin faiz konusunda insanlığa kazandırdığı ve “hak” kavramına alabildiğine önem vermenin bir tezahürü olan bir kavramdır.²⁴¹

Alış-veriş faizi kavramını getiren Hz. Peygamber'in bununla büyük ölçüde aynî mübadele yani takas ekonomisini asgariye indirmek amacını güttüğü anlaşılmaktadır. İlgili hadislerde aynî mübadeleye getirilen sınır ve ince ölçüler Hz. Peygamber'in para ekonomisini tercih ettiğini göstermektedir.

Nitekim Hayber valisinin kendilerine kaliteli bir hurma getirmesi üzerine Hz. Peygamber:

“Hayber'in bütün hurmaları böyle midir? diye sormuşlar karşılığında

- Hayır, ya Resulullah! Biz bunun bir ölçeğini bayağı hurmanın iki ölçeği ile, iki ölçeğini üç ölçek ile satın alıyoruz” cevabını alınca şöyle buyurmuşlardır:

*“Öyle yapma; bayağı hurmayı para ile sat, sonra bu para ile kaliteli hurma satın al.”*²⁴²

Para ekonomisine verilen bu önem, vadeli satışlarda kendisini daha fazla göstermektedir. Cinsleri ister aynı ister farklı olsun, malların birbirleriyle vadeli

²⁴⁰ Karaman vd., a.g.e., II/415

²⁴¹ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 94

²⁴² Müslim, Müsâkât, 96

satışına izin verilmediği halde, satışın para mukabilinde olması durumunda bu iznin verilmiş olması, mallara karşı paraya tanınan bir imtiyaz olarak görülebilir. Ancak paraların kendi aralarındaki vadeli işlemlerine hiçbir şekilde izin verilmediğini belirtmek gerekir.²⁴³

1. Altı Malla İlgili Hadisler

Hizmetli, kendi yaşadığı dönemde en çok borç verilen yahut en çok mübadele edilen “altı mal”ın, kendi aralarındaki değişimini belli kuralara bağlamıştır. “Eşyâ-yı sitte” veya “emvâl-i ribevîyye” diye de adlandırılan bu altı mal; altın, gümüş, buğday, arpa, hurma tuz’dan oluşmaktadır. Fakat şunu belirtmek lazımdır ki, aralarında mezhep imamlarının da bulunduğu İslam hukukçularının büyük çoğunluğu göre; hadiste sayılan maddeler sınırlama için değil, belirli illetlere dayalı örnekleme için zikredilmiştir.

Hizmetli, alış-veriş faizi hakkındaki ilk açıklamasını Hicretin VII. yılında Muharrem²⁴⁴ ayında gerçekleşen Hayber Gazvesi²⁴⁵ esnasında yapmıştır. Gazveye iştirak eden Ubâde b. Sâmit’in rivayet ettiği hadis, alış-veriş faizinin iki çeşidini de açıklamakta ve bu mevzudaki hadislerin en bütünlük arz edenidir.²⁴⁶

Hadis-i şerif şöyledir: “ *Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz,*

²⁴³ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 95

²⁴⁴ Hizmetli, a.g.e., s. 390

²⁴⁵ Bûtî, a.g.e., s. 352 ; Şiblî, a.g.e., I/323

²⁴⁶ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 88

misli misline birbirine eşit ve peşin olarak satılırlar. Malların sınıfları değişirse, peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın.”²⁴⁷

a. Altı Malı Kendi Cinsiyle Değiştirme

Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayet edilen hadisler:

“Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, misli misline birbirine eşit ve peşin olur. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Bu konuda alan da veren de birdir.”²⁴⁸

“Altına karşılık altın satmayın; misli misline olursa başka. Birini ötekinden farklı yapmayın. Gümüşe karşılık gümüş satmayın; misli misline olursa başka. Birini ötekinden farklı yapmayın. Bunlardan biri peşin diğeri veresiye olarak da satmayın.”²⁴⁹

“Altına karşılık altını, gümüşe karşılık gümüşü satmayın; ama aynı ağırlıkta, misli misline, dengi dengine olurlarsa başka.”²⁵⁰

Ubâdet’übn’üs-Sâmit yoluyla gelen rivayet de şudur:

“Altına karşılık altın, dinarı olsun külçesi olsun; gümüşe karşılık gümüş, dirhemi olsun külçesi olsun; buğdaya karşılık buğday ölçeğe ölçektir; arpaya karşılık arpa ölçeğe ölçektir; hurmaya karşılık hurma ölçeğe ölçektir; tuza karşılık tuz ölçeğe ölçektir. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Gümüşe

²⁴⁷ Müslim, Müsâkât, 81; Tirmizî, Büyû’, 23

²⁴⁸ Müslim, Müsâkât, 82

²⁴⁹ Buhârî, Büyû’, 78 ; Müslim, Müsâkât, 82

²⁵⁰ Müslim, Müsâkât, 77

karşılık altın elden ele satılırsa gümüşün fazla olmasının bir etkisi yoktur. Arpaya karşılık buğday elden ele satılırsa arpanın fazla olmasının bir etkisi yoktur ama veresiyesi olmaz.”²⁵¹

Ebû Hureyre’den rivayet edilen hadisler:

“Buğdaya buğday, arpaya arpa, hurmaya hurma, tuza tuz kilesi kilesine, tartısı tartısına olur. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girer; renkler farklı olursa o başka.”²⁵²

“Altına karşılık altın aynı ağırlıkta misli misline, gümüşe karşılık gümüş aynı ağırlıkta misli misline olur. Kim artırır veya fazlasını isterse faize girmiş olur.”²⁵³

“Dinara dinar ise arada fazlalık olmaz. Dirheme dirhem ise arada yine fazlalık olmaz.”²⁵⁴

Mâlik b. Evs’den rivayet edilen hadis:

“Ben , altınla dirhem bozduracak var mı, diye geldim. Ömer b. Hattâb’ın yanında bulunan Talha b. Ubeydillah: ‘Göster bize altını. Sonra hizmetçimiz geldiğinde bize gel, sana gümüşünü verelim’ dedi. Bunun üzerine Ömer b. Hattâb şöyle dedi: ‘Vallahi olmaz! Ya bunun gümüşünü peşin verirsin, yahut altını iade edersin.’ Çünkü Resulullah:

- Altınla gümüşü satın almak, ikisi de peşin olmadıkça faizdir. Buğdayla buğdayı satın almak, ikisi de peşin olmadıkça faizdir. Arpayla arpayı satın almak, ikisi de peşin olmadıkça faizdir. Hurmayla hurmayı satın almak, ikisi de peşin olmadıkça faizdir, buyurdu.”²⁵⁵

²⁵¹ Ebû Dâvûd, Büyû’, 12

²⁵² Müslim, Mûsâkât, 83

²⁵³ Müslim, Mûsâkât, 84

²⁵⁴ Müslim, Mûsâkât, 85

²⁵⁵ Müslim, Mûsâkât, 79 ; Buhârî, Büyû’, 76

Fadâle b. ‘Ubeyd’den rivayet edilen hadisler:

“Hayber’de satılığa çıkarılmış ganimetlerden, boncuk ve altın dizili bir gerdanlık Allah’ın Elçi’sine getirildi. Gerdanlıktaki altınların çıkarılmasını emretti ve dedi ki:

-Altına karşılık altın tartıya tartıdır.”²⁵⁶

“Hayber günü 12 dinara, boncuklu ve altınlı bir gerdanlık satın aldım. Ayırdım baktım, altını 12 dinardan fazlaydı. Durumu hemen Allah’ın elçisine anlattım. Dedi ki:

-Ayırt edilmeden alınmaz.”²⁵⁷

“Hayber günü, Yahudilerle okka işi alışveriş yapıyor, iki üç dinara altın alıyorduk. Allah’ın Elçisi şöyle dedi:

-Altına karşılık altın satmayınız; aynı ağırlıkta olursa başka.”²⁵⁸

“Hayber günü elime boncuklu ve altınlı bir gerdanlık geçmişti, satmak istedim, durum Allah’ın Elçisi’ne anlatılınca şöyle dedi:

-Birini diğerinden ayır sonra sat.”²⁵⁹

Haneş’den rivayet edilen hadis:

Bir savaşta Fadâle b. Ubeyd ile beraberdik, arkadaşlarımızla birlikte payımıza altınlı gümüşü ve mücevherli bir gerdanlık düştü; onu satın almak istedim ve Fadâle’ye sordum, dedi ki:

-Altınlarını çıkar bir kefeye koy, senin altınını da diğer kefeye koy; misli misline olmadıkça alma. Çünkü ben Allah’ın Elçisi’nden şunu işittim:

²⁵⁶ Müslim, Mûsâkât, 89

²⁵⁷ Müslim, Mûsâkât, 90

²⁵⁸ Müslim, Mûsâkât ,91

²⁵⁹ Nesâî, Büyû’, 48

-Kim Allah’a ve son güne inanıyorsa misli misline olmadıkça almasın.”²⁶⁰

Ebû'l-Minhal'den rivayet edilen hadis:

“Benim bir ortağım mevsime (panayıra) veya hacca kadar veresiye gümüş satmıştı. Bana geldi doğru değil, dedim. “Çarşıda sattım kimse beni uyarmadı” dedi. Berâ b. Azib’e geldim ve sordum. Dedi ki, Allah’ın elçisi Medine’ye geldiğinde böyle satışlar yapıyorduk, dedi ki:

-Peşin olursa zararı yok, veresiyesi faiz olur.

-Sen, Zeyd b. Erkam’a git, daha büyük tüccardır, dedi. Gittim sordum, aynısını söyledi.”²⁶¹

Ebû'l-Minhal'den rivayet edilen diğer hadis:

“Berâ b. Azib’e ve Zeyd b. Erkam’a sarfı yani para satışını sordum, dediler ki:

-Bizler Allah’ın Elçisi’nin zamanında ticaret yapardık, O’na sarfı sorduk, dedi ki:

-Peşin olursa zararı yok, ama veresiyesi faizdir.”²⁶²

Abdurrahman b. Ebî Bekre'den rivayet edilen hadis:

“Altına karşılık altın satmayın; dengi dengine olursa başka. Gümüşe karşılık gümüş satmayın; dengi dengine olursa başka. Gümüşe karşılık altını, altına karşılık gümüşü istediğiniz gibi satabilirsiniz.”²⁶³

H. Osman'dan rivayet edilen hadis:

“Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme satmayın.”²⁶⁴

²⁶⁰ Müslim, Müsâkât, 92

²⁶¹ Müslim, Müsâkât, 86

²⁶² Nesâî, Büyû’, 48

²⁶³ Buhârî, Büyû’, 77

²⁶⁴ Müslim, Müsâkât, 78

b. Altı Malı Farklı Cins Mallarla Değiştirme

*“Altına altın, gümüşe gümüş, buğdaya buğday, arpaya arpa, hurmaya hurma ve tuza tuz misli misline, dengi dengine ve peşin olur. Bu cinsler farklı olursa peşin olması şartıyla istediğiniz gibi satın.”*²⁶⁵

*“Gümüşe karşılık altın elden ele satıldığında gümüşün fazla olmasında bir zarar yoktur, fakat veresiyesi olmaz. Arpaya karşılık buğday elden ele satıldığında arpanın fazla olmasında bir zarar yoktur, fakat veresiyesi olmaz.”*²⁶⁶

Ebû'l-Minhal'dan rivayet edilen hadis:

“Berâ b. Azib'e ve Zeyd b. Erkam'a sarfı sordum, her biri diğeri için 'Bu benden iyidir' dedi. Her ikisi de şunu söyledi:

*-Allah'ın Elçisi, gümüşe karşılık altını veresiye satmayı yasakladı.”*²⁶⁷

Hız. Ali'den rivayet edilen hadis:

*“Dinara dinar, dirheme dirhem olursa arada fazlalık olmaz. Kimin gümüşe ihtiyacı varsa altın verip alsın. Kimin de altına ihtiyacı varsa gümüş verip alsın. Sarf, al-ver şeklinde olur.”*²⁶⁸

Ubâdet'üs-Sâmit'ten rivayet edilen hadis:

*“Bize Allah'ın Elçisi, gümüşe karşılık altını, altına karşılık gümüşü; arpaya karşılık buğdayı, buğdaya karşılık arpayı peşin olmak şartıyla istediğimiz gibi satabileceğimizi emretti.”*²⁶⁹

²⁶⁵ Müslim, Mûsâkât, 81

²⁶⁶ Ebû Dâvûd, Büyû', 12

²⁶⁷ Buhârî, Büyû', 80

²⁶⁸ İbn Mâce, Ticârât, 50

²⁶⁹ Nesâî, Büyû', 43

Abdurrahman b. Ebî Bekre'nin babası tarafından rivayet edilen hadis:

“Peygamber, -ona salat ve selam olsun- gümüşü gümüşle, altını altınla değiştirmeyi yasakladı; dengi dengine olursa başka. Gümüşü altınla istediğimiz gibi, altını gümüşle istediğimiz gibi satın alabileceğimizi emretti.”²⁷⁰ Birisi elden ele mi diye sordu. Dedi ki:

-Ben böyle işittim.”²⁷¹

Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen hadis:

“Altına karşılık gümüş veya gümüşe karşılık altın satardım. Allah'ın Elçisi'ne geldim, sordum. Dedi ki:

-Biriyle böyle bir alışveriş yaptığında seninle onun arasında bir hesap kalırsa ondan ayrılma.”²⁷²

c. Paraları Günün Fiyatı İle Değiştirme

Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen hadis:

“Ben dinarla deve satıyor, dinar yerine gümüş alıyordum. Bazen de gümüşle satıyor, onun yerine dinar alıyordum Allah'ın Elçisi'ne geldim. Hafsa'nın evindeydi.

Ona:

-Ey Allah'ın Elçisi, müsaadenle bir şey sormak istiyorum. Ben, deveyi dinara karşılık satıp yerine dirhem alıyorum. Ona karşılık onu alıyor, buna karşılık bunu veriyorum, dedi. Allah'ın Elçisi:

²⁷⁰ Buhârî, Büyû', 81

²⁷¹ Müslim, Müsâkât, 88

²⁷² Nesâî, Büyû', 51

-O günün fiyatıyla almanda bir sakıca yoktur; yeter ki aranızda bir şey bırakarak ayrılmayın.”²⁷³

d. Taama Karşılık Taam

Ma'mer b. Abdullah kölesine bir sa' buğday verip gönderdi:

“Onu sat, karşılığında arpa al.” dedi. Köle gitti, bir sa'dan biraz fazla arpa aldı. Mamer dedi ki:

-Niye böyle yaptın; git onu geri ver, misli misline olmazsa sakın alma. Çünkü ben Allah'ın Elçisi'ni dinlemiştim. O şöyle diyordu:

-Taama karşılık tam misli mislinedir.”

O gün taamımız arpaydı.

-O, onun dengi değil ki, denince

-Benzemesinden korkuyorum, diye cevap verdi.”²⁷⁴

C. Hadislerdeki Yasağın Mahiyeti

Hız. Peygamber, hadislerinde hiçbir kuşkuğa yer vermeyecek bir şekilde, riba adı verilen ve taraflardan birini mağdur edip diğer tarafın ise haksız ve karşılıksız bir kazanç elde etmesine neden olan bu fazlalığın doğduğu mübadele biçimlerini yasaklamış ve Müslümanların aynî mübadele yerine nakdî mübadeleyi tercih etmelerini istemiştir. Yine Müslümanların ellerindeki aynı cins malları farklı miktarlarda peşin olarak veya aynı miktarlarda vadeli olarak mübadele etmeleri

²⁷³ Nesâî, Büyû', 50 ; Ebû Dâvûd, Büyû', 14

²⁷⁴ Müslim, Müsâkât, 93

yerine, ellerindeki malları önce paraya tahvil etmelerini, yani satmalarını, sonra da ellerindeki paralarla almak istedikleri cinsleri satın almalarını isteyerek²⁷⁵ bu konuda tavsiyelerde bulunmuş ve yol göstermiştir.

Hadislerde geçen “ribe’l-fadl (fazlalık faizi)” yani eşitsizliğe dayanan faizli alışveriş ve mübadele yasağı birtakım hikmet ve gayelere dayalıdır. Hadislerde, aynı cinsten olan fakat kalite ve miktar farklılığı olan malların mübadelesi yerine birincinin satılması, ikincinin de para ile satın alınması, yani devreye paranın ve pazarın girmesi istenmiştir. Bu da bir yönüyle, toplumda iktisadî ve hayatî öneme haiz maddelerin piyasada dolaşıp her kesimin ve ihtiyaç sahiplerinin yararlanmasına imkân verilmesi amacıyla açıklanabilir. Belirtilen yönüyle ribe’l-fadl yasağı, esasen toplumda ticaretin hacmini genişletmeyi amaçlayan bir tedbir görünümündedir. Öte yandan bu yasakla dar durumda kalan üreticinin sömürülmesi, kandırılması da önlenmek istenmiştir.²⁷⁶

Hadislerde yasaklanan alış-veriş faizinin bir diğer türü de “ribe’n-nesie (veresiye faizi)”dir. Malın mal karşılığında veya paranın para karşılığında vadeli mübadelelerinde ortaya çıkan veresiye faizinin yasaklanmasının önemli sebeplerinden biri, araya vadenin girmesi sebebiyle iki bedel arasında ortaya çıkan eşitsizliktir. Bu eşitsizlik ise diğer tarafa tanınan zamanın, yani vadenin bir fonksiyonu olmaktadır. Bu ise böyle bir muamelenin, faizin temel vasfı olan “vadedeki artışa göre değerdeki artış” özelliğine sahip olması demektir.²⁷⁷ İşte bu sebeple Hz. Peygamber, hadislerinde vadeli mübadelelere sınırlamalar getirerek haksız kazançları ve alım satımda ortaya çıkan belirsizlikleri ve anlamsız

²⁷⁵ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 112

²⁷⁶ Karaman vd., 2000, II/417

²⁷⁷ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 97

eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlamış; ekonomik dengenin önemli unsurlarından birisi olan üretim ve tüketim arasındaki dengeyi de sağlamayı hedeflemiştir.

III. SAHÂBE DÖNEMİNDE FAİZ

“Sâhib” kelimesinin çoğulu olan “sahâbe”, Hz. Peygamber’in Müslüman çağdaşlarına verilen isimdir. Terim anlamı ise, “Müslüman olarak Hz. Muhammed’i gören ve bu imanla yaşayıp ölen kimse” demektir.²⁷⁸

Sahâbilerin kahir ekseriyeti Arap olduğu için, onlar Arap dilinin üslup ve inceliklerini, Arap örf ve âdetlerini iyi bir şekilde biliyorlardı. Ayrıca iyi bir idrak gücüne sahiptiler. Bunun yanında onlar eski medeniyetlerin ve felsefî akımların tesirinden oldukça uzak yaşadıkları için zihinleri berrak ve dilleri fasihdi. Bundan dolayıdır ki, onlar gerek Kur’an’ın ve gerekse Sünnetin maksat ve gayesini iyi kavrayabiliyorlardı. Ancak anlayamadıkları ve açıklama ihtiyacı duydukları zaman da Hz. Peygamber’e başvuruyor ve ondan doyurucu bilgiler alıyorlardı. Diğer yandan yirmi küsur sene boyunca Kur’an’ın inişini müşahade etmişler ve bu esnada meydana gelen olayları bizzat yaşamışlar ve kendi kudretleriyle ulaşamadıkları bilgileri de Hz. Peygamber’den nakil yoluyla alıp ilim konusunda belli bir olgunluğa erişmişlerdi.²⁷⁹

İşte sahâbiler, hemen hemen her konuda olduğu gibi faiz konusunda da bize kaynaklık teşkil eden bilgileri rivayet ederek günümüze kadar ulaştırmışlar; böylece gerek Kur’an’ın ve gerekse sünnetin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamışlardır.

²⁷⁸ İsmail Lütfi Çakan, **Hadis Usûlü**, MÜİFV yay., İst. 1991, s. 80-81

²⁷⁹ Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü ve Tarihi**, MÜİFV yay., İst. 1998, s. 226-227

Şöyle ki, onlar faizin, Kur'an'daki yasaklama sürecine bizzat şahit olmuşlar; bu esnada Hz. Peygamber'den faizle ilgili duydukları ve öğrendikleri bilgileri kendi istidatları ölçüsünde yorumlayarak kendilerinden sonraki nesillere aktarmaya çalışmışlardır. Günümüzde faiz konusunda bildiğimiz ve duyduğumuz bütün hadislerin bize kadar ulaşmasını sağlayan rivayet zincirin ilk halkasını muhakak ki sahâbe oluşturmuştur.

Bize kadar ulaşan hadislerden anladığımıza üzere sahâbiler, borç ve mübadele işlemlerinde bir sorunla ya da çözümsüzlükle karşılaştıklarında durumu hemen Hz. Peygamber'e intikal ettiriyorlar ve böylece faiz konusunda en doğru bilgilere ulaşarak; faizle ilgili problemlerini sığağı sığağına çözüyorlardı.

Sahâbiler, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ondan öğrendiklerini uygulamaya devam ettiler. Fakat bu dönemde sahâbe arasında birkaç ihtilaf ortaya çıktı.

Sahâbe döneminde faiz konusunda ortaya çıkan ihtilaflardan birincisi İbn Ömer ve İbn Abbas'la, Ebû Saîd el-Hudrî arasında çıkmıştır. Ortaya çıkan ihtilafın seyri şu şekilde gelişmiştir:

Üsâme b. Zeyd'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği: “ *Faiz ancak veresiyede cereyan eder* ”²⁸⁰ hadisine istinaden İbn Abbas ribe'l-fadlı caiz görüyor ve altının altınla ve gümüşün gümüşle mübadelesinde bedellerin eşitliğinin şart olmadığını ifade ediyordu. İbn Ömer de aynı görüşteydi. Dolayısıyla bu iki büyük sahâbi bu sebeple alışverişlerinde ribe'l-fadl'a dikkat etmiyor ve sorulduğunda başkalarına da bu minval üzere cevap veriyorlardı.²⁸¹

²⁸⁰ Müslim, Müsâkât, 101,102,103,104

²⁸¹ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 233

Hâlbuki aşağıda olduğu gibi, Hz. Peygamber'den rivayet edilen ve ribe'l-fadlı yasaklayan birçok hadis mevcuttu:

Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edilen hadis:

*“Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, misli misline birbirine eşit ve peşin olur. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Bu konuda alan da veren de birdir.”*²⁸²

Ubâdet'übn'üs-Sâmit'ten rivayet edilen hadis:

*“Altına karşılık altın, dinarı olsun külçesi olsun; gümüşe karşılık gümüş, dirhemi olsun külçesi olsun; buğdaya karşılık buğday ölçeğe ölçektir; arpaya karşılık arpa ölçeğe ölçektir; hurmaya karşılık hurma ölçeğe ölçektir; tuza karşılık tuz ölçeğe ölçektir. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Gümüşe karşılık altın elden ele satılırsa gümüşün fazla olmasının bir etkisi yoktur. Arpaya karşılık buğday elden ele satılırsa arpanın fazla olmasının bir etkisi yoktur ama veresiyesi olmaz.”*²⁸³

Abdurrahman b. Ebî Bekre'nin babasından rivayet edilen hadis:

*“Peygamber, -ona salat ve selam olsun- gümüşü gümüşle, altını altınla değiştirmeyi yasakladı; dengi dengine olursa başka. Gümüşü altınla istediğimiz gibi, altını gümüşle istediğimiz gibi satın alabileceğimizi emretti.”*²⁸⁴ Birisi elden ele mi diye sordu. Dedi ki:

*-Ben böyle işittim.”*²⁸⁵

²⁸² Müslim, Müsâkât, 82

²⁸³ Ebû Dâvûd, Büyû', 12

²⁸⁴ Buhârî, Büyû', 81

²⁸⁵ Müslim, Müsâkât, 88

Hız. Osman'dan rivayet edilen hadis:

*“Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme satmayın.”*²⁸⁶

Fadâle b. ‘Ubeyd’den rivayet edilen hadis:

“Hayber’de satılığa çıkarılmış ganimetlerden, boncuk ve altın dizili bir gerdanlık Allah’ın Elçi’sine getirildi. Gerdanlıktaki altınların çıkarılmasını emretti ve dedi ki:

*-Altına karşılık altın tartı tartıyladır.”*²⁸⁷

Görüldüğü üzere İbn Abbas ve İbn Ömer, muhtemeldir ki yukarıdaki bu hadisleri henüz duymamışlardı. Zira bu iki sahâbinin bu hadisleri duyduktan sonra kendi görüşlerinden vazgeçtiklerini Ebû Nadra’nın şu rivayetinden anlıyoruz:

“İbn Ömer’e ve İbn Abbas’a sarfı (altının altınla ve gümüşün gümüşle mübadelesini) sordum. Onda bir beis görmediler. Bir gün Ebû Saîd el-Hudrî’nin yanında otururken sarfı ona da sordum. ‘Fazlası faizdir’ dedi. İbn Abbas’ın sözlerinden dolayı ben, Ebû Saîd’in dediğini kabul etmedim. Bunun üzerine Ebû Saîd:

-Ben sana ancak Peygamber’den işittiğimi söylüyorum. Kendilerine hizmetçisi, iyi hurmadan bir ölçek getirdi. Peygamber’in hurması bu cinstendi. Ona

-Bunu nereden aldın? diye sordu. Bahçıvan, ‘İki ölçeğe karşılık bu bir ölçeği aldım. Çünkü pazardaki fiyatlar böyle’ deyince Hz. Peygamber:

-Yazık sana, faiz muamelesi yaptın. Böyle bir şey istediğinde kendi hurmanı bir para mukabilinde sat. Sonra o paranla istediğin hurmayı satın al, buyurdular.

Ebû Saîd, (konuşmanın) devamında bana ‘Hurmaya mukabil hurmayı fazlalıkla satmak mı faiz olmaya daha layık yoksa gümüşe mukabil gümüşü satmak

²⁸⁶ Müslim, Müsâkât, 78

²⁸⁷ Müslim, Müsâkât, 89

mi' diye sordu. Bundan sonra İbn Ömer'e geldim. Artık beni ribe'l-fadl'dan nehyetti. İbn Abbas'a gitmedim. Fakat Ebu's-Sahbâ'nın bana anlattığına göre, bu meseleyi Mekke'de İbn Abbas'a sormuş, o da bunu kerih görmüş."²⁸⁸

Yine Ebû Saîd'in İbn Abbas'la yaptığı görüşmeyi anlatan diğer bir başka hadis de şudur:

Ebû Saîd, İbn Abbas'a soruyor: *"Bu görüşünü Resulullah'tan mı işittin yoksa Kur'an'dan mı çıkardın?"*

İbn Abbas:

*-Böyle olduğunu söyleyemem. Bir kere Resulullah'ı siz benden daha iyi bilirsiniz. Bu görüşümü Kur'an'dan da çıkarmış değilim. Sadece, Üsâme b. Zeyd bana Resullullah'ın, "Faiz ancak veresiyede cereyan eder" buyurduğunu söyledi*²⁸⁹ diyerek bu konuda Ebû Saîd'in kendisinden daha ehliyetli olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla bu konuda asıl olan Ebû Saîd ve diğerlerinin rivayet ettikleri hadislerdir.²⁹⁰

Sahâbe döneminde faiz konusunda ortaya çıkan ihtilaflardan ikincisi Hz. Muaviye ile Ubâde b. Sâmit arasında çıkmıştır. İhtilafın seyri şu şekilde cereyan etmiştir:

H. Muaviye, H. Peygamber'in altının altınla ve gümüşün gümüşle mübadelesinde ortaya koyduğu sınırlamaların sadece *"bir dinarın iki dinara, bir dirhemin iki dirheme satışının yasaklanmasından"*²⁹¹ ibaret olduğundan hareketle sadece basılı paralar için geçerli olduğu kanaatindeydi. Bu sebeple ordu komutanı

²⁸⁸ Müslim, Müsâkât, 99-100

²⁸⁹ Müslim, Müsâkât, 104

²⁹⁰ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 235

²⁹¹ Müslim, Müsâkât, 78

olduğu bir savaşta elde edilen gümüş kapların dirhem karşılığında satılmasını emretmişti. Ancak orduda bulunan Ubâde b. Sâmit, Resulullah'ın:

*“Altına karşılık altın, dinarı olsun külçesi olsun; gümüşe karşılık gümüş, dirhemi olsun külçesi olsun; buğdaya karşılık buğday ölçeğe ölçektir; arpaya karşılık arpa ölçeğe ölçektir; hurmaya karşılık hurma ölçeğe ölçektir; tuza karşılık tuz ölçeğe ölçektir. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Gümüşe karşılık altın elden ele satılırsa gümüşün fazla olmasının bir etkisi yoktur. Arpaya karşılık buğday elden ele satılırsa arpanın fazla olmasının bir etkisi yoktur ama veresiyesi olmaz.”*²⁹² buyurduğunu ilan etmesi üzerine, herkes aldığını geri vermişti.

Bunu duyan Hz. Muâviye'nin, kendilerinin de Resulullah ile beraber olup sohbetinde bulunduklarını, fakat Ubâde'nin rivayet ettiği hadisi duymadıklarını söylemesi üzerine Ubâde ayağa kalkarak:

*“Muâviye hoşlanmasa da biz Resulullah'tan işittiklerimizi mutlaka söyleyeceğiz”*²⁹³ demişti.

Esasında burada ortaya çıkan ihtilafın sebebi, Hz. Peygamber'in yukarıda Ubâde hadisi diye meşhur olan açıklamasını yaptığı sırada yanında Hz. Muâviye'nin bulunmayışydı.²⁹⁴

Bu ve benzeri konularda sahâbe arasında ortaya çıkan bazı ihtilafların sebeplerini birkaç maddeyle izah edebiliriz:

1. Sahâbenin sünnet bilgisinin kişiden kişiye farklılıklar arz etmesi.²⁹⁵
2. Sahâbilerin arasında farklı kültürden gelen insanların bulunması.

²⁹² Ebû Dâvûd, Büyû', 12

²⁹³ Müslim, Mûsâkât, 80

²⁹⁴ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, 237

²⁹⁵ Subhi es-Salih, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları**, çev. M. Yaşar Kandemir, Gaye Matbaacılık, V. bs., Ank. 1988, s. 263

3. Sahâbenin, farklı meslekleri icra eden kişilerden müteşekkil olması.²⁹⁶
4. Hz. Peygamber'in bazı hadislerini hepsinin duymamış olması.
5. Sahâbe cemaatinin çok genişlemesinden dolayı, Hz. Peygamber'in sohbetlerine herkesin katılma imkânı bulamaması.²⁹⁷

IV. FUKAHA ARASINDA FAİZ

Kur'an'da ve Sünnet'te açıkça yasaklanan faiz yasağının haramlığı konusunda İslam bilginleri fikir birliği içindedir. Ancak ne var ki, İslam bilginlerinin hepsi faiz yasağına aynı zaviyeden bakmamış, bazıları meseleyi sadece şer'i yani hukuki açıdan tetkik etmiş; iktisadî nazariyeden ele alıp izahta bulunmayı gereksiz görmüştür.

Diğer yandan faiz konusunda klasik fıkıh literatüründe yer alan yorum ve tartışmalar, İslam'da faizin niçin yasaklandığı, faizin ferdî ve içtimaî hayatta yol açtığı zararların neler olduğu konusundan ziyade faizli işlemlerin ve faiz yasağının hukuki çerçevesinin çizilmesi ve bu hususta objektif ve açık kriterlerin geliştirilmesi noktasında yoğunlaşmıştır.²⁹⁸

Fıkıh bilginleri, faizin kapsamı ve faizli işlemlerin hukuki sonuçları konusunda farklı tavır ve görüşler ortaya koymuşlardır.

Bunlardan bir grup bilgene göre; faizin her türü haram olduğu gibi, faiz şüphesi taşıyan veya faize yol açabilen her türlü ticari işlemler de yasaktır. Bu

²⁹⁶ es-Salih, a.g.e., s. 263

²⁹⁷ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, 237

²⁹⁸ Özsoy, **“faiz md.”**, DİA, XII/110

konuda bir ayırım ve derecelendirme yapmamak gerekir. Gerek ayetlerin ve gerekse hadislerin şiddetli bir üslupla faizi yasaklaması böyle anlaşılmalıdır.

Diğer bir grup bilgin, faiz konusunda bir ayırım ve derecelendirmeye gitmişlerdir. Bunlara göre asıl haram olan, vadeden kaynaklanan faiz yani “ribe’n-nesie”dir. Peşin mübadelelerdeki fazlalığın (ribe’l-fadl) faiz sayılması ise “faize yol açma” tehlikesi sebebiyledir. Elbette ki bir şeyin bizzat haram olması ile dolaylı haram olması arasında fark vardır. Bundan dolayı da vadeden doğan faiz ancak zaruret halinde caiz olabilirken, fazlalık faizi (ribe’l-fadl) ihtiyaç halinde de mubah olabilir.²⁹⁹

Faiz konusunda, Hz. Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıkan ihtilaflar daha sonraki dönemlerde daha da artarak günümüze kadar devam etmiştir. Hatta fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilafların ağırlık noktasını teşkil eden “faizde illet konusu” hakkında yapılan tartışmalar, günümüzde halen tazeliğini korumaktadır.

Geçmişten günümüze değin faiz konusunda, fıkıh bilginlerinin en çok ihtilafa düştükleri başlıca konular şunlardır:

1. Faizin sadece veresiye yapılan mübadelelerde gerçekleştiği iddiası.
2. Faiz yasağının illeti.
3. Faizin kapsamı (genel anlamda).
4. Faizli işlemlerin hukuki sonuçları.
5. Bey’u’l-ariyye.
6. Veresiye hayvan ticareti.
7. Devlet faizi.

²⁹⁹ Karaman vd., 2000, II/420

8. Baba-oğul; karı-koca ve köle-efendi gibi aralarında özel bir ilişki bulunan fertler arasında faiz.

9. Dârü'l-harpte faiz.

10. Vade farkı.

11. Kur'an'da yasaklanan faizin “ed’âf-ı mudâafe” olduğu iddiası.

12. Tüketim kredisinin faiz, buna karşın üretim ve yatırım kredisinin faiz olmadığı iddiası.

13. İlk akitteki fazlalığın faiz olmadığı iddiası.

14. Kredi faizlerinin emek-sermaye ortaklığının bir değişik nevi olduğu iddiası.

15. Faizli kredi kullanımında zaruret ve kamu yararı bulunduğu iddiası.

16. Bankalardan alınan enflasyon oranındaki faizin caiz olup olmadığı tartışması.

V. FAİZİN YASAKLANMA SEBEPLERİ

Faizin, içtimaî ve iktisadî hayatı olumsuz etkileyen pek çok zararı vardır. Bunları tespit edip, ortaya çıkarmak; faizin Allah katındaki haramlığının sebep ve hikmetini tam olarak anlamaya yetmez. İhtimal ki, faizin bizim daha kavrayamadığımız kötü ve çirkin pek çok yönü mevcuttur. Faizin haram oluşunun asıl sebebi, faiz yasağının ilahî nass ile sabit olmasıdır.³⁰⁰ Yoksa yasaklara sebep teşkil eden hikmetlerin ve maslahatların, mükellefler tarafından bilinmesine gerek yoktur.

³⁰⁰ Yazır, a.g.e., II/250

Bununla birlikte, Allah'ın emir ve yasaklarını uygulayan biri için söz konusu hikmet ve maslahatlar, birer güven kaynağı olabilirler ve bu anlamda gerekli oldukları söylenebilir. Çünkü her bir emrin, özel bir zorunluluk olmamakla beraber, birtakım maslahatları ve hikmetleri vardır. O halde, Allah yasakladığı için namaz kılarız. Namazın ise maddi ve manevi pek çok faydası vardır. Yine faiz, Allah emrettiği için haramdır. Faizin haramlığının da bazı hikmet ve sebepleri içerdiği, su götürmez bir gerçektir.

Bu bölümde faiz yasağının tespit edebildiğimiz sebeplerini, hikmet ve maslahatlarını anlatmaya çalışacağız. Fakat hemen belirtmek lazımdır ki; içki içme, kumar oynama, zina yapma gibi kötü ve çirkin davranışların yasaklanma sebepleri açıkça ortada iken faizin yasaklanma sebebi daha çeşitli ve karmaşıktır.

İnsanlık tarihine bakıldığında içtimaî ve iktisadî hayattaki karışıklık ve ihtilafların şu iki düşünce tarzından kaynaklandığı müşahade edilmiştir:

Birincisi, “Sen çalış, ben yiyeyim; ikincisi de “Ben doyduktan sonra, başkasının ne hali varsa görsün.”

İslam, birinci tutumdaki yanlışlığı faizi yasak kılarak; ikinci tutumdaki yanlışlığı da zekâtı farz kılarak ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.³⁰¹ Dolayısıyla fertlerin ve toplumların, iktisadî hayattaki düzen ve dirlikleri; zekâtın ve türevlerinin yaygınlaştırılmasında ve faizin yasaklanmasında saklıdır.

Faiz, üretimin sonucu bir kazanım değildir. Emeğe dayanan ve üretim sonucu elde edilen bir gelir de değildir. Sermaye sahibinin üretime kattığı bir emek yoktur. Kâr ve zarara katılmak gibi bir durum da söz konusu değildir. Üretici ve çalışanın zarar etmesi sermaye sahibini asla etkilemez ve ilgilendirmez. O alacağını bilir,

³⁰¹ Suat Yıldırım, **Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali**, Feza Gazetecilik, İst. 1998, s. 46

sermayesini korur ve sermayeden elde edeceği sabit gelirin peşindedir. Bu durumda elde edilen kazanç, hak edilen bir kazanç değildir. Çünkü İslam’da ekonomik hak, bir emeğin karşılığında elde edilen gelirdir. Ekonomik hayatta en önemli unsur “emek”tir. Ekonomik haklar emeğin karşılığıdır. Bu bakımdan “emeğe saygı” duyulmalı ve kârlar, emeğin karşılığı olmalıdır. Üretim, nakliye, alım-satım gibi ekonomik hayatın temel unsurları emeğe bağlıdır. Faiz kazancını yiyen sermaye sahiplerinin emeği olmadığı için geliri ve kazancı da haksız bir kazanç olmaktadır. Bu sebeple yüce Allah faizi yasaklamıştır. Bu yasaktan anlaşılması gereken, herkesin üretime katkı sağlamaya yönelik bir çaba içinde olmasıdır.

*“Ey müminler! Allah’tan korkun! Eğer inanmış kişilerseniz faizden geriye ne kaldıysa bırakın! Bunu yapmadınız mı bilin ki; Allah’a ve Resulü’ne karşı savaş halindesiniz. Eğer tövbe ederseniz, anaparanız sizindir. Ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrarsınız.”*³⁰²

*“Yasaklandıkları halde faiz almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden (önceleri helal olan temiz ve iyi şeyleri Yahudilere haram kıldık) ve içlerinden inkâra sapanlara acıklı bir azap hazırladık.”*³⁰³

*“ Dikkat edin. Cahiliye döneminin faizlerinin hepsi de kaldırılmıştır. Anaparanız sizindir. Bu suretle ne haksızlığa uğratılmış, ne de haksızlık yapmış olursunuz...”*³⁰⁴

Yukarıdaki ayetlerin ve hadisın işaret ettiği en önemli nokta; ribanın (faizin), insanların mallarının haksızlıkla yenmesine yol açması yani haksızlığın kaynağı

³⁰² Bakara, 278-279

³⁰³ Nisa, 161

³⁰⁴ Ebû Dâvûd, Büyû’, 5

olmasıdır. Zira faiz, başkasının malını haksız yere yemek, emeğin sömürülmesine sebep olmak, borçluyu mağdur etmek, insanları aldanışa düşürmek ve işsizlik üretip insanları parasız bırakmak gibi, haksızlık ve mağduriyetle sonuçlanan neticelerin müsebbibidir.

Faiz yasağındaki, hikmete dayalı sebeplerden diğer bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

1. Başkalarının servetlerinden meşru bir gerekçe olmaksızın cebren almayı icap ettirmesi.³⁰⁵
2. Faiz yoluyla gelen gelirin, mukrizi yani alacaklıyı herhangi bir meslekten ve ticari meşguliyetten âzâd etmesi.³⁰⁶
3. Arz ve talep dengesini ters yüz etmesi.
4. Ödünç ve borç vermeyi önleyerek, yardımlaşma ve dayanışma duygularını öldürmesi.
5. Zengin fakir arasındaki gelir dağılımında, var olan dengesizliği daha da derinleştirmesi.
6. Paranın ve malın belli bir zümrenin eline geçmesini sağlayarak, piyasada tekelleşme meydana getirmesi.
7. Tembellik ve atalete yol açması.
8. Yeni teşebbüsleri engelleyici bir rol oynaması.
9. Bireysel vicdanı ve kamu vicdanını yaralaması.

³⁰⁵ Qureshi, a.g.e., s. 78

³⁰⁶ Qureshi, a.g.e., s. 79

VI. FAİZİN EKONOMİK VE SOSYAL HAYATTAKİ OLUMSUZ ETKİLERİ

İslam'a göre mal, ancak cemiyetin hayrına kullanılmak üzere sahibine verilmiş bir emanettir. Sermaye sahibi bu emaneti korumaya ve hayır yollarında kullanmaya memur kılınmıştır. Kazandığı para, belli bir ölçüye ulaştığında ondan zekât vermesi; onunla hacca gitmesi ve parasını Allah yolunda harcaması, sermaye sahipleri için getirilen yükümlülüklerden birkaçıdır. Diğer taraftan İslam sermayedarlara, servetlerini tasarruf konusunda hürriyet tanımakla birlikte bazı sınırlamalar getirmiştir.

Mesela sermaye sahihi, parasını yahut malını kumar, faiz, içki, fuhuş ve diğer gayr-i meşru yollar için harcayamaz. Hiçbir zaman vazifesini kötüye kullanıp, malını insanlara zarar verecek şekilde tasarruf edemez. İnsanlardan para çekmek için fırsat kollayıp, ihtiyaç içerisinde olmalarından faydalanarak verdiği borç para veya mal karşılığında faiz alamaz.³⁰⁷

Esasında kişinin, malındaki tasarruf hakkına dinin sınırlama getirmesi esası İslam ile başlamamıştır. Önceki ümmetlerde de bunun örneğini görebiliyoruz. Nitekim Şuayb (a.s.)'ın, malın kullanımı ile ilgili tavsiyeleri karşısında halkı kendisine şu itirazda bulunmuştur: *“Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını bırakmamızı emreden veya mallarımızı istediğimiz gibi kullanmamızı meneden senin namazın mıdır? Sen doğrusu akli başında, yumuşak huylu birisin' dediler.”*³⁰⁸

³⁰⁷ Seyyid b. Kutub b. İbrahim Seyyid Kutub (v. 1386/1966), **Adaletü'l-İctimaiyye fi'l-İslam (İslamda Sosyal Adalet)**, çev. M. Adnan Mansur ve Yaşar Tunagür, Çağaloğlu Yayınevi, İst. 1962, I/171

³⁰⁸ Hûd, 87

İslam, sırf kazanç için kazanç formülüne temelden karşıdır. Kazanç kavramı, İslam iktisadında başlı başına bir gaye değildir. Hele de başkasının çalışmasının sömürüsü anlamına hiç gelmez. Hz. Peygamber’in, “Zarar etmek de, zarar vermek de yoktur”³⁰⁹ şeklinde ifade buyurduğu hadisi, İslam iktisadında gözetilmesi gereken menfaat paralelliği ilkesini son derece açık bir şekilde ortaya koymaktadır.³¹⁰

Faizli ekonomik ilişkilerde ise menfaat paralelliği ilkesinin hiç gözetilmediği son derece açıktır. Zira talep olunan faizin, üretimin sonucuyla alakası yoktur. Bu durumda sermaye devamlı kazanırken, asıl faaliyeti yürüten ve üreten, sonuçta çoğu kez olduğu gibi, kendini tasfiye etmek zorunda kalmaktadır.

Ekonomik hayatta asıl olan üretmek ve fayda yaratmaktır. Faizli ekonomi modelinde ise üretimin artırılarak talebin karşılanması amacı unutulmuş, sermayenin kâr etmesi hedeflenmektedir. Bu durumda geniş halk kitleleri, arz talep dengesindeki bozukluktan dolayı rızaları olmaksızın büyük bir zarara uğrarlar. Oysaki temel bir iktisadi faaliyet olan ticaretle, tarafların rızasının esas olduğunu Kur’an bize bildirmektedir:³¹¹

*“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl (haram ve haksız) yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.”*³¹²

Faizin, içtimaî ve iktisadî hayatta neden olduğu maddi ve manevi zararları, ahlaki, ekonomik ve toplumsal olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür. Şimdi sırasıyla bunları ele alalım.

³⁰⁹ İbn Mâce, Ahkâm, 17

³¹⁰ Sayı, a.g.e., s. 36

³¹¹ Sayı, a.g.e., s. 36

³¹² Nisa, 29

A. Faizin Ahlâkî Zararları

1. Faiz, bireylerde insani hasletlerin ve beşeri faziletlerin kaybolmasına neden olur.
2. Faiz, bireyleri menfaat temeli üzerine kurulu bir yaşam tarzına sürükler.
3. Faiz, bireylerde cimrilik, bencillik, para kazanma hırsı gibi kötü duyguları harekete geçirir.
4. Faiz, zenginlerin hayır maksadıyla ödünç vermelerini engelleyerek; toplumda sevgi, kardeşlik ve dostluk bağlarının kuvvetlenmesini önler.
5. Faiz, bireyleri ümitsizliğe düşürür.
6. Faizden zarar görmüş insan yığınları, kendilerini ezilmiş görürler. Bu durum, faizcilere ve tefecilere karşı içlerinde haset, kin, nefret, husumet ve intikam gibi duyguların oluşmasına neden olur.

B. Faizin Ekonomik Zararları

1. Faiz, insanları ticaret, ziraat, sanat ve el işleri gibi kazanç yollarına yönelmekten alıkoyar. Faizle birlikte zahmetsiz kazanca alışmış olan insanlar iktisadî faaliyette bulunmak istemez.
2. Faiz, insanlarda tembelliğe ve rehavete neden olur. Bu da onların iktisadî teşebbüs kabiliyetlerini yitirmelerine sebep olur.
3. Faiz, karşılıksız borç verme faziletini yok ettiği için, fakirlerin ve yoksulların tüketimlerinde kısıntıya gitmelerine neden olur.

4. Faizin yaygın olduğu yerde tüccar, mala bağlayacağı parayı faize vererek daha garantili bir k r ve kazanç peşinde koşacaktır. Tüketicisi durumunda olanlar da mal ve hizmet satın almak yerine para biriktirip tasarruf etme yolunu tercih edecektir. Böylece ticarî piyasa her gün kan kaybedecek, işsizlik artacak, iç piyasadaki durgunluk, mutlaka dış piyasaya da aksedecek, ithalat ve ihracat azalacak, mill  gelir düşecek ve ülke fakirleşecektir.

5. Faizin tehlikeli yanlarından biri de ticari hayatta tekelleşme meydana getirmesidir. İktisadî açıdan malın belli ellerde toplanması tehlikenin en büyüğüdür. Zira bütün piyasa bu bir grup insanın keyfine göre şekillenir. Onlar ise kendi çıkarlarını daima toplum çıkarının üstünde tutanlar. Yani piyasaya arzu ve hevesleri istikametinde y n verirler.

6. Faiz, ticari hayatta fırsat eşitliğini yok eder.

7. Faiz, iktisadî faaliyetlerde maliyeti arttıran önemli bir etkindir.

C. Faizin Toplumsal Zararları

1. Faize dayalı sistemler emeği sermaye ile  arpıştırıp, fukarayı zenginle çatışmaya sevk ederek insanlığın sosyal hayatını sarsar.

2. Karşılıksız borç veren zenginler, toplumdaki fakirlerin nezdinde bir itibar ve değer kazanırlar. Faiz bu itibar ve değerini yok eder.

3. Faiz, zengini daha zengin yaparken fakiri de daha fakir h le getirir. Böylece her iki sınıf arasındaki uçurum her geçen gün biraz daha derinleşir. Neticede aradaki bütün köprüler yıkılır ve bu iki sınıf, birbirinin en amansız düşmanı h line gelir. Dolayısıyla yukarıdan aşağıya tahakküm, tasallut ve zorbalık

inerken, aşağıdan yukarıya ise kin, nefret ve intikam hissi yükselir. Bu da toplumu zamanla büyük bir kaosun içine sokar.

4. Faiz sistemleri, dünyanın her yerinde kredi verdikleri şahıs ve kurumlardan alacaklarını belirli bir zamanda tahsil edemediklerinde, haciz yoluna gitmekte, bu da sosyal hayatı, aile hayatını, bireysel hayatı sarsacak sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

5. Faiz, insanlar arasındaki sosyal yardımlaşmayı engeller.

6. Faiz, toplumda gelir dağılımının bozulmasına sebep olur.

7. Faiz, gelir dağılımının haksız şekilde fakirlerin aleyhine gelişmesini sağlar. Bu da fakirlerin sömürülmesine neden olur.

Özetle, faiz yasağının hikmeti; faizin toplumdaki bütün insanlara maddi-manevi her açıdan korkunç zararlar yaşatmasıdır. Bütün insanlara dedik, çünkü Hz. Peygamber: “İnsanlar öyle bir devre ulaşacak ki, o zamanda riba yemeyen kalmayacak. Öyle ki, (doğrudan) onu yemeyene bile onun tozu isabet eder.”³¹³ buyurarak faizin, sadece alanları yahut verenleri değil; geçerlilik kazandığı toplumdaki tüm insanları etkileyeceğini haber vermiştir.

³¹³ Nesâî, Büyû’, 2 : Ebu Dâvûd Büyû’, 3

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FAİZİN İLLETİ VE FAİZİN İLLETİNİN
TESPİTİNDE ORTAYA ÇIKAN İHTİLAFLAR

I. İLLET KAVRAMI

Kur'an ve Sünnet, İslam'ın inanç, ibadet, ahlak ve hukuk konularını bazen özel bazen de özel bir yaklaşımla kuşatan hükümlerinin kaynağını teşkil eder. Ancak Kur'an ve Sünnet, fert ve toplumlara takip edecekleri ana çizgiyi, koruyacakları temel değerleri, taşıyacakları mükellefiyet ve sorumlulukları göstermekle veya hatırlatmakla yetinir.

Bu sebeple fıkıh bilginleri, Hz. Peygamber'in vefatında sonra Kur'an ve Sünnet'in nasıl anlaşılacağı, bu iki kaynaktan nasıl ifade edileceği ve hangi ölçü ve usullere bağlı kalınarak hüküm çıkarılacağı hususunda büyük zihinsel çaba göstermişlerdir. Bu çaba sonucunda, Kur'an ve Sünnet'i anlamayı, nasslarla çözümü beklenen olay arasında bağ kurmayı ve nasslardan olayı aydınlatacak bir sonuç çıkarmayı hedefleyen aklî ve mantikî metotlar geliştirdiler. İşte Kur'an ve Sünnet'ten hüküm çıkarmayı amaçlayan bu aklî ve mantikî metotlardan birisi de "kıyas"tır.

Fıkıh literatüründe Kur'an, Sünnet ve icmâ gibi aslî delillerden sayılan kıyas, fıkıh usulü terimi olarak "Kur'an ve Sünnet'te hükmü bulunmayan fikhî bir meseleye, aralarındaki illet birliği gerekçesiyle, Kur'an ve Sünnet'te düzenlenmiş meselenin hükmünü vermek"³¹⁴ şeklinde tanımlanır.

Kıyas, kendini meydana getiren dört unsurdan oluşur ki, bunlara kıyasın rükünleri denir. Bu rükünler şunlardır:

1. Asıl: Hükmü hakkında nass bulunan şeydir.³¹⁵

2. Fer': Hükmü hakkında nass bulunmayan şeydir.³¹⁶

³¹⁴ Abdülvahhâb Hallâf, **İlmü Usûlî'l-Fıkh**, Eda neş., IX. bs. İst., 1968, s. 52

³¹⁵ Fahrettin Atar, **Fıkıh Usûlü**, MÜİFV yay., İst., 1988, s. 62

³¹⁶ Atar, a.g.e., s. 62

3. Aslın Hükümü: Asıl hakkında sabit olan ve kıyas yoluyla fer'a da uygulanmak istenen hüküm.³¹⁷

4. İlet: Asla ait hükmün konmasına sebep olan özellik.³¹⁸

İşte görüldüğü gibi, kıyasın unsurlarından biri olan ve hatta onun esası, ana direği ve en ehemmiyetli rüknü sayılan³¹⁹ “illet”in bilinmesi ve anlaşılması çok önemlidir.

Şimdi hususi olarak illet kavramını ve onunla ilgili meseleleri izah etmeye çalışacağız.

A. İletin Tarifi

Lügatte illet, bulunduğu yerde değişikliğe yol açan durum demektir. Hastalığa illet denmesi de buradan gelir. Çünkü hastalığın bulunması ile vücutta değişiklik meydana gelir.³²⁰ Ayrıca illet, "sebeb", "menât", "delil", "bais", "el-vasfu'l-cami" olarak da isimlendirilmiştir.³²¹

İslam Hukuku terimi olarak illet, üç ayrı anlam ifade eder:³²²

1. Hükümün konmasını münasip gösteren durum anlamında. Mesela, Ramazan'da yolculuk eden kişinin oruç tutmamasına müsaade edilmesi hükmü için, “sıkıntı ve meşakkat” bu anlamda illettir.

³¹⁷ Zekiyüddîn Şa'bân, **İslam Hukuk İlminin Esasları**, çev. İbrahim Kafi Dönmez, TDV yay., Ank., 1990, s. 121

³¹⁸ Şa'bân, a.g.e., s. 121

³¹⁹ Abdülkerim Zeydân, **Fıkıh Usûlü**, çev. Ruhi Özcan, MÜİFV Yay., İst., 1993, s. 189

³²⁰ Şa'bân, a.g.e., s. 129

³²¹ Hayrettin Karaman, **Fıkıh Usûlü**, İrfan Yayınevi, İst., 1982, s. 83

³²² Şa'bân, a.g.e., s. 129

2. Hükümün konmasından amaçlanan sonuç ve hükümün korumak istediği menfaat anlamında. Mesela, Ramazan'da yolculuk eden kişinin oruç tutmamasına müsaade edilmesi hükmünün bu anlamda illeti, “sıkıntı ve meşakkatin giderilmesi”dir.

3. Hükümün konmasını münasip gösteren durumu genellikle ihtiva eden açık ve munzabıt (istikrarlı) vasıf anlamında. Mesela, Ramazan'da yolculuk eden kişinin oruç tutmamasına müsaade edilmesi hükmünün bu anlamda illeti, “yolculuktur.”

Bir İslam hukuku terimi olarak illet, bu üç anlamdan her biri için kullanılabilir. Fakat usulcüler, illet terimini sadece üçüncü anlam için kullanmışlar, birinci ve ikinci anlamlara ise “hikmet” demişlerdir.³²³ Onlara göre illet, “Şeriat sahibinin hükmü istinat ettirdiği; varlığına hükmün varlığını, yokluğuna hükmün yokluğunu bağladığı, zahir ve mazbut vasıftır.”³²⁴

İlletle, sebep ve hikmet birbirinden farklı terimlerdir. Bir hükümün illeti, o hükümün bağlı olduğu ve kendisine bina edildiği şeydir. Hükümün bağlı olduğu şey akıl ile kavranabiliyorsa buna illet, akıl tarafından kavranamıyorsa buna da sebep adı verilir. Meselâ; vaktin girmesi, namazın farz olması için bir sebeptir, illet değildir. Çünkü namazın niçin o vakitte farz kılınmış olduğunu akıl anlayamaz. Bu duruma göre her illet sebep olabilir, fakat her sebep illet olamaz. Şâfiîlerin çoğu, sebebe dayanarak kıyas yapılabileceğini söylerken, Hanefî ve Mâlikîler kıyasın yalnız ortak illete dayanarak yapılabileceği görüşünü benimserler. Tercih edilen görüş de budur.³²⁵

³²³ Şa'bân, a.g.e., s. 130

³²⁴ Zeydân, a.g.e., s. 192

³²⁵ Ebu'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim Âmidî (631/1233), **el-İhkâm Fî Usûli'l-Ahkâm**, Dârü'l-Kütübi'l-Hidiviyye, Kahire, 1914/1332, IV/86 ; Hallâf, a.g.e., s. 68

B. İlet İle Hikmet Arasındaki Münasebet

Hikmet; şer'i bir hükmün meşrû kılınışında gözetilmiş olan maslahattır. Hikmetle illet farklı terimlerdir. Mesela, Kur'an-ı Kerim'deki:

*“Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Böylece umulur ki fenalıklardan korunursunuz. Oruç sayılı günlerdedir. Sizden her kim o günlerde hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar. Oruç tutamayanlara fidye gerekir. Fidye bir fakiri doyuracak miktardır. Her kim de, kendi hayrına olarak fidye miktarını artırırsa bu, kendisi hakkında elbette daha hayırlıdır. Bununla beraber, eğer işin gerçeğini bilerseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır”*³²⁶ ayetiyle Ramazanda hasta veya yolcu olan kimseye oruç tutmama ruhsatı verilmiştir. Bu ruhsatın hikmeti güçlüğü kaldırmak, illeti ise yolculuk veya hastalıktır. Bu yüzden yolculuk veya hastalık hali bulununca, oruç tutmak güçlük meydana getirmese bile, kişi bu ruhsattan yararlanabilir. Yine Hz. Peygamber bir hadisinde, *"Henüz taksim edilmemiş arazi, mesken, bahçe gibi (akar nevinden) her ortaklıkta şufa hakkı vardır. (Ortaklarından birinin) ortağına haber vermeden satması helal olmaz. Satmadan önce haber verir, ortağı satın alır veya terk eder. Ortağına haber vermeden satarsa, ortağı bu mala (aynı fiyat karşılığında) hak sahibi olur"*³²⁷ şeklindeki ifadelerine göre bir gayrimenkulde, ortak veya bitişik komşulara tanınan "şüf'a hakkı (ön alım hakkı)"nın hikmeti, onları zarara uğratmamak, illeti ise, ortaklık veya bitişik komşu bulunmaktır. Usulcülerin çoğu kıyasta illeti esas alırken, bazı Mâlikîler ve Hanbelî

³²⁶ Bakara, 183-184

³²⁷ Müslim, Müsâkât, 134

usulcülerin çoğu, özellikle İbn Teymiyye (v. 728/1327) ve öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350) illet yerine hikmeti (uygun vasıf) esas almışlardır. Bu görüşü benimseyen Hanbelîlere göre, birbirine benzeyen meseleler arasındaki asıl bağ, şer'i hikmettir.³²⁸

Bütün bilginler, Allah'ın; dinî hüküm ve kaideleri, kullarının maslahatı için koyduğunda ittifak etmişlerdir.³²⁹ Bu maslahat ya faydalı olanı elde etmek (celb-i menfaat) yahut da zararlı olanı gidermek (def-i mazarrat) şeklinde olur. Yolculuk eden kimseye, dört rekâtlı farz namazları iki rekât kılması hakkında verilen ruhsat, ondan meşakkat zararını gidermek içindir. Ortağa ve komşuya "şuf'a hakkı" tanımak da bunların zararını önlemek içindir.³³⁰ Taammüden ve düşmanlıkla birini öldürenin ölüme mahkûm edilmesi, insanların hayatını korumak faydasını celp içindir.³³¹

O halde hikmete göre hüküm verilebilir mi?

Usulcüler, hükmün konmasına uygun düşen durumu ihtiva eden zahir ve munzabıt vasıfla hüküm vermenin caiz olduğunda fikir birliği ettikleri halde, hikmete göre hüküm verme konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Ancak usulcülerin çoğunluğu, zahir olsun olmasın, munzabıt olsun olmasın; hikmete göre hüküm vermeyi mutlak surette reddetmişlerdir.³³²

Usulcülere göre, bilfiil vuku bulmuş olan ta'lil, hikmetlere göre değil sadece zahir vasıflara göredir. Onlara göre illetten maksat, şer'i hükmün bilinmesidir. Şu halde o, karışıklığa meydan vermeyecek şekilde açık ve şahıslara yahut durumlara

³²⁸ Muhammed Ebû Zehra, (v. 1394/1974), **Ahmed b. Hanbel**, çev. Osman Keskiöğlu, Hilal Yay., Ank., 1984, s.

³²⁹ Atar, a.g.e., s. 64

³³⁰ Hallâf, a.g.e., s. 65

³³¹ Şa'bân, a.g.e., s. 131

³³² Şa'bân, a.g.e., s. 131

göre değişiklik arz etmeyen munzabıt bir vasıf olmalıdır. Hikmette ise bu özellikler bulunmaz. Çünkü fıkhî hükümler üzerinde tüme varım yoluyla yapılan incelemeler göstermiştir ki, hikmet bazı hükümlerde gizli bir durumdur. Mesela, her bir alım satım akdinde bunun bir ihtiyaca binaen yapılıp yapılmadığı bilinemez. Bazı hükümlerde ise hikmet munzabıt bir durum değildir. Mesela yolculuk halinde oruç tutmama müsaadesinde hikmet meşakkattir. Fakat meşakkat denen durum; şahıslara, yerlere ve hallere göre farklılıklar gösterir. Çok geniş maddi imkânlar içinde yaşayan bir insan, yolculukta halktan birinin çektiğı sıkıntıları çekmez. Yolcunun yazın katlandığı meşakkat ile kışın katlandığı meşakkat aynı değildir. Otomobil, tren veya uçağı binebilen yolcunun gördüğü meşakkat, hayvan sırtında yolculuk edenin gördüğü meşakkatten daha azdır.³³³

İşte hikmetin, bazı hükümlerde gizli olması ve bazı hükümlerde de değişkenlikler taşımasından dolayı usulcüler, “*hükümler hikmetlerine değil, illetlerine bağlıdırlar*” derler.³³⁴ Dolayısıyla hüküm, hikmet üzerine bina edilemez. Hüküm ancak, hikmeti tahakkuk ettiren açık, munzabıt ve tespiti mümkün bir vasıf üzerine bina edilir ki bu vasfa da illet denir.³³⁵

C. İletin Şartları

Usulcüler, illet ile ilgili olarak pek çok şart ileri sürmüşlerdir. Bu şartların sayısının yirmi dörde kadar çıktığı söylenir.³³⁶ Usulcüler bu şartların bazılarında ittifak etmişler diğer bazılarında ise ihtilafa düşmüşlerdir.³³⁷

³³³ Şa’bân, a.g.e., s. 132

³³⁴ Zeydân, a.g.e., s. 192

³³⁵ Atar, a.g.e., s. 64

³³⁶ Şa’bân, a.g.e., s. 138

³³⁷ Hallâf, a.g.e., s. 68 ; Şa’bân, a.g.e., s. 138

Uslucüler arasında, illet ile ilgili ittifak edilen şartlar:

1. İlet, zahir (açık, anlaşılır) olmalıdır. İlet anlaşılamayacak derecede açık değilse hükmü göstermesi mümkün değildir. İçkideki iskâr (sarhoş edicilik) vasfı gibi. Sarhoş edicilik içkinin haram kılınmasının illetidir. Sarhoş edicilik vasfı bulunan her türlü mayi, meşrubat haramdır. Eğer illet gizli bir vasıfısa şeriat sahibi (şâri) ona delâlet eden açık bir vasıf koyar. Karşılıklı bedel verme suretiyle yapılan muamelelerdeki karşılıklı rıza gibi. Bu karşılıklı rıza mülkiyetin intikalinin illetidir. Rıza ise kalble ilgili ve gizli bir vasıftır. Bunun yerine şâri ona delâlet eden akdin sîgasını (icab-kabul) koymuştur.³³⁸

2. İlet mazbut (standart) bir vasıf olmalıdır. Yani illet, şahıs ve durumların değişmesiyle değişmemelidir; yahut önemsiz değişiklik arz etmelidir. Buna göre, yolculukta namazın kasredilebilmesinin hükmünün illeti sefer olup; meşakkat olamaz. Çünkü meşakkat, şahısların şartların ve durumların değişmesiyle farklılık arz eden bir vasıftır.³³⁹

3. İlet, hükme münasip bir vasıf olmalıdır. Şeriat sahibi, hükümleri kulların maslahatını gerçekleştirmek için koymuştur. İşte hükümden şeriat sahibinin kastettiği maslahat, hükmün bu vasa bağlanmasıyla gerçekleşmelidir. Meselâ zulmen kasıtlı olarak "bir insanı öldürmek", kendisine kisasın bağlanması için münasip bir vasıftır. Zira bu bağlanış, hükmün meşru kılınmasındaki hikmeti gerçekleştirme özeliği taşımaktadır. Bu durumda can güvenliği ve huzur temin edilmiş, boş yere kan dökülmesi ve insanlar arasında kin ve nefretin yayılması önlenmiş olur.³⁴⁰

³³⁸ Atar, a.g.e., s. 65 ; Şa'bân, a.g.e., s. 138 ; Zeydân, a.g.e., s. 193

³³⁹ Şa'bân, a.g.e., s. 139

³⁴⁰ Hallâf, a.g.e., s. 70 ; Şa'bân, a.g.e., s. 139

4. İlet asl'a mahsus bir vasıf olmamalıdır. Eğer illet asl'a mahsus kılınmış ise bunun "fer"e geçmesi mümkün değildir ve kıyas gerçekleşemez. Yolcu veya hastanın ramazan ayında oruç tutmamalarının illeti yolculuk ve hastalıktır. Bu illet sadece yolcu ve hastada bulunur ve illet yolcu ve hastaya mahsustur. Meselâ maden ocağındaki bir işçi büyük bir meşakkatle karşılaşsa bile oruç tutamazlık edemez; illet onlara geçmez.³⁴¹

D. İlet İle Hüküm Arasındaki Münasebet

Usulcüler, hüküm ile illet sayılabilecek vasıf arasında dört çeşit münasebetin bulunduğunu söylerler:

1. el-Münasibü'l-müessir (uygun vasıf): Bu vasıf bizzat şariat sahibinin hükmün kendisi için illet saydığını gösterdiği vasıftır. Hükümler için en kuvvetli illet budur. *"Sana kadınların hayızını soruyorlar. De ki; o bir ezadır. Onun için hayız halindeki kadınlarınızdan uzak durun"*³⁴² ayetinde "eza", hayız halinde kadınla cinsi münasebetin yasaklandığının illeti olarak belirtilmiştir.³⁴³

2. el-Münâsibü'i-mülâyim (elverişli vasıf): Hakkında bizzat şari tarafından muteber sayıldığını gösteren bir delil bulunmayan, fakat o hüküm cinsinden bir hükmün illeti olduğuna, vasfın cinsinin böyle bir hüküm için illet sayıldığına, vasfın cinsinin hükmün cinsi için illet olduğuna dair hakkında nass veya icma bulunan vasafa denir. Meselâ çocuk kendi malını korumaktan âciz olduğundan baba çocuğun malı

³⁴¹ Muhammed Ebû Zehra (v. 1394/1974) **İslam Hukuku Metodolojisi : Fıkah Usûlü**, çev.

Abdülkadir Şener, Fon Matbaası, Ank. 1979, s. 68 ; Vehbe Zühaylî, **Usulü'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Dârü'l-Fikr, Dımaşk, 1986, I/652 vd.

³⁴² Bakara, 222

³⁴³ Atar, a.g.e., s. 67

üzerinde tasarruf hakkına maliktir. Velayetin illeti "sıġâr" (küçüklük) dır. Buna göre fukaha çocukluk ve acz illetini, şahıs üzerindeki velayet için de elverişli bir illet olarak kabul etmiştir. O halde velisi, küçük çocuġu nikâhlayabilir.³⁴⁴

3. el-Münâsibü'l-mürsel: Muteber olduġuna veya ilga edildiġine dair şer'î bir delil bulunmayan illet. Buna “müctehidlerin takdirine bırakılmış” anlamına gelmek üzere “münâsib-i mürsel” veya “maslahat-ı mürsele” adı verilir.³⁴⁵ Bu konuda fakihler arasında anlaşmazlık vardır.³⁴⁶ Mâlikîlerce, Hanbelîlerce ve onlara muvafakat edenlere göre şer'i bir hüccettir. Kur'ın'ın kitap haline getirilmesi, devlet tarafından para basılması v.s. mürsel maslahatlara örnektir.³⁴⁷

4. el-Münâsibü'l-mülġâ (yürürlükten kaldırılmış vasıf): Şârî tarafından illetin ilga edildiġine dair bir işaret ve delâlet bulunan vasıftır. Miras konusundaki illet karâbet (hısımlık) tır. Ölen bir kişinin oġlu ve kızı arasındaki miras meselesinde aynı yakınlığa sahip olmalarına rağmen oġlun iki, kız bir hisse alır. Mirasta kızın erkeġe eşit olması ilga edilmiştir.³⁴⁸

E. İletin Nevileri

İletler, “mansûs” ve “müstenbat” illetler adıyla iki nev'idir:

1. Mansûs: İlet, nass veya icma' yoluyla biliniyor ise bu tür illetlere illet-i mansûse denilir. Örneġin, ev içinde dolaşan hayvanlardan olduġu belirtilerek, Şârî

³⁴⁴ Hallâf, a.g.e., s. 72 ; Zeydân, a.g.e., s. 197

³⁴⁵ Şa'bân, a.g.e., s. 145

³⁴⁶ Atar, a.g.e., s. 67

³⁴⁷ Zeydân, a.g.e., s. 199

³⁴⁸ Atar, a.g.e., s. 67 ; Ebû Zehra, **İslam Hukuku Metodolojisi : Fıkıh Usûlü** s. 191-192 ; Karaman, **Fıkıh Usûlü**, s. 88-90 ; Zeydân, a.g.e., s. 199

tarafından “*Kedi pis değildir, o sizin evlerinizde ve çevrenizde çok dolaşan temiz hayvanlardandır*”³⁴⁹ buyrularak; “pis olmama” hükmü, “ev içinde sıkça dolaşma” illetine bağlanmıştır.³⁵⁰

2- Müstenbat: İlet, nas veya icma’ yoluyla değil de, içtihat yoluyla tespit edilmiş ise bu tür illetlere “illet-i müstenbata” denilir. Örnek olarak, fakihlerin “küçüklük” illetine dayanılarak; “velinin, çocuğun şahsı üzerinde velayet hakkını kullanabileceğini” kabul etmelerini gösterebiliriz.³⁵¹

F. İleti Belirleme Metotları

Hükmün, üzerine bina edildiği illeti bulma işi çeşitli metotlar ile mümkün olur. Bu metotlar çok olmakla birlikte³⁵² en önemlileri şunlardır:

1. Nass: Bazen nasslar, hükmün illeti olarak belli bir vasfı tayin edebilirler. Ancak nassın illete delâleti, sarîh (açık) olabileceği gibi, ima ve işaretle de olabilir.

a. Sarîh Nassla Sabit Olan İlet: Ayet ve hadisler, bazen hükmün illetini açık ve kesin bir şekilde bildirir. Mesela Kur’an-ı Kerim’de:

*"Kendilerinden sonra, insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın diye peygamberleri müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderdik"*³⁵³ buyrularak,

³⁴⁹ Tirmizî, Tahara, 69 ; İbn Mâce, Tahâra, 32

³⁵⁰ Atar, a.g.e., s. 67

³⁵¹ Atar, a.g.e., s. 67 ; Muhammed Ebû Zehra, (v. 1394/1974), **Ebû Hanîfe**, çev. Osman Keskiöğlu, Hilal Yayınları, IV. bs., DİB yay., Ank., 2002, s. 350

³⁵² Şa'bân, a.g.e., s. 140

³⁵³ Nisa, 165

peygamberlerin gönderilme illetinin "insanların Allah'a karşı bir bahanelerinin olmaması", olduğu nass tarafından açıkça belirtilmiştir.³⁵⁴

b. Sarih Olmayan Nassla Sabit Olan İlet: Buna “tenbih” ve “ima” da denir. Herhangi bir karine yardımı ile nasstaki lafzın gösterdiği vasfın illet olduğunun anlaşılmasıdır. Mesela, “*Katil mirasçı olmaz*”³⁵⁵ hadisinden katlin; “*Varise vasiyet yoktur*”³⁵⁶ hadisinden verasetin hükmün illeti olduğunu anlıyoruz.³⁵⁷

2. İcma’: İletin icma’ ile tayinine misal; müçtehitlerin ittifakıyla, mirasta ana-baba bir kardeşin, baba-bir kardeşe takdim edilmesi hükmünün illeti, mirasçı ile muris arasında iki nesebin birleşmesidir. Yani ana-baba bir kardeş, hem anne hem baba yoluyla murise bağlıdır. Şu halde kıyas yoluyla, ana-baba bir kardeş, “evlenme velayeti” hususunda da baba bir kardeşe takdim edilir.³⁵⁸

3. Sebr ve Taksim: Asıldaki hükmün iletine uygun vasıfları bir araya toplayıp, illetliği bu vasıflara teker teker vererek hükümde müessir ve illet olma şartlarını hâiz olup olmadıklarını incelemek ve illet olma vasfına haiz olmayanları elemek suretiyle illeti bulma. Meselâ aralarında riba (faiz) cereyan eden maddelerde, hükme illet olan vasıf nedir? Renkleri mi, yenilebilirliği mi tartılabilirliği mi ölçülebilirliği mi, saklanabilirliği mi?

Müçtehit bunları bir araya toplayıp, illet olamayacak olanları eledikten sonra illeti tespit eder.

³⁵⁴ Zeydân, a.g.e., s. 196

³⁵⁵ Ebû Dâvûd, Diyât, 18; Tirmizî, Ferâiz, 17

³⁵⁶ Tirmizî, Vasiyet, 6; İbn Mâce, Vasiyet, 6

³⁵⁷ Atar, a.g.e., s. 68

³⁵⁸ Ebû Zehra, **Ebu Hanife**, s. 350 ; Şa’bân, a.g.e., s. 143

Hanefîler, buğday ve arpada riba (faiz) cereyanına illet olarak cins ile birlikte ölçülebilir; Şâfiîler yenilebilir; Mâlikîler ise yenilebilir ve saklanabilir vasıflarını kabul etmişlerdir.

Sebr ve taksîm ile illet bulma bir icihad meselesi olduğundan farklı görüşler ortaya çıkabilmektedir. Mezheplerin bazen bir mesele de değişik görüşe sahip olmalarının sebeplerinden biri de, illetin farklı şekilde tespitinden kaynaklanmaktadır.³⁵⁹

4. Münâsebet: Münâsebetten maksat, illetin hükme uygun olması, yani hükmün menâtı olan illetin, hükmü gerçekleştirecek vasıfta bulunmasıdır. Hiç şüphesiz bu yolla tespit edilecek illetlerin, Peygamber ve sahâbeden intikal eden illetlere ve illet tespitine uygun olması gerekir. Çünkü onlardan nakledilen illetler, hikmetlerin tahakkuk etmesini sağlayacak vasıflara sahiptir. Şu halde bu yolla tespit edilecek bir illetin, hükmün illetinin tahakkukunu sağlayacak bir vasıfta olması gerekir. Mesela, “*Kedi pis değildir, o sizin evlerinizde ve çevrenizde çok dolaşan temiz hayvanlardandır*”³⁶⁰ hadisi, kedinin artığı olan suyun temiz olduğunu gösterir. Temizliğin illeti, kedinin insanlar etrafında dolaşan hayvanlardan oluşudur. Çünkü insanın etrafında dönüp dolaşan kedinin artığı olan su pis olarak kabul edilirse, insanlar için bir güçlük, bir meşakkat söz konusu olur. İşte zarurete binaen, kedinin artığı olan su temiz kabul edilir. Buna, kadının avretini doktora göstermesinin caiz oluşu kıyas edilebilir. Bununla, kedinin artığı olan suyun temizliği arasındaki müşterek nokta, her iki meselede de zaruret keyfiyetinin bulunmasıdır.³⁶¹

³⁵⁹ Atar, a.g.e., s. 69

³⁶⁰ Tirmizî, Tahâra, 69 ; İbn Mâce, Tahâra, 32

³⁶¹ Atar, a.g.e., s. 69

II. FAİZİN İLLETİ İLE İLGİLİ İHTİLAFLAR

İslâm dininin koymuş olduğu emirler, yasaklar ve prensipler; her şeyden önce Müslümanlar için bir imtihan vesilesidir. Dolayısıyla Müslümanlar, İslâm'ın hükümlerine sadakatle bağlı kaldıkları, onları koruyup yaşattıkları ölçüde iyi Müslüman olabilirler. Bununla birlikte dinin emir ve yasakları, pek çok âyet ve hadiste hatırlatıldığı üzere belli aklî gerekçelere, mâkul izah ve ölçülere de sahiptir. Bu sebeple, İslâm hukukçuları hem şâriin faiz yasağını daha iyi anlamak, hem de faiz yasağının mahiyet ve kapsamı konusunda objektif kriterler belirleyebilmek için bu yasağın sebep ve illetinin ne olduğu konusu üzerinde geniş biçimde durmuşlardır.

İslam hukukçularının faiz konusundaki tartışmaları, insanların genellikle bildikleri ve eskiden beri uygulana gelen borç faizi konusunda değil, ilk olarak Hz. Peygamber'in hadislerine konu olan ve bu hadislerde faizin yeni bir türü olarak açıklanan alış-veriş faizi konusunda odaklaşmıştır.

Güvenilir hadis kaynaklarının hemen hemen hepsinde geçen³⁶² “emval-i ribevîyye” hakkındaki hadisler, özellikle de Ubâde b. Sâmit ve Ebû Saîd el-Hudrî tarafından rivayet edilen ve “eşya-yı sitte” yani “altı eşya” hadisi olarak meşhur olan hadis, mezhep imamlarının, faizle ilgili mütalaalarının hareket noktasını oluşturmuştur.

Ubâde b. Sâmit'ten rivayet edilen hadis:

“ *Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, misli misline*

³⁶² Bkz. Selman Başaran, **Bütün Yönleriyle Faiz Hadisleri**, İlim ve Kültür yay., Bursa, 1986.

birbirine eşit ve peşin olarak satılırlar. Malların sınıfları değişirse, peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın.”³⁶³

Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayet edilen hadis:

“Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, misli misline birbirine eşit ve peşin olur. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Bu konuda alan da veren de birdir.”³⁶⁴

Hiz. Peygamber, rivayet açısından birbirinin farklı versiyonu olan bu hadislerde, saydığı altı eşya olan altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzun birbirleriyle mübadelesinde hangi şartlarda faizin tahakkuk edeceğini açıklamıştır.

Bu altı eşyada faizin cereyan edeceğine dair Müslümanlar arasında fikir birliği bulunmasına rağmen, hadislerdeki faiz yasağının bu altı eşyaya münhasır olup olmadığı konusu, İslam bilginleri arasında, bu konudaki ilk ihtilafların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hususiyetle mezhep imamaları arasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları, beraberinde şu soruları gündeme getirmiştir:

“Acaba faiz yalnız bu altı eşyada mı ortaya çıkar?” yoksa “Bu altı eşya o günün şartlarında en çok mübadele edilen ve diğer mallar için de ölçü olabilecek özellikler taşıdığı için örnek olarak mı zikredilmiş.”

İlk fikir ayrılıklarının yaşandığı bu ihtilaflı süreçte, Zâhirî mezhebi ve Mesrûk b. el-Ecdâ (v. 63/683), eş-Şa’bî (v. 103/721), Tavus b. Keysân (v. 106/724), Katâde b. Di’âme (117/705), Osman el-Bettî (v. 145/760), İbn Akîl (v. 513/1119)³⁶⁵ gibi İslam bilginleri, faizin sadece bu altı eşyada meydana geleceği iddiasıyla ortaya

³⁶³ Müslim, Müsâkât, 81; Tirmizî, Büyû’, 23

³⁶⁴ Müslim, Müsâkât, 82

³⁶⁵ İbnü'l-Hümâm, a.g.e., VII/5

çıktılar. Onlara göre faiz, sadece bu altı eşyanın peşin ya da veresiye mübadelelerinde ortaya çıkar.³⁶⁶

Diğer yandan aralarında dört büyük mezhebin mensuplarının da bulunduğu çoğu İslam bilginine göre ise hadislerdeki faiz yasağı, bu altı eşyaya özgü değildir. Bu altı eşya örnek olarak verilmiştir ve kıyas yapılarak, faiz yasağı diğer pek çok eşyaya da uygulanmalıdır.

Burada hemen belirtmelidir ki, hadiste faiz yasağı için model ve maddî vâkıa olarak ele alınan maddelerden çok, bu yasağın konmasındaki amacın iyi belirlenip bu amacın bütün ticarî ilişkilerde korunması daha önemlidir. Bu sebeple faiz yasağını hadiste zikredilen mal ve mübadele şekillerine hasretmek, faizi çok dar kalıplara oturtup, faize vesile olabilecek birçok yolu açık bırakmak olacaktır. Özellikle Zâhirî mezhebinin bu konudaki lafızcı yaklaşımı bir yana bırakılırsa, İslam bilginlerinin büyük çoğunluğunun, faiz yasağının illeti üzerinde yoğun biçimde fikir üretme ihtiyacını duymaları bu düşüncüyü desteklemektedir.

A. Faiz Yasağını Hadislerle Sınırlı Tutanlara Göre Faizin İleti

1. Osman el-Bettî (ö.45/760)'ye Göre Faizin İleti

Kıyası delil olarak kabul eden Osman el-Bettî, faiz konusunda farklı davranarak kıyas yapmaktan kaçınmıştır. Ona göre kıyas yapabilmek için, kıyasa temel olan ayet ve hadisin belirttiği hükmün, bir illete dayalı olduğuna dair delil bulunmalıdır. Osman el-Bettî, faiz konusunda böyle bir delil bulamamıştır. Ayrıca o,

³⁶⁶ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 103

kıyas yapmanın sayı'yı ortadan kaldıracığını düşünmektedir. Zira hadislerde adet olarak altı eşyadan bahsedilmektedir. Eğer kıyas yapılacak olursa bu sayı artar. Osman el-Bettî'ye göre, borçtan elde edilen faizle hadislerdeki altı eşyanın bazı satış şekillerinden doğan faiz dışında faiz yoktur.³⁶⁷

2. Zahirî Mezhebine Göre Faizin İlleti

İslam hukukunun tek kaynağının nasslar, yani Kur'an ve Sünnet olduğunu iddia eden ve hükümler üzerinde re'yin mümkün olmayacağını savunan, dolayısıyla kıyası fikhî anlayışlarında delil saymayan Zâhirî mezhebine mensup âlimler; faizle ilgili ayet ve hadislerin kapsamını dar tutmuşlar, yöntemleri gereği kıyas yapmayarak ayet ve hadislerin kapsamını genişletmemişlerdir.

Mezhebin en büyük ve meşhur âlimi olan İbn Hazm (v. 456/1064), faiz konusunda kıyas yapmamalarının gerekçesini şöyle izah etmiştir:

“Allah, alım satımı helal, faizli işlemi haram kıldığına göre; faiz yasağından kaçınabilmek için faizli işlemin ne olduğunu bilmek farz olur. Ayet bu konuda şöyle der: ‘Allah, neyi haram kıldıysa onu size açık açık bildirmiştir. Çaresiz ona muhtaç kalırsanız başka.’³⁶⁸

Peygamber tarafından bize, faiz veya haram olarak açıklanan ne varsa, o faizdir ve haramdır. Haramlığını açıkça bildirmediği şey de helaldir. Çünkü Allah'ın haram kıldığıнын; kendisi yahut peygamberi tarafından açıklanmaması gibi bir durum olsaydı, O'nun ayetteki şu sözü yalan olurdu:

³⁶⁷ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 97

³⁶⁸ En'am, 119

‘Allah, neyi haram kıldıysa onu size açık açık bildirmiştir. Çaresiz ona muhtaç kalırsanız başka.’ Böyle bir durumda peygamber de Rabbine isyan etmiş sayılırdı. Zira o, Allah’ın açıklama emrini yerine getirmemiş olurdu. Böyle bir şeyin olasılığını mümkün görenin kâfir olacağı kesindir.”³⁶⁹

İbn Hazm, yine faiz hakkında şunları der:

“Faiz, peşin ve veresiye alım satımda ve borçta olur. Peşin ve veresiye alım satımdaki faiz yalnız bu altı maddede tahakkuk eder. Ancak her türlü malın borçlanmasında faiz olabilir. Borçlunun daha fazla, daha az ya da bir başka cinsten ödemede bulunması şartıyla herhangi bir şeyi borç vermek asla helal değildir. Ancak borç verilen malın cinsinden ve borç miktarı kadar alınabilir.”³⁷⁰

B. Hadislerdeki Yasağı Genişletenlere Göre Faizin İleti

Umumiyetle İslam bilginlerinin çoğu, faizin kapsamını hadislerle sınırlı tutmamışlar, aksine kıyas yoluyla daha da genişletmişlerdir. Bu konuda Hanefîlerin büyük fakihlerinden biri olan Serahsî (v. 483/1090) şöyle der:

“Eğer kıyas yapmaya engel bir durum söz konusu değilse, büyük fakihler nasslar üzerine kıyas yapmakta bir beis görmezler. Zaten faiz konusunda kıyas yapmanın caiz olduğuna dair delil de mevcuttur. Zira Mâlik b. Enes ile İshak b. İbrahim el-Hanzalî faiz hadisine şu rivayeti eklemişlerdir: ‘Ölçülen ve tartılan her şey bunun gibidir.’ Bu söz, faiz hükmünün diğer mallara da geçeceğinin açık bir

³⁶⁹ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zâhiri İbn Hazm (v. 456/1064), **el-Muhalla** ; thk.

Abdurrahman Ceziri, İdaretü’t-Tıbaati’l-Müniriyye, Kahire, 1349, VII/138 ; Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 97

³⁷⁰ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 103

delilidir. Hem zaten hadislerde, 'faize konu olan mallar bu altı tanedir' diye bir şey de yoktur. Sadece faizin bu altı mal ile ilgili hükmü ortaya konmuştur. O halde hükmün dayandığı illeti bulmaya çalışmak bu altı malın hükmünü ortadan kaldırmaz. İşte bu yüzden kıyas yapmayı tercih etmiş oluyoruz. Hadislerde geçen altı maddeye gelince, bunların özellikle zikredilmesi; o dönemdeki muamelelerin daha çok bunlarla olmasından dolayıdır.'³⁷¹

Faizin kapsamını kıyas yoluyla genişleten İslam bilginleri, faizin nerelerde cereyan edeceği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu farklı görüşler, faiz hükmüne esas teşkil eden ve her mezhepçe kabul edilen faiz illetinin farklı şekillerde tespitinden meydana gelmektedir.

Bu bölümde faizin illeti ve oluşum şekli ile ilgili İslam bilginlerinin yorumlarına yer vereceğiz. Bunu yaparken konuyu mezhepler kapsamında ele alacağız. Zira İslam bilginlerinin, faizin illeti ile ilgili yorumlarını ayrı ayrı ele almak çok zor ve zahmetli görünmektedir.

Yine bu bölümde faizin illetiyle ilgili mezheplerin görüşlerini iki kısımda ele alacağız. Birinci kısımda "altın ve gümüşün illetine", ikinci kısımda ise "buğday, arpa, hurma ve tuzun illetine" değineceğiz. Nitekim altı eşyayla ilgili hadislerde Hz. Peygamber'in, faize konu olan malları sayarken ilk iki sırada zikrettiği altın ve gümüş, taşıdıkları "değer" ya da "para" vasfından dolayı bütün mezhepler tarafından diğer dört eşyaya göre farklı bir sınıf olarak kabul edilmiş ve illet tespitinde de bu sınıf farkı dikkate alınmıştır.

³⁷¹ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî (v. 483/1090), **el-Mebsût**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1989, XII/112-113

1. Hanefîlere Göre Faizin İletî

Hanefî mezhebine göre faiz, mübadeleli akitlerde taraflardan biri lehine şart koşulan karşılıksız fazlalıktır.³⁷² Tariflerinde, satış yerine “mübadele” kavramını kullanarak borçtan elde edilen geliri de faiz kapsamına sokmuşlar,³⁷³ diğer yandan “mübadeleli akit” kavramını kullanarak da hibe’yi faizin dışında bırakmışlardır.³⁷⁴

Hanefîler, faize konu olan altı eşya ile ilgili hadislerde; faiz hükmüne esas teşkil eden iki ana illet belirlemişlerdir. Bunlardan birincisi “جنس / cins”, diğeri de “قدر / kadr” illetidir.³⁷⁵

Hanefîler, “cins” illetini, hadislerde geçen “Altına altın, gümüşe gümüş, buğdaya buğday, arpaya arpa, hurmaya hurma, tuza tuz...” şeklindeki ifadelerden çıkarmışlardır.

Yine “kadr” illetini, hadislerde geçen “misli misline...” ifadesinden çıkarmışlardır. Ayrıca “kadr” illetinin de “vezn” ve “keyl”den meydana geldiğini ilgili hadislerde geçen “وزنا بوزن / tartıya tartı” ve “كيل بكيل / ölçek ölçeğe” ifadelerine dayandırmışlardır.³⁷⁶

³⁷² Merginânî, a.g.e., III/102

³⁷³ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 101

³⁷⁴ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşki İbn Âbidîn (v. 1252/1836), **Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar**, çev. Ahmed Dâvûdoğlu, Şamil Yayınevi, İst., 1982, XI/110

³⁷⁵ İbn Âbidîn, a.g.e., XI/119

³⁷⁶ Es'ad Muhammed Saîd Sâğircî, **el-Fıkhü'l-Hanefî ve Edilletühu**, Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, Dımaşk, 2000/1420, II/49

Kısaca ifade etmek gerekirse, Hanefilere göre faizin haram oluşunun illeti, cins ile birlikte kadr'dır. Kadr ifadesinden ölçek ve tartıyla satılma kastedilmektedir.

O halde ölçülen veya tartılan cinsten olan herhangi bir şey kendi cinsi ile satıldığı zaman eğer biri diğerinden fazla olursa, satış faiz olur ki buda haramdır. Çünkü faize konu olan altı eşya ile ilgili hadis-i şerif, eşitliği, satışın şartı olarak öngörmüştür. Hadisi söylemekten maksat da budur. Çünkü hadisle, ya satışın gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Veya halkın mallarını zâyi olmaktan korumak istenmiş ya da malı hemen teslim etmek suretiyle faydanın tamamlanması amaçlanmıştır. Eşitlik şartı bulunmaması halinde ise caiz olmayan faiz meydana gelir. İki şey arasındaki eşitlik, hem şekil ve hem de mahiyet bakımından olmalıdır. Nitekim burada miktar eşitliği sağlarken, aynı cinsten olmaları da mahiyette eşitliği sağlamaktadır.³⁷⁷ Bunlardaki eşitsizlik ise faize neden olmaktadır. Çünkü faiz, satış akdinde şart koşulan bedelin dışında, değiş-tokuşta taraflardan biri lehine sağlanan fazlalıktır.³⁷⁸

Yine Hanefilere göre, mübadele esnasında vasıfta eşitlik şart değildir. Mesela aynı miktarda taze hurma verip yerine bayat hurma almak ya da aynı miktarda kaliteli pirinç verip yerine kırık pirinç almak caizdir. Çünkü örf bakımından bu bir eşitsizlik sayılmamaktadır. Zaten vasıfta eşitliğin şart koşulması, satışları yapılamaz hale getirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber de bu konuda, “İyisi ve kötüsü aynıdır” buyurmuştur.³⁷⁹

³⁷⁷ Sâğircî, a.g.e., II/50

³⁷⁸ Merginânî, a.g.e., III/103

³⁷⁹ Merginânî, a.g.e., III/104

Ayrıca Hanefiler, ölçülemeyecek kadar az olan bir yiyecek maddesinde faizin gerçekleşmeyeceğini söylerler.³⁸⁰ Mesela, bir avucu iki avuca; bir elmayı da iki elmaya satmak caizdir. Çünkü eşitlik, ölçü ve tartı ile sağlanır. Burada ise ölçü ve tartı bulunmadığından fazlalık gerçekleşmez.³⁸¹

Hanefilerin savundukları bir diğer görüş de şudur: Hz. Peygamber'in, ölçülerek fazla ve eksik verilmesinin caiz olmadığını açıkladığı her şey devamlı olarak ölçü malıdır.³⁸² Yine Hz. Peygamber'in, tartılarak fazla ve eksik verilmesinin caiz olmadığını açıkladığı her şey de devamlı olarak tartı malıdır. Halk bunlarda ölçü yahut tartı metodunu bıraksa bile durum değişmez. Çünkü nass, örften daha kuvvetli bir delildir. Kuvvetli ise zayıf için bırakılamaz.³⁸³

Hanefilere göre alış-veriş faizi, “ribe’l-fadl” ve “ribe’n-nesie” olmak üzere iki çeşittir. Onlara göre, faize sebep olan fazlalık ya miktarda ya da zamanda olur. Miktar fazlalığı yoluyla oluşan faize “ribe’l-fadl”, vade yoluyla oluşan faize de “ribe’n-nesie” denir.

Hanefilere göre altın ve gümüşte faizin illeti, cins ve tartı(vezn) birliğidir.³⁸⁴ Dolayısıyla altın altınla veya gümüş gümüşle mübadele edildiğinde fazlalık faizine engel olmak için miktarların eşit ağırlıkta olması gerekir. Aynı şekilde veresiye faizinin meydana gelmemesi için de mübadelenin peşin olması, teslim ve tesellümün de aynı mecliste vuku bulması gerekmektedir.

³⁸⁰ İbn Rüşd, a.g.e., II/175

³⁸¹ Merginânî, a.g.e., III/104

³⁸² İbn Âbidîn, a.g.e., XI/135

³⁸³ Merginânî, a.g.e., III/105

³⁸⁴ Ebû Şehbe, a.g.e., s. 16

Eğer cinsler farklı olursa yani altın gümüşle veya gümüş altınla değiştirilecekse, peşin mübadelede miktarlar farklı olabilir. Fakat eşit miktarlarda dahi olsa, farklı cinslerin veresiye mübadelesi veresiye faizine neden olur.

Diğer taraftan Hanefî mezhebinde, hepsi de tartıya tabi olduğu halde ve dolayısıyla aralarında faize sebep olan illet birliği bulunduğu halde altın ve gümüş; demir, bakır ve pamuk gibi maddelerle peşin yahut veresiye mübadele edilebilir. İbnü'l-Hümâm, bu durumu şöyle açıklar:

“Altından basılı dinar ve gümüşten basılı dirhem, tartıyla alınıp satılan diğer mallardan sureten, manen ve hükmen farklıdır. Dinar ve dirhemler “sancat” denilen ağırlık birimleriyle, diğer mallar da “men”³⁸⁵ ile tartılırlar. Dinar ve dirhem tayinle taayyün etmediği halde; diğer mallar tayinle taayyün eder.”³⁸⁶

Hanefilere göre fazlalık faizi (ribe'l-fadl), mezruatta (uzunluk olarak ölçülebilen) ve adediyatta (sayılabilen) cereyan etmez.³⁸⁷ Çünkü onların illet olarak tespit ettikleri “kile” ve “tartı”nın dışındaki ölçü birimleri faize konu olmazlar. Mesela bir metre kumaş ile iki metre kumaş, on yumurta ile on beş yumurta peşin olarak mübadele edilebilirler.

İşte bundan dolayı Ebû Hanife (v. 150/767) ve Ebû Yusuf (v. 183/798), bir felsin³⁸⁸ iki fels ile mübadelesini caiz görmüştür. Çünkü bunlar tartı ile değil sayı ile işlem görürler. İmam Muhammed (v. 189/805) ise bu konuda farklı bir yaklaşım göstermiştir. Ona göre felslerde para vasfı vardır ve felsler, teamül gereği para

³⁸⁵ Men, 260 dirhemlik bir ölçüdür. 773.5 grama tekabül eder. Ayrıca dört men, bir sa'dır. (bkz. Yakub b. İbrahim b. Habib el-Kûfî Ebû Yusuf (v. 182/798), **Kitâbu'l-Harac**, çev. Muhammed Ataullah, Akçağ yay., İst. 1982, s. 467)

³⁸⁶ İbnü'l-Hümâm, a.g.e., V/274

³⁸⁷ Bilmen, a.g.e., VI/106 406. md.

³⁸⁸ Bakır para.

olmuştur.³⁸⁹ Bir felse iki felse satmak, bir dirhemi iki dirheme satmak gibidir.³⁹⁰ Felsler revaçta olup kabul gördükleri müddetçe altın ve gümüşün görevini yapıyorlar demektir.³⁹¹

Hanefilere göre buğday, arpa, hurma ve tuzda faiz illeti cins ile birlikte keyl'dir.³⁹² Dolayısıyla hacim ölçüsüyle işlem gören keylî mallar, kendi cinsleriyle satıldıkları zaman mübadelenin peşin ve miktarların eşit olması gerekir. Mesela bir kile ekmeklik buğday ancak bir kile makarnalık buğdayla peşin olmak kaydıyla mübadele edilebilir. Eğer değişimi yapılacak keylî malların cinsleri farklıysa, mübadelenin peşin olması şartıyla miktarların eşit olması gerekmez. Mesela bir kile buğday, iki kile arpayla peşin olarak değiştirilebilir.

Ölçüye tabi olan keylî malların kendi aralarındaki peşin mübadelelerinde bedellerden birindeki fazlalık ribe'l-fadla neden olur. Mesela beş kile ekmeklik buğdayı, üç kile makarnalık buğdayla mübadele etmek gibi. Yine keylî malların, cinsleri ister aynı ister farklı olsun, bedellerden birinin vadeli olduğu mübadelelerde ribe'n-nesie meydana gelir. Mesela iki kile buğdayı vadeli olarak dört kile buğdayla mübadele etmek gibi.

Diğer taraftan hadislerde zikredilen keylî mallara kıyasla, mercimek, mısır, nohut, pirinç gibi hububatın yanı sıra gıda maddesi olmasa da kına, kireç gibi hacim hesabıyla ölçülen keylî mallarda da faiz cereyan eder.³⁹³

³⁸⁹ Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefi Kâsânî (v. 587/1191), **Bedaiü's-Sanai' fî Tertibi's-Şerai'**, thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdülmevcut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997/1418, VII/92-93

³⁹⁰ Merginânî, a.g.e., III/107

³⁹¹ İbn Âbidîn, a.g.e., XI/131

³⁹² Ebû Şehbe, a.g.e., s. 16

³⁹³ Merginânî, a.g.e., III/104-105

2. Şâfiîlere Göre Faizin İleti

Şâfiî mezhebine göre faiz, belli malları, akit sırasında şer'i ölçekle eşitliği bilinmeden peşin veya bedellerden her ikisi yahut biri veresiye olmak üzere değiştirmek için yapılan sözleşmedir.³⁹⁴

Tarifte geçen belli mallar, kendinde faiz illeti bulunan mallardır. Bunlara ribevî mal denir. Şer'i ölçek ise Hanefilerde olduğu gibi vezn(tartı) ve keyl(ölçek)'dir.³⁹⁵

Şâfiî mezhebine göre faiz, altında, gümüşte ve yiyeceklerde cereyan eder.³⁹⁶ Altı mal ile ilgili hadiste hükmün illeti, değer ölçülerinde değer, yiyeceklerde ise yiyecek olmalarıdır. Faizin tahakkuku için cins birliği şarttır. Yani malların aynı cinsten olmaları gerekir. Faizden kurtulmak için de eşitliğe dikkat etmek gereklidir.³⁹⁷

İmam Şâfiî'ye göre, Hz. Peygamber altı mal hadisinde, satışın caiz olması için malların peşin ve eşit(misli misline) olmalarını şart koşturmuştur. Koşulan her iki şart da, tıpkı nikâhtaki şahitlik şartı gibi tehlike ve değer üstünlüğünden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle faizin haram oluşunun da anılan tehlike ve değer üstünlüğüyle mütenasip olan bir illete dayanması gerekir. Bu illet, insanların yaşamlarının bağlı olduğu "yiyecek olma" ile maslahatların kaynağı olan paraların varlığı için gerekli olan "değer olma" vasıflarıdır. Bir hüküm illetiyle beraber var olduğu gibi, şartıyla beraber de var olabilir.³⁹⁸

³⁹⁴ Zeme, a.g.e., s. 31 ; Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 112

³⁹⁵ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 112

³⁹⁶ Ebû Şehbe, a.g.e., s. 17

³⁹⁷ Merginânî, a.g.e., III/103

³⁹⁸ Merginânî, a.g.e., III/103

Şâfiîler, altın ve gümüşte faiz illetini, para(semen) olma vasfı olarak kabul etmişlerdir. Hadiste geçen altın ve gümüş, para olma özelliklerinde(semeniyyet) dolayı faize konu olmuşlardır. Çünkü semeniyyet, ihtiyaçların karşılanması için temel teşkil eden malların varlığının şartıdır. Yani para, muamelelerin temelini oluşturur. Dolayısıyla altın ve gümüş her şeyin değer ölçüsüdür ve bu yüzden onlara yiyecekler ve yiyecek olmayanlar kıyas edilemez. Ayrıca altın ve gümüşün külçe veya işlenmiş olmaları arasında da bir fark yoktur. Mesela bir kişi beş gram altınla, işçilik değeri ondan daha fazla olan aynı ağırlıktaki bir takıyı satın alsa geçerli bir alışveriş yapmış olur.³⁹⁹

Şâfiîlere göre hadiste geçen buğday, arpa, hurma ve tuz, yiyecek (طعم / tu'm) oldukları için faize konu olmuşlardır. Çünkü insan hayatı yiyeceğe bağlıdır. Ayrıca “طعام / taam” kelimesi طعم / tu'm kelimesinden türetilmiştir. Bir hükmün türetilmiş bir kelimeye bağlanması, o kelimenin köküyle ilgisini gösterir.⁴⁰⁰ Şöyle ki, “*Hırsız erkek ve hırsız kadının yaptıklarına karşılık Allah tarafından bir ceza olarak; ellerini kesin. Ve Allah; Aziz'dir, Hakim'dir*”⁴⁰¹ ayet-i kerimesinde olduğu gibi, sıfatlı bir isme bir hüküm verildiği zaman, o hükme o sıfatın sebep olduğu anlaşılır. Nitekim zikredilen ayette, el kesme hükmü hırsızlık yapan kimseye verildiği için, el kesme sebebinin hırsızlık olduğu anlaşılmaktadır. Burada durum aynıdır. Zira Ma'mer b. Abdullah'tan rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber, bir hadisinde: “*Taama*

³⁹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas Şafîi (v. 204/820), **el-Ümm (Mevsuatü'l-İmam eş-Şafîi)**, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1422/2001, III/305-306

⁴⁰⁰ Ebu'l-Beka Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa Demirî (v. 808/1405), **en-Necmü'l-Vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc (Şerhu Minhâci't-Tâlibin li'n-Nevevî)**, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 2004, IV/58-59 ; Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s.113

⁴⁰¹ Mâide, 38

karşılık taam misli mislinedir”⁴⁰² buyurmuştur. Bu hadiste eşit miktarda olma hükmü yiyecek maddelerine verildiği için, yiyecek maddesi olmak bu hükme sebep olmuştur.⁴⁰³

Şâfiîlere göre yiyecek olma özelliğinden maksat, âdet olarak yenebilen ve insan vücuduna faydalı olan her şeydir. Yiyecekler ya “iktıyat” ya “tefekkül” ya da “tedavi” için elde edilir.⁴⁰⁴

İktıyat, âdeten yenilmek için toplanan şeylere denir. Mesela arpa ve pirinç gibi.

Tefekkül, tatlandırıcı, tamamlayıcı ya da aperatif olarak elde edilen yiyeceklere denir. Mesela salata, hoşaf ve meyve gibi.

Tedavi maksadıyla kullanılan yiyeceklerde mevcuttur. Mesela tuz ve baharat gibi.

Şâfiîlere göre, altın ve gümüşte faiz illeti onların para vasfı taşımalarıdır. Bunun yanında para, ister basılı olsun ister olmasın altın ve gümüşdür. Parada faiz illeti, paralık özelliğinin kendinden kaynaklanması ve özde(cevheriyyet’üs-semen) bulunmasıdır. Dolayısıyla tedavülde olsalar dahi altın ve gümüş dışındaki paralar, faize konu olmazlar. Mesela felslerden birini, diğeri karşılığında fazlaya satmak caizdir.⁴⁰⁵

Hadislerde geçen altı mal ve onlara kıyasla faize konu olan diğeri mallar arasındaki eşitlik; hacim ölçüsüyle işlem görenlerde kileyle, ağırlık ölçüsüyle işlem görenlerde ise tartıyla tespit edilir. Faize konu olan bir malın, kileyle mi yoksa

⁴⁰² Müslim, Müsâkât, 93

⁴⁰³ İbn Rüşd, a.g.e., II/176

⁴⁰⁴ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 114

⁴⁰⁵ Demirî, a.g.e., IV/66 ; Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 114-115

tartıyla mı işlem gördüğü hususu; Hz. Peygamber dönemindeki Hicaz halkının yaygın âdetine göre tespit edilir. Bu şekilde bir tespit yapılamazsa, alım-satım akdinin yapıldığı bölgenin örfü dikkate alınır.⁴⁰⁶

Hadislerde geçen altı mal ve onlara kıyasla diğer mallar, kendi cinsleriyle mübadele edildiklerinde faize konu olmamaları için üç şart aranır:

1. Hulûl: Mübadele yapılırken malların hazır bulunması.
2. Mümâselet: Mübadele anında bedellerin eşit olduğunun bilinmesi.
3. Tekâbuz: Mübadele yapılan yerden ayrılmadan önce malların teslim ve tesellümünün tamamlanması.⁴⁰⁷

Hadislerde geçen altı mal ve onlara kıyasla diğer mallar, diğer bir cinsle mübadele edildiklerinde faize konu olmamaları için üç şart aranır:

1. Hulûl: Mübadele yapılırken malların hazır bulunması.
2. Tekâbuz: Mübadele yapılan yerden ayrılmadan önce malların teslim ve tesellümünün tamamlanması.⁴⁰⁸

Mübadele edilen mallarda faiz illetlerinden ortak bir illet bulunmadığı takdirde mübadelede herhangi bir şey şart koşulmaz.⁴⁰⁹

İmam Şâfiî, el-Ümm’de üç çeşit faizden bahseder.⁴¹⁰

1. Ribe’l-Fadl (Fazlalık Faizi) : Faize konu olan bir malın kendi cinsinden bir mal ile mübadelesi esnasında bedellerden birindeki fazlalık “ribe’l-fadl” olur.

2. Ribe’n-Nesie (Veresiye Faizi) : Faize konu olan iki maldan birini, diğerine karşı vadeli olarak mübadele etmek “ribe’n-nesie”ye sebep olur.

⁴⁰⁶ Demiri, a.g.e., IV/64-65 ; Bayındır, **Para, Faiz Ve İslam**, s. 134

⁴⁰⁷ Demiri, a.g.e., IV/59 ; Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 116-117

⁴⁰⁸ Demiri, a.g.e., IV/62 ; Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 116-117

⁴⁰⁹ Bayındır, **Para, Faiz Ve İslam**, s. 135

⁴¹⁰ İbn Âbidîn, a.g.e., XI/123

3. Ribe'l-Yed (Ele Geçirme Faizi) : Faize konu olan iki malın mübadelesinde mallardan birinin veyahut ikisinin kabzedilmeden değiştirilmesinde “ribe'l-yed” gerçekleşir.⁴¹¹

Şâfiîlere göre “ribe'l-yed” ve “ribe'n-nesie”, ancak cinsleri farklı iki bedelde olur. Bu iki faiz türü arasındaki fark şudur: “Ribe'l-yed” kabzın ertelenmesi; “ribe'n-nesie” ise akitte kısa dahi olsa vadenin söz konusu edilmesi ile hak etmenin ertelenmesidir.⁴¹²

3. Malikîlere Göre Faizin İlleti

Malikîlere göre faizin iki illeti vardır. Bunlardan birincisi “ثمنية / semeniyyet” yani nakdîlik, ikincisi ise “طعمية / tu'miyet” yani yiyecek olma özelliğidir. Her ne kadar Malikîlerin tespit ettikleri illetler, Şâfiîlerinkiyle aynı gibi görünse de aralarında bazı farklar vardır.

Şöyle ki, Malikîler semeniyyet yerine “galibiyyetü's-semeniyyet” terimini kullanırlar. Yani bir paranın faize konu olması için para olma özelliğinin ağırlıklı olarak onun özünde bulunması gerekir. Bu da ancak altın ve gümüşte olur. Bu konuda altın ve gümüşe başka bir şey kıyaslanamaz.

Yukarıdaki görüş, Malikîlerin meşhur olan görüşüdür. Meşhur olmayan görüşlerine göre ise, bir şeyin para olarak tedavülde olması, onun faize konu olması için yeterlidir. Buna göre bakır ve kâğıt paraların da içinde bulunduğu bütün paralar, ribevî mallardandır.⁴¹³

⁴¹¹ Şâfiî, **el-Ümm**, III/307

⁴¹² Zühaylî, a.g.e., V/500

⁴¹³ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 123

Görüldüğü gibi Malikîler, meşhur olmayan görüşlerinde altın ve gümüşte faiz illeti olarak, “mutlaku’s-semeniyyet” yani mutlak anlamda para olma vasfını tespit etmişlerdir. Bunu da İmam Mâlik’in (v. 179/795) şu sözlerine dayandırırılar:

“Felsleri, altın ve gümüşle değiştirirken ödemeyi bir an bile geciktirmekte hayır yoktur. Şayet insanlar, belli bir değeri temsil etmek üzere basılmış deri parçalarını para gibi kullansalar, onlarla altın ve gümüş alırken bir anlık gecikmeyi mekruh sayarım”

“Bir felse, iki felse satmak caiz değildir. Felslerle altın, gümüş veya dinarları değiştiren küçük bir gecikme caiz değildir.”⁴¹⁴

Malikîler buğday, arpa, hurma ve tuzda faizin haram kılınışı illetinin tu’miyet olduğunu şu sözleriyle delillendirirler: “Haram kılma hükmü, faizden manası anlaşılabilir bir şeydir. Bu da insanların birbirlerini aldatmamaları ve malların korunmasıdır.”⁴¹⁵

Malikîlere göre tu’miyet illeti ise, fazlalık faizi ile nesie faizi arasında farklılık gösterir.

Fazlalık faizinin haram kılınışı illeti, yiyecek olan şeyin gıda olması ve saklanabilmesidir.⁴¹⁶ Gıda olmasından maksat, insan bünyesini ayakta tutmaya yarayacak şekilde besleyici olmasıdır. Mesela hurma, kuru üzüm, et, süt gibi. Ayrıca gıda maddelerini lezzetlendiren şeyler de bu kapsama girer. Mesela tuz, sirke, soğan, baharat gibi. Saklanabilmesinden maksat da, bir süre bekletilmekle bozulmamasıdır. Zahir görüşüne göre de bu sürenin sınırı yoktur.⁴¹⁷ Ayrıca ilaçlar gıda maddesi tanımına

⁴¹⁴ Abdüsselam b. Saîd Tenuhi Sahnûn (240/854), **el-Müdevvenetü'l-Kübra**, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire, 1323, III/395-396 (Dış kapakta yazar adı: Malik b. Enes) ; Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 123

⁴¹⁵ Zühaylî, a.g.e., V/510

⁴¹⁶ İbn Rüşd, a.g.e., II/174

⁴¹⁷ Zühaylî, a.g.e., V/509

girmez.⁴¹⁸ Dolayısıyla besleyici olan ve saklanabilen gıdalar kendi cinsleriyle mübadele edilirse, bedellerin peşin ve eşit miktarlarda olması gerekir. Eğer gıda olarak saklanamayan iki yiyecek aynı cins de olsalar, birbirinden fazla olarak mübadele edilebilirler.⁴¹⁹

Nesie faizinin haram kılınış illeti ise, sadece yiyecek oluşudur. Bu yiyeceğin gıda olması yahut saklanabilen bir yiyecek olması önemli değildir.⁴²⁰ Dolayısıyla yiyeceklerin veresiye mübadelelerinde ribe'n-nesie cereyan eder. Ayrıca her çeşit eşyayı da kendi cinsiyle veresiye bire iki değiştirmek ribe'n-nesie'dir.⁴²¹

Malikîlerde faiz illeti olarak, saklanan gıda maddesi olma kriterinin kabul edilişi ve bu malların hiçbir şekilde veresiye mübadelelerinin caiz görülmemesi, insanların zaruri ihtiyacı olan bu malların veresiye mübadele yoluyla piyasadan çekilmelerinin engellenerek ihtiyaç halinde her an bulunabilmesini sağlamak niyetine ma'tuf olduğu anlaşılmaktadır.⁴²²

4. Hanbelîlere Göre Faizin İleti

Hanbelîlere göre menfaat sağlayan her ödünç haramdır. Borçlunun alacaklıyı, evinde kira almadan ya da düşük kira ile oturtması; kullansın diye hayvanını vermesi; borç aldığı şeyden daha iyisini ödemesi vb. caiz değildir. Borcu ödmeden alacaklıya hediye verilmesi de caiz değildir.

Hanbelîlerden İbn Kayyim, faizi iki kısma ayırır: 1. Celi 2. Hafi

⁴¹⁸ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 124

⁴¹⁹ İbn Rüşd, a.g.e., II/175

⁴²⁰ Zühaylî, a.g.e., s. 509

⁴²¹ Bayındır, **Para, Faiz Ve İslam**, s. 135

⁴²² Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 110

1. Celi: Bununla ribe'n-nesie'yi kasteder. Tarifini de “borcu erteleme karşılığında malı ziyade etmek” olarak yapar.⁴²³

2. Hafî: Bununla da ribe'l-fadl'ı kasteder. Ona göre ribe'l-fadl, ribe'n-nesie'ye sebep olduğundan dolayı yasaklanmıştır. Bir başka deyişle, ribe'l-fadl'ın haram kılınışı, ribe'n-nesie'ye mani olmak içindir.⁴²⁴

İbn Kudâme, Ahmed b. Hanbel (v. 241/855)'den faizin illetleri konusunda üç ayrı görüş nakledildiğini söyler.⁴²⁵ Bunlardan birincisi Hanefî mezhebine uygun, ikincisi Şâfiî ve Malikî mezheplerine yakın, üçüncüsü ise farklıdır. Mezhebin esas görüşü Hanefî mezhebine uygun olanıdır.⁴²⁶

1. Hanefî Mezhebine Uygun Görüş: Buna göre, cins birliği ile birlikte keyl yahut vezn faizin illetidir.⁴²⁷ Zira cins, içerikteki (manen) eşitliği sağlar. Keyl ve vezn ise, görünüşteki eşitliği sağlar.⁴²⁸

Hanbelîlerin Hanefî mezhebine uymayan görüşleri de vardır:

a. Faize konu bir şeyi kendi cinsiyle değiştirken birinin veya ikisinin yanına başka bir şey koymak caiz olmaz. Mesela bir ölçek acve hurması ile bir dirhem, yine bir ölçek acve hurması ile bir dirheme karşılık satılamaz.

b. Tedavüldeki felslerle altın veya gümüş alınacaksa hulûl ve tekâbuz şart olur.

c. Ana maddesi tartı ile işlem gördüğü için bir fels iki felse satılamaz.⁴²⁹

⁴²³ Zeme, a.g.e., s. 31

⁴²⁴ Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350), **Zâdu'l- Meâd**, çev. Muzaffer Can, Cantaş Yayınları, İst., 1991, IV/1695

⁴²⁵ Muhammed Ramiz Abdulfettah Azizi, **Tahrimü'r-Riba fi'l-İslam ve'd-Diyâneteyni'l-Yehûdiyye ve'l-Mesîhiyye**, Dâru'l-Furkan, Amman, 2004, s. 261

⁴²⁶ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 126

⁴²⁷ Azizi, a.g.e., s. 261 ; Zühaylî, a.g.e., V/513

⁴²⁸ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 127

Son iki görüşü Hanbelî fakihlerin çoğu kabul etmez.⁴³⁰

2. Malikî ve Şâfiî Mezhebine Uygun Görüş: Altın ve gümüşte faiz illeti “semeniyyet”tir. Bu özelliğin ağırlıklı olarak malın özünde bulunması gerektiğinden bu kapsama yalnız altın ve gümüş girer.

Diğer dört maddede faiz illeti tu'm yani gıda olma özelliğidir. Çünkü Allah'ın Elçisi: “*Taama karşılık taam misli mislinedir*”⁴³¹ buyurarak, misli misline olması bir yana; yiyeceğe karşılık yiyecek satmayı yasaklamıştır. Ayrıca gıda maddesi olması bakımından temel maddeler ile katık yiyecekler, meyveler ve ilaçlar arasında bir fark yoktur.⁴³²

Yiyecek önemlidir; çünkü bedenler onunla ayakta durur. Para da önemlidir; çünkü ekonomi onunla devam eder. Onun için bu iki şeyi faiz illeti saymak gerekir.⁴³³

3. Son Görüş: Altın ve gümüşün dışındaki şeylerde illet, kile ile ölçülen yahut ağırlık ile tartılan şey olması halinde yiyecek olmaktır. Buna göre ölçülmeyen ve tartılmayan yiyeceklerde faiz cereyan etmez. Mesela elma, ceviz ve yumurta gibi.⁴³⁴

Bu görüş Said b. El-Müseyyeb'in görüşüdür. Delili ise Peygamberimize isnat ettiği şu hadistir:

“Faiz ancak yenen yahut içilen ve kile ile ölçülen yahut ağırlık ile tartılan şeylerde olur.”

⁴²⁹ Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme (620/1223), **el-Muğnî** ; thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türki, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Dâru Âlemi'l-Kütüb, IV. bs. Riyad, 1999/1419, VI/59

⁴³⁰ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 127

⁴³¹ Müslim, Müsâkât, 93

⁴³² İbn Kudâme, a.g.e., VI/60 ; Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 127

⁴³³ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 128

⁴³⁴ Zühaylî, a.g.e., V/514

Bu hadisi tahrir eden ed-Darekutnî şöyle demiştir: “Bu söz Said’in sözüdür. Onu Allah’ın Elçisine mal eden yanılmıştır.”⁴³⁵

Mezheplerin, hadislerde geçen altı mal ile ilgili tespit ettikleri illetlerin, kendi zamanları açısından doğru oldukları söylenebilir. Zira onlar, yaşadıkları dönemin şartları nispetinde ve ihtiyaçlarına uygun olarak bu illetleri tespit etmişlerdir.

Fakat mezheplerin tespit ettikleri bu illetlerin, genel-geçer ve kapsayıcı illetler olduğunu söylemek gerçekten çok zordur. Şimdi kısaca mezheplerin faiz konusunda tespit ettikleri illetlerin eleştirel değerlendirmesini yapacağız.

Fıkıh mezhepleri arasında kabul edilen genel görüşe göre, para sıfatı, altın ve gümüşe ve bunların basılmış ve damgalanmış hali olan sikkelere tahsis edilmiş, saf olup olmamalarına itibar edilmemiştir. Bu iki değerli maden haricindeki maddelerden yapılan diğer paralara ise ancak benzetme yoluyla para adı verilmiştir.⁴³⁶

Hâlbuki semen (para) olma vasfının yalnızca altın ve gümüşe inhisar ettirilmesi ve bu iki maddenin ebediyen nakit olduğunun, bunun için yaratılmış bulunduğu ileri sürülmesi -bildiğimize göre- bir nassa dayanmadığı gibi vakıaya da mutabık değildir.⁴³⁷ İktisat tarihinin bize verdiği bilgilere göre insanlar paranın icadından önce en az iki usulden istifade etmişlerdir. Birincisinde aynî mübadele usulü kullanılmış, mal yine mal ile alınıp satılmıştır. İkincisinde ise hesap parası denilen ve toplumun değer ölçüsü olarak kabul ettiği öküz, bıçak, tütün, kafatası, tuz, fildişi vb. toplumdan topluma değişen bir mal, öbür maddelerin değerini

⁴³⁵ Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 128

⁴³⁶ Kamil Miras, **Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, DiB yay., Ank. 1984, V/72

⁴³⁷ Hayrettin Karaman, **İslam’ın Işığında Günün Meseleleri**, Nesil yay., İst. 1987, II/208

hesaplamada kullanılmıştır. Gümüş ilk defa para olarak milattan önce 269 tarihinde Roma’da kullanılmıştır. Altının ilk kullanıldığı yer de Mısır’dır. Ortaçağ’da Avrupa’da en çok kullanılan para bakır olup, altın ve gümüş para pek azdı. Bu iki maddenin tedavüldeki hacminin çoğalması, Amerika ve Avustralya’daki madenlerin 17. asırdan itibaren işletilmeye başlamasıyla olmuştur.⁴³⁸ Önceleri külçe veya parçalar halinde mübadele vasıtası olan altın ve gümüş, bilahare para şeklinde basılarak kullanılmaya başlanmıştır.⁴³⁹

Daha sonra altına bağlı olarak madeni para, banknot ve kağıt paralar icat edilmiş, kağıt para zamanla altına bağlı olmaktan da çıkarak çok yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Bu arada banka parası veya yaygın adıyla kaydî para⁴⁴⁰, hesaptan hesaba kayıt suretiyle transfer kolaylığı sağlaması sebebiyle kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁴¹ Bu vaki durum karşısında altın ve gümüşün ebediyen nakit olduğu iddiası, bu görüşün ileri sürüldüğü dönemden çok önce yerleşmiş bulunan teamüle dayansa gerektir. Diğer taraftan fazla üretim sebebiyle gümüş, zamanımızda oldukça ucuzlamış, eşya yapımı ve sanayide yaygın bir şekilde kullanılır hale gelerek para vasfını büyük ölçüde kaybetmiştir.⁴⁴²

Meseleye fıkıh mezheplerinin altın ve gümüşte kabul ettikleri faiz illeti açısından bakacak olursak, Hanefî mezhebinin kabul ettiği, bu iki madenin tartıya tabi (veznî) olma illetinin, altın ve gümüşün fiilen para olarak kullanılmadığı ve bunların yerine ödemelerde umumi kabul gören kağıt paranın geçtiği günümüzde artık geçerli olmadığı açıktır. Çünkü vezin illetine sahip olmayan günümüzdeki kağıt

⁴³⁸ Miras, a.g.e., V/72

⁴³⁹ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 113

⁴⁴⁰ Ergin, a.g.e., s. 25

⁴⁴¹ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 113

⁴⁴² Karaman, **İslam’ın Işığında Günün Meseleleri**, II/209

paralarda, bu illetin kabulü halinde, faizin cereyan etmeyeceği iddia edilebilir ki, bunun İslam'ın faiz anlayışıyla bağdaştırılamayacağı ortadadır.⁴⁴³ Diğer taraftan Hanefî mezhebinde, hepsi de tartıya tabi (veznî) olmak suretiyle aralarında faize sebep olan illet birliği bulunan altın ve gümüş ile demir, bakır ve pamuk gibi malların peşin veya veresiye mübadelelerinde faizin doğmamasına sebep olarak; birincilerin miskal ve dirhem gibi hassas tartı aletleriyle tartılması, ikincilerin ise kantarla tartılmasının gösterilişi, gerçekte kantarla tartılanlara karşı daha başka özelliği olan altın ve gümüşü onlardan tefrik etmede böyle bir yola başvurmakla tekellüfte⁴⁴⁴ bulunulduğu anlaşılmaktadır. Zira belli ki altın ve gümüşü diğer mallardan ayıran tek özellik hassa aletlerle ölçülmesi değil, onların para olma vasıflarıdır.⁴⁴⁵

Şafiî ve Malikîlerdeki “Para olma vasfının galip olması” illeti de altın ve gümüş haricindeki maddelerden yapılan paraları, bu iki madene kıyas etme imkânını tanınamakla yukarıda bahsedilen kusurları aynen taşımakta, ayrıca bu görüşün sahipleri bu konuda, kıyası reddeden Zahirîlerle aynı yolu tutmuş olmaktadır.⁴⁴⁶ Dolayısıyla Şafilerin ve Malikilerin altın ve gümüşte kabul ettikleri faiz illeti, günümüzde revaç bulan altın ve gümüşten olmayan paralara şamil olmaması itibariyle yetersiz kalmaktadır.

Görüldüğü gibi altın ve gümüşteki faiz illeti konusunda ortaya konan görüşler, kendi aralarında bazı tutarsızlıklara sahip olduğu gibi, günümüzde revaçta bulunan kâğıt para, faizin tahakkuk sebebini de açıklayamamaktadır. Öyleyse bu

⁴⁴³ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 114

⁴⁴⁴ Yorumda zorlama.

⁴⁴⁵ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 115

⁴⁴⁶ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 115

madenlerde faiz illeti “tartıya tabi olma” veya “para sıfatının galip olması” değil, daha şümullü bir illet olan “mutlak semenlik illeti” olmalıdır.⁴⁴⁷

Fıkıh mezheplerinin buğday, arpa, hurma ve tuzda faiz illeti olarak farklı görüş beyan etmeleri sebebiyle, ya bir görüşe göre faiz sayılan bir muamele öbürüne göre faiz sayılmamakta veya ortaya konan görüş, birçok malı faiz kapsamı dışında tutarak eksik kalmaktadır.

Örneğin illetin cinsle beraber keyl ve vezin olarak görülmesi, sayı ve uzunluk ölçüsüne tabi malları faiz kapsamından çıkartırken; saklanan gıda maddesi veya sadece gıda maddesi olmanın faiz illeti olarak kabul edilmesi de bütün gıda maddelerini kapsamamakla beraber, keyl ve vezne tabi birçok maddeyi de faiz kapsamından çıkarmaktadır.⁴⁴⁸

Dolayısıyla gıda maddelerinin insan hayatı için zaruret ve önemine binaen mallardaki faiz illetinin saklanan gıda maddesi veya sadece gıda maddesi olarak görülmesi, bugünün hayatî, içtimaî ve iktisadî realitelerine uymamaktadır. Zira bugün dünyanın büyük bir kısmında mesken hayatı bir ihtiyaçtır. Mesken için de demir, çimento, kereste gibi mallar zaruridir. Isınmadan aydınlanmaya kadar birçok önemli ihtiyacın karşılanmasında kullanılan kömür, petrol, vb. maddeler önceden bilinmeyen, aynı zamanda semen ve yiyecek kategorilerine de girmeyen çok önemli maddelerdir. Şimdi yiyecek ve semen değil, yahutta ölçülüp tartılmıyor diyerek bu gibi malları faizlik mallar dışında tutmak şari’in maksadına uygun olmasa gerektir.⁴⁴⁹

İslam’ın ilk devrinde veya başka bir devresinde bir malın tartılarak veya ölçüğe vurularak alınıp satılması bir örfü adet ve teâmül meseledir. Bunun hep böyle

⁴⁴⁷ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 116

⁴⁴⁸ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 116

⁴⁴⁹ Karaman, **İslam’ın Işığında Günün Meseleleri**, II/209

devam etmesi gerekmez. Hangi usûl mal mübadelesinde teâmül haline gelirse ona bakılır, ona itibar edilir ve eşitlik onunla sağlanır.⁴⁵⁰

Görüldüğü gibi illet konusundaki görüşler teker teker ele alındığında, her birinin, Hz. Peygamber'in faizle ilgili hadislerine bir bütün olarak bakmayıp, meselenin sadece bir yönünü kendi görüşlerinin ağırlık noktası olarak ele aldıkları, diğer yönleri ise genellikle ihmal ettikleri görülmektedir.

Sonuç olarak faiz, yalnız ölçülüp tartılan mallarda veya saklansın veya saklanmasın, yalnız gıda maddelerinde değil, insanların ihtiyaç duyduğu ve değer verdiği bu sebeple de mübadele de bulunduğu⁴⁵¹ bütün misli mallarda cereyan eder. Ölçü, tartı, sayı ve uzunluk ölçüsü sadece bu malların miktarının belirlenmesinde vasıtaadır.⁴⁵²

C. Faizin İleti İle İlgili Diğer Bazı Âlimlerin Görüşleri

1. Muhammed İbn Sîrîn (v. 110/729) ve Şâfiîlerden Ebû Bekr el-Evdî'ye göre faizin illeti cinsiyettir. O halde, cinsi cinsine satılan her şeyde bedellerden birindeki fazlalık faizdir. Hatta toprak karşılığında toprak satarken, eğer iki bedelden birinde bir fazlalık ortaya çıkarsa bu da faizdir.⁴⁵³

2. Rabîa b. Ebî Abdîrrahman (v. 136/753) 'a göre illet, zekâta konu mallardan olmasıdır. Dolayısıyla zekâta konu olan malların ve hayvanların mübadelelerinde, eşitliği bozan bir fazlalık bulunursa bu faizdir ve haramdır.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ Karaman, **İslam'ın Işığında Günün Meseleleri**, II/209

⁴⁵¹ Karaman, **İslam'ın Işığında Günün Meseleleri**, II/207

⁴⁵² Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 129

⁴⁵³ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 110

⁴⁵⁴ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 110

3. Said b. El-Müseyyeb (v. 94/713)'e göre faizin illeti tartılan ve ölçülen yiyecek olmasıdır. O halde yiyecek olmayan veya yiyecek olup da tartılıp ölçülmeyen hiçbir şeyde faiz cereyan etmez.⁴⁵⁵

4. Saîd b. Cübeyr (v. 95/713)'e göre illet, cinsteki menfaatin farklı oluşudur. O halde buğdayla arpanın mübadelesinde şart koşulmuş bir fazlalık varsa, bu mübadele haramdır. Çünkü burada menfaat eşitliği yoktur, aksine menfaat farklılığı vardır. Eğer faize engel olunmak isteniyorsa bedellerin eşitlenmesi şarttır.⁴⁵⁶

5. Ebû Bekri Esam'a göre faiz mallarında illet, bu malların taşıdıkları menfaattir. Dolayısıyla faydası olan her malda faiz cereyan eder.⁴⁵⁷

6. Hasan b. Ebi'l-Hasen'e göre illet, cinsteki menfaat sağlamaktır. Mesela bir altın lira kıymetindeki bir kumaş, aynı kıymete denk iki kumaş mukabilinde mübadele etmek caiz; birinin değeri bir altın lira, diğerinin değeri iki altın lira olan iki kumaş birbiriyle mübadele etmek haramdır. Faize esas olan, bedellerdeki menfaatin kıymet itibarıyla farklı oluşudur.⁴⁵⁸

7. Hasan el-Basrî (v. 110/728) ise, faiz mallarında illeti, aynı cins mallardaki değer farkı olarak görmüştür. Bu durumda değeri birbirine eşit olmayan aynı cinsteki malların mübadelesinde bedellerden birinde bir fazlalık ortaya çıkıyorsa bu faiz olur.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Nuri Nevevî (v. 676/1277), **el-Mecmu' Şerhi'l-Mühezzeb li'ş-Şirâzî**, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003, IX/296 ; Bayındır, **Ticaret Ve Faiz**, s. 128

⁴⁵⁶ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 110

⁴⁵⁷ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 111

⁴⁵⁸ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 111

⁴⁵⁹ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 111

8. Ebu'l-Hasan İbn Keysân (v. 320/932)'a göre faiz mallarında illet, nakde çevirebilir olmaktır. O halde para ile alınıp satılabilen her şeyde faiz cereyan eder.⁴⁶⁰

9. Abdulmelik İbn el-Mâcişûn (v. 212/827)'a göre faizin illeti, “insanların istifade ettikleri şeyler” dir.⁴⁶¹

D. Faiz Konusunda Ortaya Çıkan Yeni ve Farklı Yaklaşımlar

Batıda XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşen sanayi devriminden sonra hızla gelişen sınaî kapitalizm, ihtiyaç duyduğu sermaye birikimini faiz yoluyla temin etti. Bu yöntemin sonraları, iktisadî kalkınmada büyük başarılar kazandırması İslam dünyasındaki bazı ilim adamlarını farklı arayışlara yöneltti. Onlar, faize alternatif olarak yeni bir şeyler arama yerine; ona cevaz bulma gayretine yöneldiler.⁴⁶²

Hâlbuki Müslümanlar geçmişte faizin haramlığı konusunda ittifak etmişlerdi. Özellikle sahâbe döneminde ufak ufak başlayan ve mezhepler döneminde hızla artan, faizle ilgili tartışmalar; bizzat tâli konularda cereyan etmiştir. Oysa özellikle XX. yüzyılda Mısır'da başlayan faizle ilgili tartışmalar, faizle ilgili tâli konularda değil bizzat faizin kendi üzerinde cereyan etmiştir. Bu da bazı âlimlerin faize karşı müsamahalı bir tutum sergilemelerine yol açmıştır.

⁴⁶⁰ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 111

⁴⁶¹ Râzî, a.g.e., VI/10

⁴⁶² Ahmet Debbağolu, **İslam İktisadına Giriş**, Dergah yay., İst., 1979, s. 296

1. Yasaklanan Asıl Faizin Ed'âf-ı Mudâafe Olduğu Düşüncesi

Çağımızda faiz konusunda ortaya çıkan ilk şüphe, Kur'an'da asıl yasaklanan faizin katlı nesie faizi olduğu iddiası olup, bu fikrin sahibi Mısırlı Şeyh Abdülaziz Câviş (1876-1929)'tir. Bu görüşünü Kur'an-ı Kerim'deki:

*“Ey Müminler! Kat kat katlanan faizi yemeyin. Allah'tan sakının ki, kurtuluşa eresiniz.”*⁴⁶³ ayetine dayandıran Şeyh Câviş, bu konudaki düşüncelerini mezun olduğu Dâru'l-Ulûm Fakültesinin düzenlediği konferansların birinde -1908 yılının Nisan ayında- ilan etti.⁴⁶⁴

Şeyh Câviş'in, faiz konusundaki yeni düşünce ve görüşleri daha sonra el-Liva Gazetesinde yayınlandı. Şeyh Câviş, özetle şunları söylüyordu:

*“Kur'an'ın yasakladığı faiz, Cahiliye döneminde bilinen katlı nesie faizidir. Az faizle borç verme gibi, kendisinde katlanma (ed'af-ı mudâafe) olmayan faizin haram olduğu Kur'an'dan çıkartılamaz. Bu ancak, “azı vermek çoğu vermek “ şeklindeki usûl kaidesinden hareketle, katlı faize yol açan yolları kesmek ve kesin olarak kapamak amacıyla çıkartılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kadılara anaparayı aşmamaları şartıyla faizle hükmetmeleri için izin vermesi, mudarebede sermaye sahibinin parayı işletene mudarebe malını mesela yüzde ondan daha az bir kârla satmama şartını koşabilmesi görüşümüze delildir. Bu sebeple biz, aklın veya zaruretin hükmüyle Cumhûra muhalefet etmiş oluyor ve miktarca borca denk olmayan ve borçlunun fahiş aldanmasına götürmeyen ve Osmanlı hükümetlerinin uyguladığı düşük faize göz yummuş oluyoruz.”*⁴⁶⁵

⁴⁶³ Âl-i İmran, 130

⁴⁶⁴ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 253

⁴⁶⁵ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 253-54

Pakistanlı Fazlurrahman (1919-1988) ve İsmail Hakkı İzmirli (1868-1946) de Şeyh Câviş’le aynı fikri paylaşmaktadır.⁴⁶⁶

İsmail Hakkı İzmirli, Kur’an’da faizi yasaklayan ayetlerin mutlak olduğunu savunur. Ona göre Âl-i İmran suresi 130. ayetteki “ed’af-ı mudâafe” ifadesiyle, faiz yasağı artık sınırlı bir hale gelmiş; mutlaklığı ortadan kalkmıştır.⁴⁶⁷

Şeyh Câviş’le aynı görüşü paylaşanlardan birisi de akademisyenlerimizden biri olan Süleyman Uludağ’dır. O, bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirir:

*“Kur’an’da bu derece ağır bir şekilde mahkûm edilen riba; zararlı ve ahlak dışı oluşu, hiçbir aklîselime kapalı olmayan ve gizli kalmayan riba-i celî’dir. Riba olup olmaması tartışma konusu olan ve bazı mezheplere göre riba sayıldığı halde öbür mezheplere göre riba sayılmayan veya zararı aklîselime sarîh olarak malum olmayan hususlar asla bu tehdidin şûmulüne girmez. Zira korkunç ve dehşetli tehdit, ancak korkunç ve dehşetli bir günah karşısında bahis konusu olur ve korkunç ve dehşetli günah da sadece tefeciliktir.”*⁴⁶⁸

Uludağ, Bakara suresi 278. ayette buyrulan: “...faizden arda kalanı bırakın” şeklindeki ifadeyi şöyle izah eder:

*“Bu kaydın konulmasındaki maksat, haram olan ribanın özelliğini tayin ve niteliğini tespit etmek değildir. Ayet bu ifade ile umumi olarak o sıralarda vaki ve şâyi (yaygın) olan ribanın özelliğini ve niteliğini ifade etmiştir. Bu ise, haram olan riba bundan ibarettir manasına gelmez...”*⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, a.y.

⁴⁶⁷ İsmail Hakkı İzmirli (v. 1366/1946), **Usûlü Fıkıh Dersleri**, Dersaâdet Matbaa-i Hukukiye, İst., 1329, s. 60

⁴⁶⁸ Uludağ, a.g.e., s. 35

⁴⁶⁹ Uludağ, a.g.e., s. 37

Uludağ'a göre, kat kat (ed'af-ı mudâafe) faiz, yüzde yüz olan riba nispetini değil, bundan daha fazla veya daha noksan olan haddi yüksek ve oranı aşırı bulunan riba nispetlerini de ifade eder. Bu durumu şöyle izah eder:

*“Bu ifade, yasaklanan ribanın %100 faiz nispetinden ibaret olduğunu asla göstermez. Bu ifadenin lafzına bağlı kalarak %100 faiz nispetinin altındaki riba muamelelerinin caiz olduğunu söylemek, %100 nispetin üzerindeki riba muamelelerinin yasaklanmadığını ve yasaklanan ribanın sadece anaparayı ikiye katlayan ribadan ibaret olduğunu söylemekten daha az saçma değildir.”*⁴⁷⁰

*“Kat kat tabiri; fahiş faiz, kanuni olmayan faiz, murabaha ve tefecilik şeklinde anlaşılırsa, Kur'an'ın yasakladığı ribanın bu olduğunu söylemekte bir mahzur olmaz. Hatta en isabetli görüş de budur.”*⁴⁷¹

2. İlk Akidde Faiz Olmaz Düşüncesi

Bu görüşün sahibi olan Reşid Rıza (1865-1935), Mısırlı Muhammed Abduh (1845-1905)'un öğrencisi olup ondan tefsir dersleri almıştır. Önceleri faiz konusundaki görüş ve düşüncelerini belli etmeyen Reşid Rıza, daha sonra “Faiz Konusunda Hindistan Fetvası” adlı risaleye yazdığı reddiyede faizle ilgili görüş ve düşüncelerini açığa vurmuştur. Onun faiz konusundaki görüş ve düşünceleri daha sonra “er-Riba ve'l-Muâmelât fi'l-İslam” adıyla kitap haline getirildi.⁴⁷²

Şeyh Câviş'in fikirlerinden çok etkilenen Reşid Rıza, Kur'an'da yasaklanan faizin, kat kat artan faiz olduğunu savunmuştur. Ayrıca başlarda İbn Kayyim'den

⁴⁷⁰ Uludağ, a.g.e., s. 38-39

⁴⁷¹ Uludağ, a.g.e., s. 39

⁴⁷² Mutlu, a.g.e., s. 168-69 ; Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 259

etkilenerek faizi “kat’i faiz” ve “zannî faiz” olarak iki kısımda mütalaa etmiştir. Sonraları daha da ileri giderek, bir altın liranın iki altın lirayla hem peşin ve hem de veresiye mübadele edilebileceğini ileri sürmüştür. Zira ona göre, bu durumda ribe’l-fadl cereyan eder ki bu da Kur’an’la değil hadisle yasaklanmıştır. Hadisle yasaklandığı için de zannî faizdir. Halbuki Kur’an’la yasaklanan faiz kat’i faizdir. Dolayısıyla zannî faiz sırf kat’i faize yani kat kat artan nesie faizine sebep olduğu için yasaklanmıştır. Bu, bir erkeğin yabancı bir kadınla halvetinin, zina fiilini engellemek amacıyla yasaklanmasına benzer.⁴⁷³

Nihayetinde Reşid Rıza’ya göre, mübadelede bedellerden birindeki fazlalıkla birlikte araya vade girmesi caizdir. Ayrıca kat’i faiz, mürekkep yani kat kat, diğer bir ifadeyle ilk akitteki değil, vadenin uzatılması sonucunda anaparaya eklenen faizdir. İlk akitte borçlunun vermeyi kabullendiği fazlalık, haram sınıfına girmez.⁴⁷⁴

Reşid Rıza’nın, bu fikirleri ortaya atmaktaki amacı; bugünkü banka faizlerini ilk akitteki faiz kapsamına alıp, haram faiz kapsamından çıkarmaktır. Nitekim onun görüşlerinden etkilenen el-Bedevî, günümüzdeki banka faizlerinin Cahiliye faizinden kesinlikle farklı olduğunu savunmuştur. Şöyle ki, banka işlemlerindeki faiz, daha başlangıçta garanti edilmektedir. Oysa İslam öncesinde yürütülen faizler, borcun ödenmemesi durumunda vadenin uzatılmasının karşılığıdır.⁴⁷⁵

Reşid Rıza’dan etkilenen bir diğer âlim, Abdurrezzâk Senhûrî (1895-1971)’dir. Senhûrî de ilk akitte faizin caiz olduğunu savunur. Bunu şu şekilde izah eder: Günümüzde üretim ve yatırım için büyük sermayelere ihtiyaç vardır. Bunların

⁴⁷³ Muhammed Reşid Rıza (v. 1354/1935), **er-Riba ve'l-Muâlemât fi'l-İslâm**, Dâru İbn Zeydun, Beyrut, 1986, s. 85

⁴⁷⁴ Reşid Rıza, a.g.e., s. 86 ; Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 259 vd.

⁴⁷⁵ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 263

temini mümkün görünmemektedir. O halde krediye ihtiyaç vardır. Eğer kredi alınır ve bu kredilere verilen faiz, sadece anaparadan olmak üzere belli bir nispette tahakkuk ettirilirse bu durumda nesie faizi gerçekleşmiş olmaz. Böyle bir durumda nesie faizine sebep olur diye yasaklanan ribe'l-fadl maslahattan dolayı caiz olur. Aslında arzu edilen, buna ihtiyaç duyulmamasıdır.⁴⁷⁶

3. Şartların Değişmesi, Zaruret ve Maslahat Düşüncesi

Muhammed Ma'ruf ed-Devâlîbî (v. 1909-2004), 1951 yılında Paris'te düzenlenen İslâm Hukuku Konferansı'nda faiz konusunda yeni ve farklı görüşler ortaya atmıştır. Bu yeni ve farklı görüşlerini, maslahat ve zaruret prensibine dayandıran Devâlîbî, faiz konusunda şekilden ziyade maksadın esas alınmasını savunarak; tüketim kredisinden alınan faizle, yatırım yani üretim kredisinden alınan faizin aynı olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre, geçmişte insanlar tüketim ihtiyaçlarından dolayı faizle borç alıyorlar ve bu borcun altında ezilip, mağdur oluyorlardı. Ayrıca faiz, fakirden zengine doğru akan bir gelir akımı meydana getirmişti. Günümüzde ise bu durum tersine dönmüştür. Artık insanlar, bankalardan aldıkları faizli paraları sermaye yapıp bunu işleterek büyük kazançlar elde ediyorlar. Dolayısıyla artık faiz, zengin olan bankalardan fakir olan insanlara doğru bir gelir akımı oluşturmuştur. Ayrıca ekonomik açıdan zayıf olan halk, tasarruflarını bankaya taşıyarak hem kendilerine, hem de yatırım yapmak isteyen fakir insanlara büyük faydalar sağlıyorlar. Sonuçta halk, her durumda bu uygulamadan menfaat temin ediyor. Bu durumda faizin haram kılınma illeti ortadan kalkmış sayılır. O halde bu

⁴⁷⁶ Abdürrezzâk Ahmed Senhûrî (v. 1391/1971), **Mesâdirü'l-Hak fi'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Câmiatü'd-Düveli'l-Arabiyye, Kahire, t.y., VI/241 vd. ; Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 263

uygulama yani bankalardan alınan üretim kredileri caiz olmalıdır. Zira zaruretlar ve maslahatlar bunu gerektiriyor.⁴⁷⁷

Devâlibî'yle benzer görüşlere sahip olan Şeyh Abdulcelil İsa da, zaruret ve âmme maslahatının öne alınması prensibinden hareketle görüşlerini iki kaideye dayandırmaya çalışıyor. Birincisi, İslam'da asıl prensip olan kolaylık; ikincisi ise İbn Hazm'ın işaret ettiği, *“Maslahat ve galip gelen bir ihtiyaç, harama yol açan mefsedetle çatıştığı zaman haram mübah olur”* kaidesi.⁴⁷⁸

Ayrıca Abdulcelil İsa'ya göre ribe'n-nesie, mürekkep yani bileşik kârdır. Riba'l-fadl ise basit kârdır. Ona göre ribe'l-fadl, şiddetli ihtiyaçtan ve kendisindeki zararı aşan faydadan dolayı caizdir.⁴⁷⁹

Sabri Ülgener de İslam'ın yasakladığı faizin tüketim faizi olduğunu söyler. Ona göre, faizin bir artık değer değil de bir faktör olarak değerlendirilmesi, az gelişmiş ülkelerde dikkate alınması gereken bir durumdur.⁴⁸⁰

Uludağ da bu konuda şunları söyler: *“Cahiliye Döneminde tok, kuvvetli ve zengin olanlar riba yiyor, onların yedikleri ribayı da açlar, zayıflar ve fakirler veriyordu. Bunun aksini gösteren hiçbir delil ve rivayet yoktur. Yani o dönemde riba vasıtasıyla kuvvetliler zayıfları eziyor, zenginler yoksulları sömürüyordu. Riba oranları ise serbest ve kontrolsüzdü. Kur'an'da yasaklanan ribanın en bariz vasfı budur.”*⁴⁸¹ Bir başka yerde yine şöyle diyor:

“Eğer şekil ve suret değil de, maksat ve mana esas alınıp ona göre hüküm verilecekse, gerçekten de bu çeşit faizleri haram saymaya, en azından bunların

⁴⁷⁷ Senhûrî, VI/241 ; Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 267

⁴⁷⁸ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 267

⁴⁷⁹ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 268

⁴⁸⁰ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, a.y.

⁴⁸¹ Uludağ, a.g.e., s. 39

haram olduğunu iddia edebilmek için ribanın yasaklanışındaki sebep ve hikmetleri burada gerekçe olarak bahis konusu etmeye imkân yoktur... Gerçekten eski devirlerde zenginlerin riba verip fakirlerden ödünç almaları düşünülemezdi. Onun için bu halin hükmü kaynaklarda zikredilmemiştir. Bu hal yeni olduğundan, onunla ilgili hükmün de yeni olması gerekir... Bu durumdaki kimselerin bankalardaki tasarrufları karşılığında faiz almalarının caiz olduğunu söylemek için açıktan açığa ne nasslara, ne müçtehitlerin içtihadına ve ne de ribanın haram kalınış gerekçesine aykırıdır⁴⁸².

4. Riba İle Faizin Aynı Olmadığı Düşüncesi

İçerik, anlam ve uygulanış bakımından genelde aynı anlama gelen ve terminolojide sıkça birbirlerinin yerine kullanılan “faiz” ve “riba” kavramları, özellikle Avrupa’da ticaret ve sanayinin hızla gelişmeye başlamasıyla birlikte farklı kavramlar olarak telakki edilmeye çalışıldı. Zira artık faizli sermayelere ihtiyaç vardı ve bu ihtiyaç günden güne büyüyordu. Büyük filozoflar tarafından ağır bir şekilde eleştirilen ve semavi dinler tarafından kat’i surette yasaklanan faiz, artık ekonominin cazip bir unsuru haline gelmişti. Kilise bu yeni duruma kayıtsız kalmadı. Önce İncil ayetlerini, faiz yasağının aleyhine yorumlamaya başladı ve sonra faiz yasağını, aşama aşama hafifletti. Hatta bununla yetinmeyip yasağı kökten delerek, bizzat faizi işleten ve teşvik eden bir kurum haline geldi. Sonraları tüketim ve üretim gibi kavramlar ayrıştırıldı. Bunun akabinde de faiz ve riba kavramlarının arası tefrik edilmeye başlandı. Faiz, “paranın kullanım fiyatı ve ödenmesi gereken miktarın

⁴⁸² Uludağ, a.g.e., s. 175-176

üzerindeki fazlalık” olarak tanımlandı. Riba da, “kanunların ve örfün kabul ettiği nispetten fazla olarak alınan aşırı ve fahiş fiyatın” adı oldu.⁴⁸³

İslam Âlemi’nde faiz terimi, riba hakkında ilk şüphelerin ilk doğmaya başladığı ve faize cevaz arama gayretlerinin görüldüğü XX. Asrın başlarında kullanılmaya başlanmıştır. Mısır’da Posta Yatırım Sandığı’nın halktan topladığı mevduata karşılık yaptığı ödemelere riba denmekten kaçınılmış ve Posta Müdürü tarafından, “ribh” ve bugünkü faiz manasında “faide” kullanılmıştır. Özellikle faiz konusunda yeni ve farklı yaklaşımlar sunan Şeyh Câviş, Devâlibî, Senhûrî ve Abdülcélil İsa, riba kelimesini kullanmaktan sakınmışlardır.⁴⁸⁴

Türk akademisyenlerden biri olan Prof. Dr. Süleyman Uludağ da, Mısırlı âlimlerin görüşlerinden etkilenerek onların çizgisini devam ettirmiş ve faiz ile riba kavramını tefrik etmeye çalışmıştır. Uludağ, “İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış” adlı eserinde makul ölçüler dahilinde çeşitli işlemlerde kullanılan “kanuni faizin” caiz kabul edilmesi görüşünü savunmaktadır. Osmanlılardaki muâmele-i şer’iyye uygulamalarını görüşüne mesned olarak alan Uludağ, tefecilik ve riba ile mücadelede makul miktardaki faizin kabul edilmesinin gerekliliğine vurgu yaparak; ribanın zehir ama faizin de panzehir olduğunu söyler. Ona göre her riba faizdir fakat her faiz riba değildir. Uludağ’ın savunduğu başlıca görüşler özetle şunlardır:⁴⁸⁵

a. Kur’an’da yasaklanan faiz, kat kat artırılmış olan ed’âf-ı mudâafe’dir.

b. Ebû Saîd’den rivayet edilen hadis sahih değildir. Ayrıca faizle ilgili hadisler, İran, Irak, Suriye, Filistin ve Mısır gibi bölgelerdeki yoğun ve karışık olan ticari uygulamalara yöneliktir.

⁴⁸³ Mutlu, a.g.e., s. 163

⁴⁸⁴ Özsoy, **Faiz ve Problemleri**, s. 283

⁴⁸⁵ Bkz. Süleyman Uludağ, **İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış**

c. Altı mal hadisi, hayvan ve köle alım-satımı konusundaki hadislerle çatışmaktadır. Zira tuz ve arpa gibi maddelerde bile geçerli olan faiz yasağının, onlardan daha önemli olan hayvan ve köle ticaretinde farklı uygulanması makul bir izah gerektirmektedir.

d. Riba fakirden alınıp, zengine verilen karşılıksız bir kazanç olduğu için yasaklanmıştır. Şimdi ise Hz. Peygamber'in zamanında olmayan yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Zira bugün zenginler de kredi adı altında faizli borç alıp kullanmaktadırlar. Dolayısıyla yeni bir durum ortaya çıkmıştır ve bu yeni duruma uygun, yeni bir hüküm gerekir. Bir illete binaen ortaya konan bir hükmün, o illetin zevaliyle ortadan kalkması icap eder. O halde günümüzde faiz olarak isimlendirdiğimiz şey, İslam'ın yasakladığı ribayla aynı şey değildir. Sonuç olarak günümüzde faiz olarak isimlendirdiğimiz kazancın, bankalardan elde edilmesi caizdir.

e. Selem, murâbaa, bey'u'l-îne, rehin alınan eşyadan istifade, arazinin kiraya ve ortağa verilmesi; İslam'da faiz alıp vermenin yollarıdır.

f. Faiz karşılıksız değildir. Hem vadenin karşılığıdır ve hem de alacaklının, doğrudan malından faydalanma hakkından feragat ederek fedakârlığa katlanmanın karşılığıdır. Ayrıca faizde risk de vardır. O halde onun alışverişinin yapılması meşru ve hatta zaruridir.

g. Eğer faiz emeksiz bir kazanç ise, mudarebedeki kâr da emeksiz bir kazançtır. Ayrıca ev ve dükkân gibi gayrimenkullerden elde edilen kira da emeksiz ve zahmetsizdir. Şu halde Carl Marx gibi tutarlı olup bütün emeksiz kazançları reddetmemiz yahut hepsini meşru kabul etmemiz gerekir.

h. Miras, hediye, hibe, teberru, vakıf geliri; zekât, sadak, fitre ve kurban eti de karşılıksızdır.

i. Faiz reddedilmekle ortadan kalkacak basit bir iktisadî olay değildir. Zira ortaya konan faiz teorileri, faizi iktisadın değişmez ve ayrılmaz bir parçası olarak görmekte ve onun gerçekliğini, iktisadî hayat için gerekliliğini kabul etmektedirler.

j. Riba dinin konusudur. Faiz ise iktisadî bir mesele olduğu için, iktisadın konusudur.

k. Madem imam ve müezzinlere ücret ödeniyor. O halde sadaka ve ibadet sayılan ödünce, ücret ödenmesi niçin sakıncalı olsun.

l. Faiz, tefecilik ve ribayla aynı değildir; onlarla mücadele edebilmek için onların yerine konulması gereken bir alternatiftir.

m. Özel Finans Kurumları ise çağdaş bir ribh-i mülzem-i şer'i ve muâmele-i şer'iyye vasıtalarıdır. Özel Finans Kurumlarında kârlar hesap edilirken câri faizler esas ve kıstas olarak kabul edilmektedir. Enflasyon ve zam vasıtasıyla gelir payını istendiği gibi ayarlamak pekâlâ mümkün olmaktadır. Gelir önceden bilinir, ilan edilir ve ayarlanırsa buna ticaret mi denir yoksa faiz mi?

Uludağ, bir taraftan Kur'an'da yasaklanan faizin ed'âf-ı mudâafe olduğunu iddia ederken; diğer taraftan yukarıda olduğu gibi faizin meşruluğuna mesnet teşkil edecek görüşleriyle faizin caiz olduğunu ve onun kiradan bir farkı olmadığını savunmuştur.

5. Enflasyon Oranın Altında Gerçekleşen Faizin Riba Olmadığı Şüphesi

Kağıt para rejimlerinde, paranın iç piyasadaki mal ve hizmetlere karşı; dış piyasada ise diğer paralara karşı değerinde değişiklikler meydana getiren enflasyon,

deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon gibi birtakım olaylar vardır ki, bunlara iktisat literatüründe para olayları denilmektedir.⁴⁸⁶

Bu olaylardan enflasyon, “fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artışlar” diye tarif edilmekte ve bu para olayı, kâğıt paranın iç piyasadaki mal ve hizmetler karşısında değerini düşürücü etki yapmaktadır.⁴⁸⁷ Toplam arzın toplam talep düzeyini aşması ile ortaya çıkan deflasyon ise⁴⁸⁸, iktisadi faaliyetin canlılığını kaybetmesi ve sönük bir devreye girmesi manasını ifade etmekte ve kâğıt paranın değerine enflasyonun tam zıt yönünde etki yapmaktadır. Yani enflasyon sonucu paranın değeri düşerken, deflasyon sonucu paranın değeri yükselir.

Enflasyonist ortamda yapılan borçlanmalarda, sırf borçlanma sebebiyle enflasyon oranınca alacaklıdan borçluya mal varlığı ve iktisadi değer naklinin gerçekleşmiş olması, iktisat literatürüne yeni faiz türleri (nominal faiz-reel faiz, negatif faiz-pozitif faiz) eklenmesi neticesini ortaya çıkarmıştır. Bu da borçlanma tarihindeki paranın alım gücü ile vade sonundaki aynı miktar paranın alım gücünün aynı olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü para değerinde hiçbir değişme olmasaydı bu tasniflere gerek kalmayacaktı. Faiz-enflasyon ilişkisini daha iyi anlayabilmek için bu faiz türleri hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

Nominal Faiz: Borçlunun vade sonunda ödediği anapara ve faiz toplamının değerinin borçlanma tarihindeki değerinden fazla olup olmadığı dikkate alınmaksızın anaparanın üzerine sayısal olarak eklenen faizdir.

⁴⁸⁶ Halil Çivi, **Para ve Banka**, İşletme Fakültesi yay., Erzurum, 1981, s. 88

⁴⁸⁷ Özhan Uluatam, **Enflasyon ve Devlet Gelirleri : (1963-1978)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., No:462/5, Ank. 1981, s. 38

⁴⁸⁸ Orhan Oğuz, **İktisada Giriş: Temel Kavramlar ve Prensipler**, Marmara Üniversitesi İktisadi İlimler Fakültesi yay., İst., 1992, s. 180

Reel Faiz: Borçlunun vade sonunda ödediği anapara ve faiz toplamının değerinin (alım gücünün) borçlanma tarihindeki değerinden (alım gücünden) fazla olması halinde gerçekleşen faizdir.⁴⁸⁹

Nominal faiz daima pozitiftir; çünkü bu faiz türünde esas olan rakamlardır. Anapara üzerine rakam olarak ekleme söz konusu olunca rakam bakımından bir pozitiflik her zaman bulunacaktır. Nominal olarak fazlalık bazen aynı zamanda reel olarak da fazlalık olabilir. Ancak bazen nominal olarak bir fazlalık bulunsa bile reel olarak fazlalık bulunmayabilir. Hatta bazen nominal olarak fazlalık bulunsa bile reel olarak fazlalık bulunmadığı gibi eksiklik de olabilir. Bundan dolayı reel faiz duruma göre pozitif veya negatif olabilmektedir. Bazen de nominal bir fazlalık bulunsa bile reel olarak eşitlik gerçekleşebilir.

Nominal faiz oranı enflasyon hızının üstünde ise, **reel faiz pozitif**; nominal faiz oranı enflasyon oranının altında ise, **reel faiz negatiftir**. Yani borçlunun anaparanın üzerine nominal faiz ilave ederek alacaklıya ödediği para, reel olarak anaparanın borçlanma günündeki değerinin altındadır. Dolayısıyla da borçlu alacaklıya borcunu nominal olarak belli oranda faiz ekleyip ödemiş olsa bile, borçlanma günündeki borçlandığı paranın değerinin altında alım gücüne sahip bir miktar para ödemiş olduğu için böyle bir ödeme sonunda alacaklıdan borçluya mal varlığı transferi gerçekleşmiş olur. İşte bu şekilde alacaklıdan borçluya geçmiş olan mal varlığı negatif faiz diye isimlendirilmektedir. Enflasyonist bir ortamda borçlu, alacaklısına borcunu ödeyeceği zaman; borç olarak geri ödeyeceği paranın o anki alabileceği mal ve hizmet miktarını dikkate almalıdır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ Sabri Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para,Kredi ve Faiz”, **Para,Faiz ve İslam**, İSAV, İst. 1987, s. 66-67

⁴⁹⁰ Ergin, a.g.e., s. 260

İşte paranın satın alma gücünün yani gerçek değerinin hızlı bir düşüş kaydettiği, enflasyonun çok yüksek oranlarda seyrettiği toplumlarda faiz, bu sınıra kadar paranın enflasyon karşısındaki eriyişini durdurucu bir çözüm olarak görülmekte, dolayısıyla bilhassa dar ve orta gelirli insanların faize yönelmesinin önemli bir sebebini de bu oluşturmaktadır.

Şimdi acaba, bir modern iktisat terimi olarak faiz, yukarıda bilgisini verdiğimiz tüm çeşitleriyle, İslam'ın yasakladığı ribanın şümulüne girer mi?

Günümüz akademisyenlerinden bazılarının bu konudaki görüşlerini kısaca ele almaya çalışacağız.

Beşir Gözübenli'ye göre, kredi işlemlerinde borçlunun alacaklıya ödediği reel pozitif faiz, ribanın şümulüne girer. Reel pozitif faiz seviyesinde olmayan nominal faizler, ribanın kapsamına girmez. Dolayısıyla enflasyonist ortamda yapılan borçlanmalarda, enflasyon oranının altında olan nominal faizler, reel manada fazlalık olmadığından riba kapsamına girmez. Buna göre itibari paralarla yapılan tüm faizli kredi işlemlerinde, borçlanma esnasında şart koşulmuş olsa bile, borcun geri ödendiği tarih itibariyle, borçlunun alacaklıya ödediği nominal faizler, hangi isim altında olursa olsun, reel pozitif faiz seviyesinde olmadıkça riba değildir; dolayısıyla da haram değildir.⁴⁹¹

Süleyman Ateş'e göre de enflasyon oranındaki faiz, ribanın şümulüne girmez. Ona göre dalgalı para sistemleri, yıldan yıla hatta aydan aya değer kaybına uğramaktadır. Bir yıl önceki bin lira ile, bir yıl sonraki bin liranın alış gücü aynı değildir. Tedavüldeki paralar, en ileri ekonomilerde bile değer kaybına uğrar. Kuvvetli ekonomilerde enflasyon oranı %3-5 gibi bir haneli rakamlarda iken; zayıf

⁴⁹¹ Gözübenli, "Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba" **I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi**, s. 646

ekonomilerde ikili ve hatta üçlü rakamlarda seyreder. Bundan dolayı bu paraları borç verenin, verdiği borcun, borç verdiği andaki değerini karşılayacak oranda bir fazlalık alması, Kur'an'da yasaklanan ribaya girmez. Çünkü bunlar altın ve gümüş olmadığı için hadiste anılan altı şeyin hükmüne girip girmedikleri hususunda kuşku vardır. Riba, reel artıştır. Zaten kelime, atmak ve büyümek anlamına gelir. Enflasyonist artış, gerçekte artış değildir. Paranın aşınan değeri oranındaki fazlalık reel artış olmadığı için faiz değildir. Ödünç veren, verdiği paranın değerini karşılayacak oranda bir fazlalık almazsa zarara uğrar, bu kez faiz ters çalışmış olur; yani borcu veren değil, alan borç verenden riba almış olur.⁴⁹²

Yaşar Nuri Öztürk de faizi: “mal, para ve servette emek karşılığı olmayan artış” şeklinde tanımlayarak, ribanın yalnız bir boyutunun faiz olduğunu söyler. Ona göre, emek karşılığı olmayan her türlü artış ribadır. O halde faiz, riba olabileceği gibi olmayabilir de. Başka bir deyimle “rent” karşılığı kullanılan her faiz kelimesi ribanın karşılığı değildir. Faiz kavramı içine girmeyen ribalar olabileceği gibi, faiz adıyla anıldığı halde riba olmayan gelirle de vardır. Günümüz ekonomik sistemlerinde, özellikle banka faizlerinin hiçbir ayırım yapılmadan ve sadece lügat karşılıklarına bakılarak riba ilan edilmesi, Kur'an'ın tutumu açısından doğru değildir. Her faizin, kendi şartları içinde ele alınarak riba kavramına girip girmediğinin somut olarak belirlenmesi gerekir.⁴⁹³

Yaşar Nuri Öztürk'e göre, dalgalı kur sistemlerinde bankaların ve benzeri kuruluşların faiz adı altında verdikleri kâr payları he zaman riba kavramı içine sokulamaz. Çünkü burada haksız ve makul olmayan bir artış değil, mevduat sahibinin parasındaki aşınmanın korunması esastır. Bunları riba ilan etmek, haksız

⁴⁹² Süleyman Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, Kur'an Araştırmaları Müessesesi, İst. t.y., XVIII/14

⁴⁹³ Yaşar Nuri Öztürk, **Kur'an'daki İslam**, Yeni Boyut yay., X . bs., İst. 1995, s. 450

artışı önleme adı altında, haksız eksiltmeyi Kur'an'a fatura etmek olur ki, bu da riba kadar gūnahtır. Diğer yandan riba kavramı içine girecek bir faizin reel değerler üzerindeki artışlarda söz konusu olacağı, nominal değerlerdeki fazlalaştırmaların riba yasağının dinsel ve mantıksal gerekçesiyle uyuşmayacağı açıktır. Buna göre banknotların tedavül ve tasarrufu sırasında söz konusu olan rakamsal atışları riba kavramının dışında tutmak gerekir. Nominal değerlerdeki artışı riba yasağının içine kayıtsız şartsız sokmak, riba sömürsünden kurtarılmak istenen insanları farkında olmadan bir başka haksız kazancın malzemesi durumuna getirmek olabilmektedir.⁴⁹⁴

E. Faiz Konusunda Ortaya Çıkan Yeni ve Farklı Yaklaşımların Tenkidi

Kur'an, topluma mal olmuş, toplumsal boyut kazanmış yanlışlıkları düzeltirken daima 'tedricilik' metodunu uygulamıştır. Faiz yasağında da durum değişmemiştir. Zira insanların zararlarını kolayca idrak edemedikleri ve sadece kârına göz diktikleri bu tahrip edici geleneğin köklerini toplumdan söküp atmak için; uyarı, tebliğ ve açıklamayla sürdürülecek realist, amelî, metodolojik ve toplumsal psikolojiye uygun bir ihtiyat gerekmekteydi.⁴⁹⁵ İşte bu tedricilik metoduyla faizin İslam toplumuna uymadığına dikkat çekilmiş, ardından, kat kat faizin yasaklandığı bir devir gelmiş, bilâhare de faiz kökten yasaklanmıştır. Bazıları bu tedricilik metodunu görmek istememiş, İslâm'ın sadece kat kat faizi yasakladığı, diğerlerine dokunmadığı gibi bir zehaba katılabilmişlerdir. Buna bir de içinde yaşanan dünyanın,

⁴⁹⁴ Öztürk, a.g.e., s. 451

⁴⁹⁵ Bâzergan, a.g.e., s. 221

faizi vazgeçilmez bir temel kabul etmesi eklenince içinden çıkılmaz bir durum hâsıl olmuştur.⁴⁹⁶

İslâm'ın faizi yasakladığı konusunda fikir birliği bulunmakla birlikte, bazı ilim adamları tarafından faizin bazı çeşitleri bu yasağın dışında tutulmaya çalışılmıştır.

Bu tür gayretler, kapitalizmin sanayi İnkılâbı ile güçlenerek bütün dünyada olduğu gibi, İslâm dünyasında da tesir sahibi olmasıyla ortaya çıkmıştır. İslâm dünyasının büyük bir çöküş içinde bulunduğu bu sıralarda faiz esası üzerinde yükselen kapitalizmin tesir ve cazibesiyle bazı Müslüman müellifler İslâm'ın bu yasağını, bir zamanlar Hristiyan dünyasında da görüldüğü gibi, kapitalizm ile uyumlu hale getirme gayretine düşmüşlerdir.

Değişen dünya şartları içinde Müslüman topluluklara yol göstermek gibi iyi niyetlere dayanan bu gayretlerin, kapitalizmin ekonomik alanda hâkimiyetini devam ettirdiği günümüzde de yer yer devam ettiği görülmektedir.⁴⁹⁷

Şimdi faiz konusunda ortaya çıkan yeni ve farklı yaklaşımların eleştirisini yapacağız.

1. Faiz, alan veya veren iki taraftan biri için önlenemez bir haksızlık ve zulüm sebebi olmasından dolayı Kur'ân tarafından yasaklanmıştır. Faizin hiçbir çeşidini bu yasağın dışına çıkarmak Kur'ân açısından mümkün olmamaktadır.

Çünkü faizin şekil veya oranının değişmesi söz konusu haksızlık ve zulmün sadece yönünü (alan veya veren) veya derecesini değiştirmekte, fakat varlığını

⁴⁹⁶ İsmail Özsoy, “Kur'ân Açısından Faiz ve Çeşitleri”, **Yeni Ümit Dergisi**, sayı: 40, İst. 1998, http://www.yeniumit.com.tr/konular.php?sayi_id=40&konu_id=1237&yumit=bolum2

⁴⁹⁷ Özsoy, a.g.m., a.y.

ortadan kaldıramamaktadır. Faiz, iki tarafıyla da kesen bir bıçak gibi, ya alanı ya da vereni, kaçınılmaz bir şekilde zulme uğratan bir mekanizmadır.

Bu sebeple,

- Faizin, ed'âf-ı mudâafe (katlı-bileşik faiz) olmasıyla basit faiz olması
- Anaparaya eklenen fazlalığın, ister ilk akidde olması veya vadesi gelip de ödenmeyen borcun vadesinin yeniden uzatılması karşılığında olması,
- Kredinin üretim amaçlı olmasıyla tüketim amaçlı olması,
- Faiz haddinin yüksek (fahiş) olmasıyla düşük olması,
- Anaparaya eklenen fazlalığa riba denmesiyle, faiz, faide, nema veya gelir payı denmesi,
- Faizi ödeyenin ve alanın fakir veya zengin; yahut kişi veya kurum olması,
- Faizin reel veya nominal, negatif veya pozitif olması,
- Ve nihayet, faizin enflasyon oranının altında, üstünde veya enflasyon nispetine eşit olması., arasında Kur'ân'ın yasakladığı faiz itibarıyla hiçbir fark yoktur. Çünkü faizin haram kılınma sebebi olan taraflardan birisinin haksızlığa uğraması yani zulüm hali yukarıda sayılan hallerden her birinde mevcuttur.⁴⁹⁸

2. Hak ve adalet açısından faiz haddinin yüksek veya düşük olmasının tesiri olmamalıdır. Çünkü düşük faiz borçluyu memnun ederken sermaye sahibini rahatsız edebilmekte, yüksek faiz de sermaye sahibini memnun ederken borçluyu haksızlığa maruz bırakabilmektedir. İki tarafın da memnun kalacağı bir sonuç muhtemel olmakla birlikte, bu ihtimal sayısız ihtimallerden sadece biridir ve şansa kalmıştır.

⁴⁹⁸ Özsoy, a.g.m., a.y.

Mal canın yongası ise, bu hak bölüşümünün şansa kalması toplumlar için psiko-sosyo-ekonomik problemlerin nedeni olmaktadır.⁴⁹⁹

3. Eğer faiz hak ve adalete uygunsa düşük veya yüksekliğine bakılmaksızın tümüyle kabul edilmeli; yok eğer faizde haksızlık ve zulüm söz konusu ise tümüyle reddedilmelidir. Faizin bir çeşidini kabul ederken diğer bir çeşidini reddetmek Kur'ân açısından olduğu kadar, akıl ve mantık açısından da mümkün görülmemektedir.⁵⁰⁰

4. Ed'âf-ı mudâafe, her şeyden önce, esasta hüküm ve doğurduğu sonuçlar itibariyle fahiş faizden farkı olmayan basit faize dayanması; sonra, kazanılan ilk faizi meşru sayarken onun anaparaya eklenerek yeni bir faiz akdiyle vadesini ertelemeyi gayri meşru saymanın hiçbir mâkûl ve mantikî bir dayanağının olmaması sebebiyle basit faizden farksız bir faiz çeşididir.⁵⁰¹

5. Kur'ân'ın sadece tüketim faizini yasakladığı iddiası, Kureyş toplumunun büyük miktarda üretim amaçlı ödünçleri zorunlu kılan çok canlı bir ticarî hayata sahip olması gerçeğine ters düşmektedir. Diğer yandan Medine'deki Yahudiler, tüketim için olduğu kadar ticaret için de ödünç para veriyorlardı. Tüketim için kullanılan paradan alınan faiz zararlı ise, üretim için olandan alınan da kesin olarak zararlıdır. Çünkü burada faiz, üretim maliyetine girmekte, o da fiyatları yükseltmektedir. Yüksek fiyatın yükünü çeken de tüketicidir. Bu bakımdan aralarında fark yoktur.⁵⁰²

Kredilerden alınan faizlerde, kredinin tüketim veya yatırım kredisi şeklinde ayrılması ve farklı hükümlere varılması doğru bir yaklaşım değildir. Zira her şeyden

⁴⁹⁹ Özsoy, a.g.m., a.y.

⁵⁰⁰ Özsoy, a.g.m., a.y.

⁵⁰¹ Özsoy, a.g.m., a.y.

⁵⁰² Mohammad Abdul Mannan, **İslam Ekonomisi**, çev. Bahri Zengin, IV. bs., Fikir yay., İst. 1980, s.

önce riba ile ilgili nasslarda böyle bir ayırım yoktur. Nasslar mutlaklır. Ayetteki ribayı sadece cahiliye ribasına tahsis etsek bile, bu devirde faizli olarak verilen paralar tüketim kredisi olmaktan çok ticaret kredisi idiler.⁵⁰³

Tüketim ve yatırım kredisi gibi bir ayrıma gidilmesi ve bazı şartlar ileri sürerek faize ruhsat tanınması; meseleye illet açısından değil de hikmet açısından yaklaşıldığını göstermektedir. Oysaki şer’i hükümlerde bir hikmet gözetilmişse de, hüküm hikmete değil illete bina edilir. Hikmete itibar edilerek verilen hükümler bizi her zaman yanlış neticelere götürebilir. Hüküm için asıl olan hikmetin bulunması değil illetin bulunmasıdır.⁵⁰⁴

Günümüzde faizli muameleleri zarurettten dolayı mubah saymak, faizi helal kılmak için bir pencere açmaktan başka bir şey değildir. Faize dayalı bir sistemde genel olarak zaruret halini düşünmek da zaten mümkün görünmemektedir. Zaruret halini ancak fertlerin şahsi muamelelerinde düşünebiliriz. O zaman sistemi, meyte ve domuz etine muztar kalan biri gibi mütalaa etmemiz gerekir ki, böyle bir zaruret hali düşünülemez.

Zaruret, terk edildiğinde nefsin veya bir uzvun telef olmasını netice veren bir haldir. Acaba hali hazırdaki iktisadi sistemde bunlardan hangisi vardır? Bu durum bir zaruret midir? Yoksa ihtiyaç mı? Helal yollardan kazanma imkânlarının hepsi kapandı mı? Bütün yolları denedik sadece faizli bir şekil mi bulduk? Aslında bunların çoğu dikkate alınmamaktadır. Fukahanın çoğunluğuna göre, zaruret halinde

⁵⁰³ Ebû Zehra, **Buhûs fi’r-Riba**, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, t.y., s. 44

⁵⁰⁴ Mustafa Baktır, “İslam Hukukunda Zaruret Hali ve Faiz İlişkisi”, **I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi**, Ed. Mehmet Bayyığıt, Kombad yay., Konya 1997, s. 752

bile küllî bir helallik olmaz. Ancak açlık giderilecek kadar yenilebilir. Netice olarak helal yolların hepsi denenmeli, başka kazanç yolları aranmalıdır.⁵⁰⁵

Bu hususta Elmalılı Hamdi Yazır da şöyle der: “.....Dine ve inanca bağlı ahlâkları yükselmemiş, sosyal yardımlaşma ve dayanışması sadece sözde kalmış, sosyal yapıları kuvvet ve tahakkümden kurtulup kardeşliğe varamamış olan toplumlar ribadan kurtulamazlar, kurtulmadıkça da gerçekten Allah rızası olan ahlâk olgunluğunu ve sosyal düzen sağlamlığını bulamazlar, kamu yararı ile kişisel çıkarların çatışmasını ortadan kaldıramazlar. Herhangi bir toplumda faizsiz yaşanamayacağı inancı yayılmaya ve faizin meşru olduğuna çareler aranmaya başladı mı, orada çöküntü ve çözülme baş göstermiş ve cahiliyet devrine doğru dönüş başlamıştır.⁵⁰⁶

6. Bugün faizi iktisaden zayıf kitlelerin almakta oluşu ondaki sömürü ve haksızlık sebebi olma özelliğini kaldıramamıştır.

7. Faizin temel özelliği ödünç alan veya verenden mutlaka birinin önlenemez bir haksızlığa maruz kalması olduğuna ve negatif faizde de bu haksızlık ve zulüm sermaye sahibi adına tecelli ettiğine göre, negatif faizin de haram faiz olduğunda şüphe olmamalıdır. Negatif faiz sermaye sahibinin faiz ödemesi demektir. Adalet prensibi, faizin borçlu tarafından ödenmesine karşı gelirken alacaklı tarafından ödenmesine rıza göstermemelidir.

Acaba faizi ödeyenin borçlu taraf olmasıyla alacaklı taraf olması arasında hakkaniyet açısından bir fark var mıdır? Meseleye Kur'anî perspektiften bakılacak olursa, Kur'an, faizli bir muamelenin iki taraftan birinin haksızlığa uğramasına sebep olduğunu ifade etmekle, haksızlığın her iki çeşidine de karşı olduğunu

⁵⁰⁵ Ebû Zehra, **Buhûs fi'r-Riba**, s. 51-52

⁵⁰⁶ Yazır, a.g.e., II/240

göstermektedir. Buna göre zulmün hangi tarafın aleyhine işlediği hiç önemli değildir. Çünkü zulüm, faizi ödeyenin aleyhine işlediği zaman zulüm olurken, alanın aleyhine işlediği zaman zulüm olmaktan çıkmış olmaz.⁵⁰⁷

Ayrıca, faiz haksız bir iktisaptır. Eğer bu bir taraf için fazlalık şeklinde olup pozitif değer taşıyorsa, diğer taraf için otomatikman negatif değer taşıyor demektir. Yani bu fazlalık, diğerine nispetle fazladır. Şu halde, bu fazlalık izafî olup, bunun taraflardan hangisi adına tahakkuk ettiği önemli değildir. Negatif faiz, bir bakıma borcun daha azıyla sahibine ödenme şartının koşulmasıdır.⁵⁰⁸

İslâm açısından faizin nominal veya reel değerler ifade etmesinin hiçbir şey değiştirmeyeceğini söylemek zor olmayacaktır. Çünkü, ister reel, ister negatif, ister pozitif; her hangi bir faiz haddi, ne olacağı kesinlikle bilinmeyen ve çok büyük bir ihtimalle tahmin edildiği gibi çıkmayacak olan sermayenin getirisini baştan taksim etmekle iki taraftan biri aleyhine haksızlık sebebi olacaktır. Mesela enflasyonist bir ortamda nominal bir faiz haddinin vade sonunda negatif bir faize dönüşmesi halinde bunun sermaye sahibinin borçlusuna faiz ödemesi demek olması ve mutlak mânâda zulüm olan faizde, bu zulmün kimin aleyhine işlediğinin Kur'ân açısından fark etmemesi sebebiyle, bunun da haram faiz kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir.⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ Özsoy, a.g.m., a.y.

⁵⁰⁸ Özsoy, a.g.m., a.y.

⁵⁰⁹ Özsoy, a.g.m., a.y.

SONUÇ

İnsanlık tarihi kadar eski olan faiz, ilk çağlardan itibaren ödünç işlemleriyle ortaya çıkmış; din adamlarıyla birlikte filozof ve iktisatçıların sürekli ilgisine mazhar olmuştur.

Bütün dinlerde ve neredeyse gelmiş geçmiş bütün hukuk düzenlerinde, devlet otoritesinin müdahalesine konu olan faiz, alacaklıya karşılıksız kazanç sağlaması ve borçluyu iktisaden zor duruma düşüren sonuçları nedeniyle, hem ahlaki ve hem de toplumsal açıdan daima sakıncalı bulunmuştur.

İlkçağlarda bir doktrin, adalet ve ahlâk meselesi olarak ele alınan faiz, başta Aristo olmak üzere pek çok filozof ve mütefekkir tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir.

Faiz, sermayeyi belli bir sınıfın elinde topladığı ve geniş halk kitlelerinin sömürülmesine sebep olduğu için, Roma hukukunda ve Eski Yunanda, farklı yaklaşımlarla önce sınırlandırılmış ve sonraları ise yasaklanmıştır.

Semavî dinlerin ilki olan Musevilikte de faiz yasaklanmış, fakat İsrail Oğullarının Tevrat'taki ayetleri tahrif etmeleri nedeniyle bu yasak yanlış yorumlanmış ve yasağın sadece Yahudiler arasında geçerli olduğuna inanılarak, Yahudi olmayanlardan faiz alıp vermenin serbest olduğuna hükmedilmiştir. Sonraları Yahudiler arasında da serbest bırakılıp yaygınlaşan faiz, daha da yaygınlaşarak XX. ve XI. yüzyılda Yahudileri faizin baş aktörü haline getirmiştir.

Diğer bir semavî din olan Hristiyanlıkta da faize yasak konmuş, özellikle Luka incilinde bu yasağa vurgu yapılarak Hristiyanların faizden uzak durmaları istenmiştir. Faiz yasağı uzun bir süre Hristiyan dünyasında devam etmişse de

sonraları Hristiyanların bu yasağa karşı olan yaklaşımları net olmamış ve zamanla bu konudaki tutumları değişmeye başlamıştır. Özellikle Avrupa’da sanayi ve ticaret hacminin genişlemesiyle ortaya çıkan ödünç sermaye ihtiyacı, Hristiyan dünyasında faizin yeniden bir değerlendirmeye tabi tutulması gerektiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu durum başta kilise olmak üzere pek çok din adamının faize karşı olan tavrını yumuşatmış ve bunun sonucunda Hristiyan dünyasında zamanla gevşeyen faiz yasağı nihayetinde kilisenin faizle borç veren finansör bir kurum olmasıyla sonuçlanmıştır.

Avrupa’da sanayi ve ticaret hacminin genişlemesi ve gittikçe artan ödünç sermaye ihtiyacı beraberinde, faizin haklılık ve meşruiyetini ispatlayabilmek amacıyla ortaya çıkan faiz teorilerinin doğmasına da yol açmıştır.

Başta klasik ekonominin teorisyenleri olarak bilinen Adam Smith ve David Ricardo olmak üzere Fizyokratlar, Merkantilistler, Liberalizm ve Kapitalizm sisteminin iktisatçıları, faizi kâr ve kiraya benzeterek onun haklı ve meşru bir gelir olduğunu iddia etmişler hatta daha da ileri giderek faizin, ekonominin vazgeçilmez ve ihmal edilmez bir müessesesi olduğunu açık bir şekilde ifade etmişlerdir.

Fakat onların ne açıklamaları ne de teorileri faizle ilgili müşkül meseleleri halletmemiş; ayrıca faiz konusunda insanlar nazarında mevcut olan şüphe ve tereddütleri gidermeye yetmemiştir.

İslam’ın ortaya çıktığı VII. yüzyıl Arap toplumunda da faiz, bütün çeşitleriyle biliniyor ve uygulanıyordu. Bu yüzden sermaye belli kesimin elinde yoğunlaşmış, gittikçe katlanan faiz borcunu ödeyemeyen kimseler veya bunların çocukları köle olarak satılmaya başlanmış, sonuç itibarıyla az bir kesim büyük çıkar sağlamasına karşı geniş halk kesimi perişan olmuştu.

Kur'an-ı Kerim bu yaygın âdeti, birdenbire değil manevi kazanımların yanı sıra diğer malî ve ekonomik önlemlere ve gelişmelere paralel bir biçimde belli bir strateji izleyerek yasaklamıştır. Eğer Kur'an-ı Kerim faiz yasağını, tedrici yöntem dediğimiz aşamalı bir akış içinde yapmasaydı, faiz yasağı ters tepecek ve belki de istenmeyen sonuçlar ortaya çıkacaktı.

Kur'an-ı Kerim faiz yasağını tedrici olarak uygulaya koyduğunda, Hz. Peygamber de söz ve davranışlarıyla, devrinde bilinen ve yapılan faizli ticari işlemlerin faizden arındırılmasına kılavuzluk etmiş, bu konudaki emir ve yasaklarıyla, belli ölçü ve ilkeleri çıkarmaya elverişli bir uygulama başlatmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in yasakladığı faizin, ribe'l-cahiliyye olduğu hususunda İslam bilginlerinin çoğu ittifak etmişlerdir. Ancak Kur'an-ı Kerim'in faizi çok kesin ve sert bir şekilde yasaklayan ayetlerinde faizin ne olduğu, niçin yasaklandığı ve neden günah olarak kabul edildiği; faizin, onunla ilgili olanlara veya topluma ne gibi zararlar verdiği ve faiz ile ilgilenenlerin nasıl ve ne tür bir ceza ile cezalandırılmaları gerektiği hususu açık bir şekilde zikredilmemiştir. Sadece bir ayette (Rum,39) faiz, zekâtla birlikte zikredilmiş; ilki yasaklanırken ikincisi teşvik edilmiştir. Kur'an-ı Kerim böylece net bir şekilde faizin yerine alternatif olarak zekâtı ve onun türevlerini önermiştir.

Sünnet ise, Kur'an-ı Kerim'deki faiz yasağını teyit ederken buna ilave olarak, Araplar arasında cârî olup pek faiz olarak görülmeyen bazı ticari işlemleri ve mübadele şekillerini de yasaklamıştır. Bu, o günkü Arap toplumu için de yeni bir durum olup daha sonra İslam literatüründe “alış-veriş faizi” adıyla anılır olmuştur. Dolayısıyla alış-veriş faizi İslam'dan önce kimsenin bilmediği, ancak İslam

Peygamber'inin faiz konusunda insanlığa kazandırdığı ve “hak” kavramına alabildiğine önem vermenin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.

Kur'an'da ve Sünnet'te açıkça yasaklanan faiz yasağının haramlığı konusunda İslam bilginleri fikir birliği etmelerine rağmen faizle ilgili tâli konularda ihtilafa düşmüşlerdir. Bu ihtilaflar neticesinde ortaya çıkan tartışmalar, İslam'da faizin niçin yasaklandığı, faizin ferdî ve içtimaî hayatta yol açtığı zararların neler olduğu konusundan ziyade faizli işlemlerin ve faiz yasağının hukuki çerçevesinin çizilmesi ve bu hususta objektif ve açık kriterlerin geliştirilmesi noktasında yoğunlaşmıştır.

Faiz konusunda İslam bilginleri arasındaki en büyük tartışmalar, faizin nelerde cereyan ettiği ve faizin haramlığının illetinin ne olduğu konusunda olmuştur. Bu tartışmaların hareket noktası da, Hz. Peygamber'in altı mal ile ilgili ifade buyurduğu hadisler olmuştur.

Kıyası reddeden Zahiri mezhebi ve Osman el-Bettî gibi bazı âlimler, faizin sadece hadislerde zikredilen altı malda cereyan edeceğini savunmuşlardır. Dört mezhebin de aralarında olduğu büyük çoğunluğa göre ise faiz, hadislerde geçen altı mala münhasır değildir. Bunlara kıyasla diğer mallarda da faiz cereyan eder.

Diğer yandan altı malda ve bunlara kıyasla diğer mallarda faizin cereyan etmesine sebep teşkil eden özelliğin ne olduğu hususunda ihtilaf edilmiş, bu ise faizde illet meselesini ortaya çıkarmıştır.

Hanefiler hadislerde geçen altı malda faiz illeti olarak, altın ve gümüş için cins ile birlikte vezn'i; diğer dört mal için de cins ile birlikte kadr'ı tespit etmişlerdir.

Şâfiîler ise hadislerde geçen altı malda faiz illeti olarak, altın ve gümüş için para olma vasfını; diğer dört mal için de gıda maddesi olmakla birlikte tartılmak ve ölçülmek olarak tespit etmişlerdir.

Malikîler de hadislerde geçen altı malda faiz illeti olarak, altın ve gümüş için para olma vasfını, meşhur olmayan görüşlerine göre ise mutlak para olma vasfını; diğer dört mal için de saklanabilen gıda maddesi olma vasfını tespit etmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen en meşhur rivayete göre ise, Hanbelîler hadislerde geçen altı malda faiz illeti olarak, altın ve gümüş için cins ile birlikte vezn'i; diğer dört mal için de cins ile birlikte kadr'ı tespit etmişlerdir.

Mezheplerin, hadislerde geçen altı mal ile ilgili tespit ettikleri illetlerin, kendi zamanları açısından doğru oldukları söylenebilir. Zira onlar, yaşadıkları dönemin şartları nispetinde ve ihtiyaçlarına uygun olarak bu illetleri tespit etmişlerdir.

Fakat mezheplerin tespit ettikleri bu illetlerin, genel-geçer ve kapsayıcı illetler olduğunu söylemek gerçekten çok zordur. Zira para olma vasfının sadece altın ve gümüşe inhisar ettirilmesi ve bunların ebediyen nakit olduklarına inanılması vb. özellikle günümüz açısından kabul edilebilir bir durum değildir.

Diğer yandan altın ve gümüş için faiz illeti olarak vezn'in tespit edilmesi; yine altın ve gümüş için faiz illeti olarak para olma vasfının tespit edilip diğer paraların bunlara kıyas edilmemesi, tedavüldeki kâğıt paraları kapsam dışarı bırakır ki, buda şâri'in maksadına uymamaktadır.

Aynı şekilde buğday, arpa, hurma ve tuz için belirlenen faiz illetinin, cinsle beraber keyl ve vezn olarak görülmesi, sayı ve uzunluk ölçüsüne tabi malları faiz kapsamından çıkartırken; saklanabilen gıda maddesi veya sadece gıda maddesi

olmanın faiz illeti olarak kabul edilmesi de bütün gıda maddelerini kapsamakla beraber, keyl ve vezne tabi birçok maddeyi de faiz kapsamından çıkarmaktadır.

Pekâlâ şunu diyebiliriz ki, faiz ne yalnız ölçülüp tartılan mallarda; ne de saklansın veya saklanmasın yalnız gıda maddelerinde cereyan eder. Faiz insanların ihtiyaç duyduğu ve değer verdiği, bu sebeple de mübadele de bulunduğu bütün misli mallarda cereyan eder. Ölçü, tartı, sayı ve uzunluk ölçüsü ise bu malların miktarlarının belirlenmesinde sadece bir vasıtaadır.

Faiz konusunda, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ihtilaflar daha sonraki dönemlerde daha da artarak günümüze kadar devam etmiştir. Hatta fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilafların ağırlık noktasını teşkil eden “faizde illet konusu” hakkında yapılan tartışmalar, günümüzde halen tazeliğini korumaktadır.

Batıda XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşen sanayi devriminden sonra iktisadi hayatta cezp edici birçok değişim ve yenilik olmuştu. İslam dünyasındaki bazı ilim adamları da bu değişim ve yenilik dalgasından etkilenerek iktisadî konularda farklı arayışlara yöneldiler. Şüphesiz bunların başında, faize alternatif yöntemler aramak değil, aksine faize cevaz bulma gayretleri vardı.

Ancak faiz yasağı konusunda klasik doktrinde hâkim çizginin bir hayli dışında kalan bu yaklaşımları, İslâm'ın aslî iki kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'in yeni yorumundan çok içinde yaşanan Batılı iktisadî hayatın ve şartların etkisi altında gündeme gelen ve İslâm toplumunda köklü yatırımlar için kredi kaynakları üretmeyi, sosyal devlet olgusunu geliştirmeyi hedefleyen arayışlar olarak nitelendirmek daha doğru olur. Dinî hükümlerde Kur'an ile Sünnet'in arasını ayırmak yanlış olup Sünnet'i, Kur'an'ın açıklayıcısı ve uygulanmasının göstericisi kabul etmek gerekir. İslâm sistem olarak faizi reddedip onun yerini alacak başka kurumlar ikame etmeye

önem vermiştir. Bu itibarla, böyle kapsamlı bir faiz yasağını, yatırım ve üretim kredileri, konut kredisi, devlet bankası kredisi gibi bazı münferit olay ve örnekler üzerine uygulayıp, taraflara bir zararının olmadığını, aksine iki tarafa da yarar sağladığını, öyleyse helâl olması gerektiğini genel bir ilke olarak ileri sürmek de isabetli bir yol değildir. İslâm emir ve yasaklarında genel ve toplumsal yarar ve zararı dikkate alır, yoksa şahısların özel yarar ve zararı ölçü alınmaz. Faiz alıp vermek için İslâm'ın, "Zaruretler haramları mubah kılar" ilkesini işletmek de çok sakıncalı bir yoldur. Önce, zaruretin sübjektif değil objektif ölçüleri vardır. İkinci olarak, hukukta kurallar istisnâ durumlara göre değil normal ve olağan durumlara ve yapıya göre konur. O halde istisnâ durumun genelleştirilmesi, ona göre verilen istisnâ hükümleri de kural haline getirme yanlışlığına yol açacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜLBER, Muhammed Zeki, **er-Riba ve Eklü'l-Mal Bi'l-Batıl**, Dârü'l-Kalem, II. bs., Kuveyt, 1986.

AFFÂNE, Hüsameddin, **Fıkhî ve Ahlâkî Yönleriyle İslam'da Ticaret**, çev. Servet Bayındır, Polen yay., İst., 2007.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, **Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel** (v. 241/855), el-Mektebetü'l-İslamiyye, Dâru Sadır, 1895/1313, Mısır, (Kahire), Matbaatü'l-Meymeniyye baskısından ofsettir. Beyrut, 1969/1389, I-VI.

AKIN, Cihangir, **Faizsiz Bankacılık Ve Kalkınma**, Kayıhan Yayınevi, İst., 1986.

ÂMİDÎ, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim (631/1233), **el-İhkam Fî Usûli'l-Ahkâm**, Dârü'l-Kütübi'l-Hidiviyye, Kahire, 1914/1332, I-IV.

AREN, Sadun **100 Soruda Ekonomi El Kitabı**, VII. bs., Gerçek Yayınevi, İst. 1980.

-----, **100 Soruda Para ve Para Politikası**, Gerçek Yayınevi, İst. 1984.

ASUTAY, Hasip, **Alım, Satım Ve Faiz**, Hacegan yay., İst., 2003.

ATAR, Fahrettin, **Fıkıh Usûlü**, MÜİFV yay., İst., 1988.

ATEŞ, Süleyman, **Kur'an Ansiklopedisi**, Kur'an Araştırmaları Müessesesi, İst. t.y., I-XXVII.

ATILGAN, Ahmet, **İslam'ın Ekonomik Politikaları**, Nesil Basım-Yayın, İst., 1996.

AZİZİ, Muhammed Ramiz Abdulfettah, **Tahrimü'r-Riba fi'l-İslam ve'd-Diyâneteyni'l-Yehûdiyye ve'l-Mesîhiyye**, Dâru'l-Furkan, Amman, 2004.

- BAKTIR, Mustafa, “İslam Hukukunda Zaruret Hali ve Faiz İlişkisi”, **I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi**, Ed. Mehmet Bayyigit, Kombad yay., Konya 1997.
- BAŞARAN, Selman, **Bütün Yönleriyle Faiz Hadisleri**, İlim ve Kültür yay., Bursa, 1986.
- BAYINDIR, Abdülaziz, “İslam’da Faiz Mefhumu Ve Unsurları”, **Para, Faiz Ve İslam**, İSAV, İst., 1987.
- , **Ticaret Ve Faiz**, Süleymaniye Vakfı yay., İst., 2007.
- BAZERGAN, Mehdi, **Kur'an'ın Nüzul Süreci**, çev. Mela Muhammed Feyzullah, Yasin Demirkıran, Fecr yay., Ank., 1998.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Basım ve Yayınevi, İst., t.y., I-VIII C.
- BUHARÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (v.256/870), **Sahih-i Buhari (el-Câmiu’s-Sahih)**, Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, İst., 1898, I-VIII.
- BÛTÎ, M. Said Ramazan, **Fıkhu’s-Siyre (Peygamberimizin Uygulamasıyla İslam)**, çev. Ali Nar ve Orhan Aktepe, Gonca Yayınevi, İst., 1986.
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (v. 370/981), **Ahkâmü'l-Kur’ân**, Matbaatü'l-Evkafî'l-İslâmiyye, y.y., 1335, I-III.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, **Hadis Usûlü**, MÜİFV yay., İst., 1991.
- ÇEKER, Orhan, “Mecelle’de Ele Alınmayan Üç Konu: Faiz, Sarf ve Karz”, **İD**, sayı: 5, Konya 1994.
- ÇİVİ, Halil, **Para ve Banka**, İşletme Fakültesi yay., Erzurum, 1981.

- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, (v. 255/868),
Sünenü'd-Dârimî, thk. Fevvez Ahmed Zümerli ve Hâlid es-Sebi'
Alemi, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1987, I-II.
- DEBBAĞOĞLU, Ahmet, **İslam İktisadına Giriş**, Dergah yay., İst., 1979.
- DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Usûlü ve Tarihi**, MÜİFV yay., İst., 1998.
- DEMİRÎ, Ebü'l-Beka Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa (v. 808/1405), **en-Necmü'l-Vehhac fî Şerhi'l-Minhac (Şerhu Minhaci't-Talibin li'n-Nevevi)**, Dârü'l-Minhac, Beyrut, 2004, I-X.
- DİKMEN, Mehmet, **İslam İlmihali**, Cihan yay., İst., 2002.
- DÖNDÜREN, Hamdi, “ İslam'da Para-Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri” **İslami Araştırmalar, (I/III)**, y.y., 1987.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi (v. 275/889), **Sünenü Ebî Davud**, i'dad İzzet Ubeyd ed-De'as, Muhammed Ali es-Seyyid, Humus, 1970, I-V.
- EBÛ ŞEHBE, Muhammed **Hulul li-Müşkileti'r-Riba**, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1409 h.
- EBÛ ZEHRA, Muhammed (v. 1394/1974), **Buhûs fi'r-Riba**, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, t.y.
- , **İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü)**, çev. Abdülkadir Şener, Fon Matbaası, Ank., 1979.
- , **Ahmed b. Hanbel**, çev. Osman Keskiöğlu, Hilal Yay. Ank., 1984.
- , **Ebu Hanife**, çev. Osman Keskiöğlu, Hilal Yay., IV. bs., DİB yay., Ank., 2002.

- EBÛ YUSUF, Yakub b. İbrahim b. Habib el-Kûfî (v. 182/798), **Kitâbu'l-Harac**, çev. Muhammed Ataullah, Akçağ yay., İst. 1982.
- EREN, Mehmet Tevfik, **Faiz Hukuku**, Net Matbaacılık, İst., 1987.
- ERGİN, Feridun, **Para ve Faiz Teorileri**, Beta Basım/Yayım Dağıtım, İst., 1983.
- ERKAL, Mehmet, **Zekât Bilgi ve Uygulama**, MÜİFV yay., İst., 2008.
- ERSOY, Arif, “Faizsiz Banka Ve İşlevleri”, **Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli**, İlmi neş., İst., 1990.
- FINDIKLI, Remzi, “Faizsiz Kredileşme Sisteminde Genel Hizmetler”, **Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli**, İlmi neş., İst., 1990.
- GÖZÜBENLİ, Beşir, **Günümüz Faiz Problemleri**, Basılmamış Çalışma, Erzurum 1994.
- , “Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba”, **I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi**, Ed. Mehmet Bayyigit, Kombad yay., Konya 1997.
- GÜL, Ali Rıza, **Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur'an'da Faiz Yasağı**, y.y., Ank., 2006.
- HALLÂF, Abdülvahhâb, **İlmu Usûli'l-Fıkıh**, Eda neş., IX. bs., İst., 1968.
- HAMMAD, Neziyye, **İktisadi Fıkıh Terimleri**, çev. Recep Ulusoy, İz Yayıncılık, İst., 1996.
- HAMÛD, Sami Hasan Ahmed , **Tatvirü'l-A'mali'l-Masrafiyye Bima Yettefiku ve's-Şeriatü'l-İslâmiyye**, Matbaatü's-Şark, II. bs., Amman, 1982.
- HAVVA, Said, **el-Esas Fi's-Sünne ve'l-Fıkıhıhâ**, çev. M. Ahmet Varol vd., Aksa yay., İst. 1997, I-XII.

HİZMETLİ, Sabri, **İslam Tarihi İlk Dönem**, Bizim Büro Basımevi, III. bs. Ank. 1999.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşki (v. 1252/1836), **Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar**, çev. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İst., 1982, I-XVII.

İBN HAZM, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zahiri (v. 456/1064), **el-Muhalla** ; thk. Abdurrahman Ceziri, İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, Kahire, 1349, I-XI.

İBN HİŞÂM, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik (v. 213/828), **Siret-i İbni Hişam Tercemesi, İslam Tarihi**, çev. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İst., 1985, I-IV.

İBN KAYYİM el-Cevziyye, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed (v. 751/1350), **Zâdu'l- Meâd**, çev. Muzaffer Can, Cantaş Yayınları, İst., 1991, I-IV.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (v. 774/1373), **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri (Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim)**, çev. Bekir Karlığa ve Bedreddin Çetiner, Çağrı Yayınları, İst., 1988, I-XVI

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed (620/1223), **el-Muğnî** ; thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türki, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Dâru Âlemi'l-Kütüb, IV. bs., Riyad, 1999/1419, I-XV.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (v. 711/1311), **Lisanü'l-Arab**, tsh. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeyd, Dârü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, II. bs., Beyrut, 1997/1417, I-XVIII.

- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini (v. 273/887),
Sünenu İbn Mace, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1952/1372, I-II.
- İBN RÜŞD, Ebû Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (v. 520/1126), **Bidâyetü'l-Müctehid Ve Nihâhetü'l-Muktesid**, çev. Ahmet Meylani, Arslan yay. İst., 1976, I-II.
- İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid (v. 861/1457), **Şerhu Fethü'l-Kadîr**, el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, Bulak 1898, I-VIII.
- İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb (v. 502/1108),
el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân ; thk. Muhammed Seyyid Kilani, Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1961.
- , **Müfredat Elfâzi'l-Kur'an (Kur'an Kavramları Sözlüğü)**, çeviren ve notlandıran Yusuf Türker, Pınar yay., İst., 2007.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı (v. 1366/1946), **Usul-ı Fıkıh Dersleri**, Dersaadet Matbaa-i Hukukiye, İst., 1329.
- KARAMAN, Hayrettin, vd., **İlmihal**, Divantaş neş., V. bs., İst., 2000, I-II.
- KARAMAN, Hayrettin, **Fıkıh Usûlü**, İrfan Yayınevi, İst., 1982.
- , **Ana Hatlarıyla İslam Hukuku**, Ensar neş., İst. 1984, I-III.
- , **İslam'ın Işığında Günün Meseleleri**, Nesil yay., İst. 1987. I-II.
- KÂSÂNÎ, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefi (v.587/1191), **Bedaiü's-Sanai' fî Tertibi's-Şerai'**, thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdülmevcut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997/1418, I-X.

- KESKİOĞLU, Osman, **Fıkıh Tarihi Ve İslam Hukuku**, DİB yay., Ank., 2003.
- KOÇYİĞİT, Talât, **Hadis Tarihi**, TDV yay., Ank., 1998.
- KUTSAL KİTAP, Yeni Yaşam yay., İst., 2001.
- KUTUB, Seyyid, (v.1386/1966), **Adaletü'l-İctimaiyye fi'l-İslam (İslamda Sosyal Adalet)**, çev. M. Adnan Mansur ve Yaşar Tunagür, Cağaloğlu Yayınevi, İst., 1962, I-II.
- , **Fî Zılâli'l-Kur'an**, çev. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler ve Bekir Karlığa, Hikmet yay., İst., 1971, XVI.
- MAİNGAY, Susan, (editör), **Longman Active Study Dictionary Of English**, Harlow 1991.
- MANNAN, Mohammad Abdul, **İslam Ekonomisi**, çev. Bahri Zengin, IV. bs., Fikir yay., İst. 1980.
- MARX, Carl, (1818-1883), **Capital**, Progress Publishers, Moscow, 1965, I-VIII.
- MERGİNÂNÎ, Burhanüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Bekir (v. 593/1197), **el-Hidâye**, çev. Ahmet Meylani, Hayrettin Kahraman neş., II. bs., İst., 1990, I-IV.
- METREK, Ömer b. Abdülazîz, Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd, **er-Riba ve'l-Muamelatü'l-Masrafiyye fî Nazari's-Şeriatü'l-İblamiyye**, Dârü'l-Asıme, Riyad, 1994.
- MEVDÛDÎ, Seyyid Ebü'l-A'la (v. 1399/1979), **Faiz**, çev. M. Hasan Beşer, Hilal yay., İst., 1966.
- MISRÎ, Refik Yunus, **İslam İktisad Metodolojisi**, çev. Hüseyin Arslan, Birleşik Yayıncılık, y.y., t.y.

- MİRAS, Kamil, **Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, DİB yay., Ank. 1984, I-XII.
- MUSTAFA, İbrâhim, vd., **el-Mu'cemü'l-Vasit**, Çağrı Yay., İst., t.y.
- MUTÇALI, Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık yay., İst., 1995.
- MUTLU, İsmail, **Faiz**, Mutlu yay., İst., 2003.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi (v. 261/875), **Sahih-i Müslim**, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1956, I-V.
- NESÂÎ, Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (v. 303/915), **Sünenü'n-Nesai**, haz. Abdülfettah Ebû Gudde, Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, III. bs., Beyrut 1988, I-V.
- NEUMARK, Fritz, **İktisadi Düşünce Tarihi**, çev. Ahmet Ali Özeken, Güven Basımevi, İst., 1943.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Nuri (v. 676/1277), **el-Mecmu' Şerhi'l-Mühezzeb li's-Şirazi**, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003, I-IX.
- NUMÂNÎ, Mevlana Şibli (v.1332/1914), **İslam Tarihi Asr-ı Saadet (Peygamberimizin Sireti)**; çev. Ömer Rıza Doğrul, sad. Osman Zeki Mollamehmedoğlu, Eser Neşriyat, İst., 1977., I-V.
- OĞUZ, Orhan, **İktisada Giriş: Temel Kavramlar ve Prensipler**, Marmara Üniversitesi İktisadi İlimler Fakültesi yay., İst., 1992.
- ORMAN, Sabri, “Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, **Para, Faiz ve İslam**, İSAV, İst. 1987.

ÖZSOY, İsmail, **Faiz ve Problemleri**, Nil yay., İzmir, 1994.

-----, **“Faiz Md.”**, DİA, XII. c., İst., 1995.

-----, “Kur’ân Açısından Faiz ve Çeşitleri”, **Yeni Ümit Dergisi**, sayı: 40,

İst. 1998, <http://www.yeniumit.com.tr> sitesinde yayınlanan makale.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, **Kur’an’daki İslam**, Yeni Boyut yay., X . bs., İst. 1995.

QURESHÎ, Anvar Iqbal, **Faiz Nazariyesi Ve İslam**, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınevi,

II. bs., İst., 1972.

RÂZÎ, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (v. 606/1209),

Tefsirü'l-kebir (Mefatihü'l-gayb), çev. Suat Yıldırım vd., Akçağ

yay., Ank., 1989, I-XXIII.

RENKLİYILDIRIM, Önder, (editör), **Students’ Dictionary**, Best Kitabevi., İst.

2001.

RIZA, Muhammed Reşid (v. 1354/1935), **er-Riba ve'l-Muâlemât fi'l-İslâm**, Dâru

İbn Zeydun, Beyrut, 1986.

RIZA, Hüseyin Tefvik, **er-Riba fi's-Şeriatü'l-İslâm**, Dâru't-Türâs, Kahire, t.y.

SÂBIK, Seyyid, **Fıkhu's-Sünne**, çev. Mehmet Yılmaz, Pınar yay., İst. 1992, I-IV.

SÂĞIRCÎ, Es'ad Muhammed Saîd, **el-Fıkhu'l-Hanefî ve Edilletühu**, Dârü'l-

Kelimi't-Tayyib, Dımaşk, 2000/1420, I-III.

SAHNÛN, Abdüsselam b. Saîd Tenuhi (240/854), **el-Müdevvenetü'l-Kübra**, el-

Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire, 1324, I-IV. (Dış kapakta yazar

adı: Malik b. Enes).

SALÎH, Subhi, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları**, çev. M. Yaşar Kandemir, Gaye

Matbaacılık, V. bs., Ank., 1988.

SAYI, Ali, “Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli”, **Faiz Ve Faizin Tarihi Gelişimi**, İSAV, İst., t.y.

SENHÛRÎ, Abdürrezzâk Ahmed (v. 1391/1971), **Mesâdirü'l-Hak fi'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Câmiatü'd-Düveli'l-Arabiyye, Kahire, t.y., I-VI.

SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (v. 483/1090), **el-Mebsût**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1989, I-XXX.

SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (v. 911/1505), **el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'ân**, çev. Sakıp Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik, Hikmet neş., İst., 1987, I-II.

ŞA'BÂN, Zekiyüddîn, **İslam Hukuk İlminin Esasları**, çev. İbrahim Kafi Dönmez, TDV yay., Ank., 1990.

ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdris (v. 204/820), **Er-Risâle (İslam Hukukunun Kaynakları)**, çev. Abdulkadir Şener vd., TDV yay., Ank., 1997.

-----, **el-Ümm (Mevsuatü'l-İmam eş-Şafîi)**, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1422/2001, I-X.

ŞÂTİBÎ, Ebû İshak (v. 790/1388), **el-Muvâfakât**, çev. Mehmed Erdoğan, İz Yayıncılık, İst., 1993, I-IV.

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani (v.1250/1834), **Neylü'l-Evtar Şerhi Münteka'l-Ahbar**, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1971, I-VIII.

ŞİRVÂNÎ, Abdülhamid, İbn Kasım Şihabüddin Ahmed b. Kasım el-Abbadi, **Havaşi Ala Tuhfeti'l-Muhtac bi-Şerhi'l-Minhac**, Dâru'l-Fikr, Kahire, t.y., I-X.

TABAKOĞLU, Ahmet, **İslam İktisadı**, Kitabevi yay., İst., 2005.

TABERÎ, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (v.310/923), **Câmiü'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân**, thk. Mahmûd Muhammed Şakir, Ahmed Muhammed Şakir, Dârü'l-Maârif, Kahire, 1969, I- XVI.

TDK, <http://tdkterim.gov.tr>

TİRMÎZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi (v. 279/892), **Süneni Tirmizi Tercemesi**, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre yay., İst., t.y., I-VI.

ULUATAM, Özhan, **Enflasyon ve Devlet Gelirleri : (1963-1978)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., No:462/5, Ank. 1981.

ULUDAĞ, Süleyman, **İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış**, Dergah yay., İst., 1988.

YAZIR, Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Zehraveyn yay., İst., t.y., I-X.

YILDIRIM, Suat, **Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali**, Feza Gazetecilik, İst., 1998.

ZEBÎDÎ, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif (v. 893/1488), **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi**, çev. Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., VII. bs., Ank., 1984, I-XII.

ZEME, Hasan, NEBHANÎ, Muhammed Faruk, **Faiz Tarihi ve İslam**, çev. Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İst., 1968.

ZERKÂ, M. Ahmet, A. Muhammed Abdülaziz en-Neccar, **İslam düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta**, çev. Hayrettin Karaman, İz Yayıncılık, İst. 2003.

ZEYDÂN, Abdülkerim, **Fıkıh Usûlü**, çev. Ruhi Özcan, MÜİFV yay., İst., 1993.

ZEYTİNOĞLU, Erol, “İslam’da ve Diğer Sistemlerde Faiz”, **Para, Faiz ve İslam**, İSAV, İst., 1987.

ZÜHAYLÎ, Vehbe, **İslam Hukuku Metodolojisi : Fıkıh Usûlu**, çev. Abdülkadir Şener, Fon Matbaası, Ank. 1979.

-----, **Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Dârü'l-Fıkr, Dımaşk, 1986, I-II.

-----, **İslam Fıkıh Ansiklopedisi**, çev. Ahmet Efe vd., Feza Yayıncılık, İst., 1994, I-X.

ÖZET

Çimen, Selim, İslam Hukukunda Faizin İletisi İle İlgili İhtilaflar, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Şamil DAĞCI, Ankara Üniversitesi, 2010, X + 171 s.

Çalışmamız bir giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Giriş bölümünde “İslam Hukukunda Faizin İletisi İle İlgili İhtilaflar” konusunun öneminden, amacından, yönteminden, kavramsal çerçevesinden, sınırlandırılmasından ve sunulmasından bahsettik.

Birinci bölümde faizin mahiyetini, tanımını, kısımlarını, kar ve kira ile olan mukayesesini ve tarihçesini ele aldık. Ayrıca beşeri sistemlerdeki faiz konusuna değindik.

İkinci bölümde Kur'an'da faiz konusunu, sünnette faiz konusunu, sahabe döneminde faiz konusunu ve İslam bilginleri arasında faiz konusunu ele aldık. Ayrıca faizin yasaklanma sebeplerini izah ederek onun ekonomik ve sosyal hayattaki olumsuz etkilerine değindik.

Üçüncü bölümde ise öncelikli olarak “illet” kavramını fıkıh bilimi açısından bir değerlendirmeye tabi tuttuk. Daha sonra faizin illeti ile ilgili genel anlamda mezheplerin, özel olarak bazı âlimlerin görüş ve düşüncelerini ele aldık. Yine bu bölümde faizle ilgili ortaya çıkan yeni ve farklı yaklaşımlardan bahsettik.

Son olarak tüm bölümlerde ayrı ayrı ele aldığımız konuların sentez ve değerlendirmesini sonuç bölümünde gerçekleştirdik.

ABSTRACT

Çimen, Selim, The Conflicts about the Reason of Interest in Islamic Law, Master's Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Şamil DAĞCI, Ankara University, 2010, X + 171 p.

Our study consists of an introduction, three chapters and a conclusion.

In introduction, we dealt with the importance of the subject of “the Conflicts about the Reason of Interest in Islamic Law”, of its object, method, conceptual frame, definition and presentation.

In Chapter one, we dealt with the nature of interest, its definition, sections, comparison with benefit and rental, and its history. In addition, we mentioned the interest in human systems.

In Chapter two, we talked about interest in the Qur'an, in Sunna, in the period of Sahaba (the companions of the Prophet) and among the Islamic scholars. Furthermore, we mentioned the reasons of prohibition of interest, and negative effects of interest in economic and social life.

In Chapter three, first of all, we evaluated the concept of “interest” according to fikh science. Secondly, we dealt with the viewpoints and ideas of (generally) the religious sects and (in private) some scholars about the reason of interest. Thirdly, we talked about the new and different approaches related with interest which are recently occurred.

Finally, we realized the synthesis and evaluation of the subjects -mentioned separately in all chapters- in conclusion part.